

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASI JOQARI HÁM ORTA ARNAWLI
BILIMLENDIRIW MINISTRILIGI**

**BERDAQ ATINDAĞI QARAQALPAQ MÁMLEKETLIK
UNIVERSITETI**

Qoljazba huqıqında

UDK: 82-1/-9:371.3

Paxratdinova Aruxan Kerimberdiyevna

**Akademiyalıq liceylerde hám kolledjlerde «Ádebiyat qağıydaları»
pánin oqıtıw usılları**

**Magistratura bólimi 5A120101-Ádebiyattanıw qánigeligi
(Qaraqalpaq ádebiyatı)
Magistr akademiyaalıq dárejesin alıw ushın jazılğan dissertaciya**

MAKda jaqlawğa ruxsat

Magistratura bólimi baslıǵı

_____doc. GulimovA.

Kafedra baslıǵı: _____ doc.Dosımbetova A.

Ilimiy basshı: _____doc.Genjemuratov B.

NÓKIS - 2018

M A Z M U N I

KIRISIW	3
TIYKARGI BÓLIM :	
I BAP. Akademiyalıq liceylerde hám kolledjlerde «Ádebiyat qagıydaları» pánin oqıtıwdıń teoriyalıq hám ámeliy áhmiyeti.....	10
I.1.«Ádebiyat qagıydaları» páni boyınsha dúzilgen úlgi oqıw baǵdarlamasına sholıw.....	10
I.2. Pándi oqıtıwda ilimiy-teoriyalıq ádebiyatlar	14
II BAP. «Ádebiyat qagıydaları» pánin oqıtıwdıń usılları.....	23
II.1. «Ádebiyat qagıydaları» pánin ótiwde dástúriy oqıtıw usıllarınıń áhmiyeti.....	24
II.2. «Ádebiyat qagıydaları» pánin interaktiv usıllardı qollanılıp ótiw máseleleri.....	35
III BAP. «Ádebiyat qagıydaları» páninde sabaqtan tıs jumıslar.....	58
III.1. Dógerek jumısların shólkemlestiriw.....	60
III.2. Konferenciylar, kitapxanalar, muzey hám teatrlarǵa sayaxatlar shólkemlestiriwdiń áhmiyeti.....	70
JUWMAQLAW.....	76
PAYDALANÍLGAN ÁDEBIYATLAR	80

Kirisiw

Temaniń tiykarlaması hám aktuallıǵı. Watanımızdın keleshegi bolǵan jas áwladtıń ruwxıy dúnyasın tárbiyalawda ádebiyattıń ornı ayrıqsha áhmiyetke iye. Kórkem shıǵarma oqıw insandı, onıń sanasın hár tárepleme jetilistiredi, oy-órisin rawajlandıradı. Joqarı poetikalıq talǵam menen jazılǵan shıǵarma xalıqtıń, millettiń, hátteki ulıwma insaniyattıń ádebiy miyrası bolıp qalıwı múmkin.

Ózbekistan Respublikası Prezidenti SH.M.Mirziyoevтіń 2017-jıl 12-yanvardaǵı «Kitap ónimlerin basıp shıǵarıw hám tarqatıw sistemasın rawajlandırıw, kitap oqıwdı hám kitapqumarlıq mádeniyatın arttırıw jáne úgit-násiyatlaw boyınsha komissiya dúziw hakkında»¹ǵı Biyligi óz waqtında shıqtı hám ol jas áwladtı tereń bilimli, joqarı mánawiyatlı etip tárbiyalawda kúta áhmiyetli. Ásirese, bul úlken áhmiyetke iye tariyxıy waqıya mekteplerdegi, akademiyalıq litseylerdegi hám kolledjlerdegi qaraqalpaq tili hám ádebiyatı muǵallimleri ushın quwanışlı waqıya bolıp, jámiyetshilik onı joqarı kóterińkilik ruwxta kútip aldı.

Jaslardı erkin pikirge iye intellektual tulǵa etip qalıplestiriwde mekteplerde, akademiyalıq liceyler hám kollejlerde ótiletuǵın ádebiyat pánleriniń ornın hesh nárese toltıra almaydı. Ádebiy shıǵarmanıń tereń mazmunın tolıq túsiniw ushın ádebiy teoriyalıq túsiniklerdi tereńózlestiriw talap etiledi. Hám memizge málim, Ózbekistan Respublikasında bilimlendiriw hám tárbiya sistemasın tıp-tiykarınan reformalaw, onı globallasıw processiháwij alıp turǵan zaman talapları dárejesine kóteriw joqarı oqıw orınlarındaǵı jetiliskeń qánige kadrlardı tayarlawshı jámaátlerdiń tiykarǵı hám áhimyetli salasına aylandı.

“Bilimlendiriw haqqındaǵı Nızam”, sonday-aq, “Kadrlar tayarlaw milliy baǵdarlaması” bilimlendiriw tarawında, ásirese gumanitar tarawdaǵı pánlerdi oqıtıwda ámelge asırılauǵın islerdiń maqsetin, wazıypaların hám baǵdarların anıq belgilep berdi. “Kadrlar tayarlaw milliy baǵdarlaması”nda oqıwshılardıń qabilyetleri hám imkaniyatlarına qarap, basqışlarǵa ajratılǵan bilimlendiriw sistemasın tolıq ámelge asırılauǵınlıǵı ayrıqsha atap ótilgen. Usı talaplardı bassılıqqa ala otırıp hár qanday oqıw ornınıń oqıtıwshısı zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalardı qollanǵan halda tálim-tárbiya islerin júrgiziwi zárur.

Akademiyalıq liceylerde qaraqalpaq awızeki ádebiyatı, qaraqalpaq klassikalıq ádebiyatı hám qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı pánleri qanday áhimyetke iye bolsa, oqıwshılardıń dúnyatanımın, ómirge bolǵan kózqarasın

¹ Мирзиёев Ш.М. Китап өнімлерин басып шығарыў ҳәм тарқатыў системасын раўажландырыў, китап оқыўды ҳәм китапқумарлық мәдениетин арттырыў және үгит-нәсиятлаў бойынша комиссия дүзиў ҳаққында. «Еркин Қарақалпақстан» №7, 14-январь, 2017-жыл

qáiplestiriwde hám rawajlandırıwda “Ádebiyat qaqıdaları” pániniń de atqaratuǵın funkciyasıúlkén. Usınday joqarı talaplarǵa bola 2010-jıllardan baslap “Ádebiyat qaqıydaları” páni Ózbekistan Respublikası hám Qaraqalpaqstandaǵı akademiyalıq liceylerde arnawlı ótilmekte. Biraq, tilekke qarsı bul pán boyınsha arnawlı sabaqlıq yáki oqıw qollanba elege shekem joq ekenligi sır emes.

Akademiyalıq licey oqıtıwshıları bul pán ótilgende, tiykarınan, S.Axmetov hám Q.Sultanovtıń “Ádebiyattanıw” (Nókis, “Qaraqalpaqstan” baspası, 1987), S.Axmetov, J.Esenov hám Q.Járimbetovtıń “Ádebiyattanıw atamalarınıń russha-qaraqalpaqsha túsindirme sózligi” (Nókis, "Bilim", 1994), Q.Járimbetovtıń “Ádebiyattanıwdan sabaqlar” (Nókis, “Qaraqalpaqstan” baspası, 2012) sabaqlıqların paydalanılıp kiyatır. Al, akademiyalıq liceylerdińózbek tili toparları ushın X.Umurovtıń avtorlıǵındaǵı “Adabiyot qoidaları” (Toshkent, “Oqıtuvchi”, 2002) sabaqlıqlarıbar. Qaraqalpaq akademiyalıq liceyleri ushın arnawlı sabaqlıq bolmaǵanlıqtan “Ádebiyat qaqıydaları” pánin zaman talaplarına juwap beretuǵın usıllarda ótiw qıyınshılıq tuwdıradı. Usınıńózi biz tańlaǵan temanıń kútá aktuallıǵın belgileydi. Sonday-aq, sońǵı yarım jıl ishinde bilimlendiriw tarawındaǵı ózgerislergebaylanıslı “Ádebiyat qaqıydaları” pánin arnawlı ótiw máselelerine dıqqat awdarmawshılıq sezilmekte. Bul nársé akademiyalıq licey oqıwshılarınıńádebiy teoriyalıq bilimlerdi ózlestiriwinde problemalardı hám tubalawshılıqtı payda etiwı mımkin. Házirgi waqıtta elimiz ádebiyatı rawajlanıwdıń joqarǵı basqıshlarına kóterilmekte. Ádebiyatımızdıń ullı gumanistlik ideyalardı jırlawshı mazmunın jaslarımızdıń tereń túsiniwi ushın, sonday-aq, joqarı oqıw orınlarına joqarı kórsetkishler menen oqıwǵa túsıwi ushın ádebiyat qaqıydaların dúnya talaplarına juwap beretuǵın dárejede ózlestiriwi lazım.Usı sóz etilgen máseleler temamızdıń aktuallıǵın kórsetedi.

Temanıń izertleniw dárejesi. Akademiyalıq liceylerde “Ádebiyat qaqıydaları” pániniń ayrıqsha bir pán tárizinde ótilip atırǵanına kóp bolmadı. Usıǵan baylanıslı tek úlkemizde ǵana emes, al ulıwma Ózbekistan kóleminde bul pándi jańa pedtexnologiyaǵa tiykarlanıp ótiw hám onı ilimiy úyrenip shıǵıw, onıń metodların islep shıǵıw kewildegidey emes. Degen menen dúnya pedagogikası tarıyxına názer salsaqalpısınshı jıllarınan soń kórkem ádebiyattı oqıtıwdıń anaw yáki mınaw máseleleri boyınsha bir qatar kórnekli pedagog-alımlardıń izertlew jumısları júzege kele basladı. Solardan V.V.Golubkov, Z.Ya.Rez, N.I.Kudriyashev, A.V.Kan-Kalik, V.I.Xazan, V.G.Marancman, M.G.Kachurin, O.Bogdanova² sıyaqlı rus ilimpazları ilimiy-pedagogikalıq

²Голубков В.В. Методика преподавания литературы. - М.: "Учпедгиз", Рез З.Я Методика преподавания литературы. М.: "Просвещение", 1985. 1962. Кудряшев Н.И. Теоритическое основы методики литературы: Дис. ... д-ра пед. наук. - М., 1970 Кан-Калик А. В,Хазан В.И. Психолого-педагогическое основы преподавания литературы в школе. - М.:

máselelerdióz aldına hár tárepleme úyreniwde tabıslardı qolğa kirgizgenligi málim. Sonday-aq, qazaq, túrkmen, ázerbayjan qusağan túrkiy xalıqlardıń metodist alımları tárepinen ádebiyattı oqıtıwdıń aktual máseleleri boyınsha salmaqlı ilimiy miynetleri de pedagog qánigelerge belgili.³Al,Ózbekistanlı alımlardan:S.Dolimov, A.Zunnunov, Q.Yóldashev, M.Mirqasimova, S.Matchanov, B.Tóxliev, K.Xusanbaeva, F.Egamberdieva, V.Qodirov, I.Rajabovalar⁴ oqıw orınlarında milliy ózbek ádebiyatın oqıtıw metodikası salasında óz sheshimin kútip turğan máseleler menen shuǵıllanıp, ilimiy izlenislerdi alıp barǵanlıǵı dıqqatqa sazawar.

Qaraqalpaq pedagogika ilimi tariyxına názer salsaq, milliy pedagogika iliminiń rawajlanıwına belgili dárejede úlesin qosqan alımlar kóplep tabıladı. Biraq, qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw metodikasına baylanıslı dóregen ilimiy izertlew jumısları az sanda ekenligi málim. Biz sóz etip otırǵan pedagogikalıq máseleniń bazıbir problemaları boyınsha XX ásirdeń 50-90-jıllarında ádebiyatshı alım S.Axmetovtıń “Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw-házirgi waqıtıń talabına juwap bersin” (“Sovet Qaraqalpaqstanı” gazetası,№65,1959-j), “Ádebiyattı oqıtıw jańa talaplar dárejesinde” (“Sovet Qaraqalpaqstanı” gazetası,№15, 1962 j), “Qaraqalpaq ádebiyatın mekteplerde oqıtıwdıń eń zárúrli máseleleri” (“Erkin Qaraqalpaqstan” gazetası,№167-168,1992-j), Q.Sultanovtıń “Kórkem ádebiyattı oqıtıwdıń geypara máseleleri” (“Ámiwdarya” jurnalı,№4,1987-j), “Oqıtıw sabaqlıqtan baslanadı” (“Erkin Qaraqalpaqstan” gazetası,№16,1992-j) degen atamadaǵı hám t.b maqalalarında dıqqat qaratılǵanlıǵı, olarda tujırımlı ilimiy-publicistikalıq pikirlerdiń beriliwi qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw metodikası salasında dáslepki qádemlerdiń biri boldı. Sonday-aq, belgili qaraqalpaq metodist-alımı Z.Ayjanova jeke pedagogikalıq is tájriybeleriniń nátiyjesi bolǵan

"Просвещение", 1988 Маранцман В.Г.Чирковская Т.В. Проблемное изучения литературного произведения в школе. - М.: Просвещение, 1977 Качурин М.Г. Организация исследовательской деятельности учащихся на уроках литературы. -М.: "Просвещение", 1989 Богданова О., Леонов С., Чертов С., Чертов В. Методика преподавания литературы. - М.: "Academa", 2004

³Көшімбаев А.Қазақ әдебиетін оқыту методикасы.Алматы : «Мектеп»,1969. Ақшөлақов Т.Көркем шығарманың эстетикалық тәбиғатын таныту.Алматы. : «Мектеп»,1975 . Язымов О,Мырадурдыев А. !дебияты окатмак методикасы.Ашгабат : «Мағариф»,1963. Язымов О.Түркмен мектеплериниң 4-7-классларында әдебияттан сапақлар. Ашгабат : «Мағариф»,1983. Язымов О. Әдебияты окатмак методикасының меселери хақында. Ашгабат:«Мағариф»,1975. Аһмедов А. Азербайжан әдебијатиниң тедриси тарихинден. Баки: Маариф, 1971. Бабаев. А. IX синифда әдебејат дәрсләри. -Баки: Маариф, 1976

⁴Долимов С, Убайдуллаев Х., Ахмедов К. Адабиёт ўқитиш методикаси. -Т.: “Ўқитувчи”, 1967. Зуннунов А. Ўзбек мактабларида адабиёт ўқитиш методикаси тарихидан очерклар. -Т.: “Ўқитувчи”, 1980. 1994. Йўлдошев Қ. Адабиёт ўқитишнинг илмий-назарий асослари. -Т.: Ўқитувчи, 1996. Мирқосимова М. Адабий таҳлил методикаси. -Т.: РТМ, 1995.Нияметова Р.Таълим рус тилида олиб бориладиган мактабларда XX аср ўзбек адабиётини ўқитиш мазмунини белгилашнингназарий-методик асослари /ўзбек тили дарслари таркибида / Пед. фанл. ном. дисс. автореф. -Т.: 2000.Матчанов С. Умумтаълим тизимида адабиётдан мустақил ишларни ташкил этиш: Пед. фан. док. дисс. -Т.: 1998 Тўхлиев Б. Адабиёт ўқитиш методикаси. -Тошкент: Янги аср авлоди, 2006. Хусанбоева Қ. Адабиёт – маънавият ва мустақил фикр шакллантириш омили. –Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2009. Эгамбердиева Ф.Адабий таълимга илғор педагогик технологияларни татбиқ этиш методикаси. Пед. фанл. ном. дисс. автореф. -Т.: 2005. Қодиров В. Мумтоз адабиёт: ўқитиш муаммолари ва ечимлар. –Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. 2009. Ражабова И.Касб-ҳунар коллежлари адабиёт дарслари самарадорлигини оширишда интерфаол усуллардан фойдаланиш йуллари: Пед. фан. номз. дисс. –Т.: 2009.

“Ádebiyat sabaǵında ayırım prozalıq shıǵarmalardı úyreniw”⁵, sonday-aq “Ádebiyat sabaǵında I.Yusupovtıń shıǵarmaların úyreniw”⁶ atlı metodikalıq qollanbalardı baspadan járiyaladı. Bul miynetlerinde ol ulıwma orta bilim beriwshi mekteplerde qaraqalpaq ádebiyatı sabaqlarında geypara prozalıq hám lirikalıq shıǵarmalardı oqıtıwdı ámeliyatta qollanıw usılları boyınsha teoriyalıq sheshim hám pikirlerin ilimiy tiykarlap beredi. Sonday-aq, prof Á.Paxratdinovtıń ilimiy metodikalıq izertlewleriniń arasında salmaqlı orın iyelegen “Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw metodikası”⁷dep atalǵan miyneti búgingi kúni de óziniń ilimiy tiykarlanǵanlıǵı menen áhmiyetli ekenligin ayırıqsha atap ótkenimiz maqul. Avtordıń bul kitabı basqa pedagogikalıq miynetlerge salıstırǵanda bilimlendiriw mekemelerinde qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwdıń metodikalıq máselelerin hártárepleme tereń dárejede úyrengenligi menen, ilimiy juwmaq hám sheshimlerde bay ekenligi menen názerge ılayıq. Alım Á.Paxratdinovtıń “Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw metodikası” atlı miyneti óz dáwiri ushın pedagogika tarawına, anıǵıraǵı, qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw salasınıń rawajlanıwına qosılǵan úlken úles boldı. Sonıń menen bir qatarda K.Palımbetov, I.Pirniyazova, R.Berdimuratovalar avtorlıǵındaǵı “Ádebiyattı oqıtıw metodikası”⁸ atlı metodikalıq qollanbası mektep oqıtıwshıları ushın shın mánisindegi oqıtıw qollanbasına aylandı. Yaǵnıy bul qollanba,tiykarınan,ulıwma orta bilim beretuǵın mekteplerdiń 8-klass oqıwshıları ushın dúzilgen “Qaraqalpaq ádebiyatı”⁹ sabaqlıǵına qosımsha qural xızmetin atqaradı,yaǵnıy mekteptegi sabaqtıń sapalı bolıp ótiwi ushın kóbinese usı qollanbadan paydalanadı. Bul miynet “Qaraqalpaq ádebiyatı” sabaqlıǵında berilgen temalardı házirgi pedagogika iliminiń jetiskenlikleri hám tájriybelerinen keńnen paydalanǵan halda, qaraqalpaq ádebiyatı sabaqlarınıń nátiyjeliligini asırıw maqsetinde dásturiy emes usılda oqıtıw túrleriniń usınıs qılınıwı, yaǵnıy qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda janáša oqıtıw metodların ámeliyatqa engiziw máselesin qozǵawı hám úyreniwi boyınsha basqa miynetlerden ajıralıp turadı.Sonday-aq, ilimpaz Q.Yusupovtıń ilimiy maqalalarında¹⁰ bilimlendiriw máseleleri haqqında sóz etilgenligin atap ótiw kerek. Gárezsizlik dáwirinde Q.Yusupovtıń basshılıǵında Berdaq atındaǵı QMU

⁵ Айжанова З. Әдебиет сабағында айырым прозалық шығармаларды үйрениў. Нөкіс : «Билим»,1991

⁶ Айжанова З. Әдебиет сабағында И.Юсуповтың шығармаларын үйрениў. Нөкіс : «Билим»,1993

⁷ Пахратдинов Ә.Қарақалпақ әдебиатын оқытыў методикасы. Нөкіс, «Билим»,2004

⁸ Palımbetov K,Pirniyazov I, Berdimuratova R.Ádebiyattı oqıtıw metodikası.8-klass ushın metodikalıq qollanba . No`kis, Bilim, 2009

⁹ Mámбетов K , Ayjanova Z,Daniyarova T .Qaraqalpaq ádebiyatı .Ulwma bilim beretug`ın mekteplerdin` 8-klassı ushın sabaqlıq. No`kis, Bilim, 2006

¹⁰ Юсупов Қ.Академик лицейларда Ажаниёз лирикасини бўрчаклар методи билан ўрганиш.Илмий тўплам.Бухоро ,2009 . Юсупов Қ.Жазыўшылардың дәретиўшилигин үйрениў методикасы ҚМУ, «Хабаршы»журналы, 2009, № 3, Юсупов Қ. Бердақ шығармаларын үйрениўде конференция сабақ түринен пайдаланыў. Түркий халық әдебиатының гейпара мәселелери.Нөкіс :2004.

Qaraqalpaq ádebiyatı kafedrasınıń kóp ǵana pitkeriwshi studentleri hám magistrantları Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw metodıkası boyınsha kurs hám pitkeriw qánigeligi jumıların qorǵadı. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw usılları boyınsha Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutında da bakalavr jumıları hám magistrlik dissertaciýalar qorǵaldı. Degen menen, shınlıǵın aytıwımız kerek, “Ádebiyat qaǵıydaları” pánin jańa pedagogikalıq texnologiya nátiyjelerine tiykarlanıp ótiw usılları boyınsha jetkilikli dárejedegi izertlew jumıları júrgizilmedi. Bul jóneliste filologiya ilimleriniń kandidatı J.Sagidullaeva basshılıǵında 2017-jılı Saparova Sávlexan degen 4-kurs student ǵana “Ádebiyat qaǵıydaları” pánin akademiyalıq liceylerde oqıtıw metodları” degen temada pitkeriw qánigelik jumısın jaqladı.

Juwmaqlap aytqanda, joqarıda tilge alınǵan ilimiy izertlewlerdiń birewinen basqasınıń hesh qaysısında “Ádebiyat qaǵıydaları” pánin nátiyjeli oqıtıw metodıkası máselesi ilimiy-pedagogikalıq problema sıpatında ayırıqsha ilimiy izertlew obiekti bolmaǵan edi. Sonlıqtan bul temazaman talabına ılayıq izertleniwin kútip turǵan áhimyetli máselelerdiń biri bolıp kiyatır.

Izertlewdiń obiekti hám predmeti. Izertlew jumısımızdıń obiekti etip Akademiyalıq liceylerdiń social-gumanitar hám shet tiller baǵdarlarında ótiletuǵın ádebiyat pánlerin oqıtıwdaǵı ilimiy-teoriyalıq miynetler hám “Ádebiyat qaǵıydaları” páni boyınsha dúzilgen oqıw baǵdarlama, al jumıstıń predmeti sıpatında Ádebiyat qaǵıydaları páninen dásturiy hám interaktiv metodlarda oqıtıw usılları hám túrleri, sonday-aq dógerek jumıların shólkemlestiriw máseleleri tiykar etip alındı.

Izertlewdiń tiykarǵı maqseti hám wazıypaları. Izertlew jumısımızdıń tiykarǵı maqseti – akademiyalıq liceylerde “Ádebiyat qaǵıydaları” pánin oqıtıwdıń teoriyalıq hám ámeliy áhmiyetin anıqlaw, pándi oqıtıwdaǵı zamanagóy nátiyjeli usıllardı belgilew, “Ádebiyat qaǵıydaları” páninen ótilgen temalardı oqıwshılardıń ózlestiriwin bekkemlew, teoriyalıq bilimlerin tereńlestiriw ushın sabaqtan tıs jumıslardı shólkemlestiriw máselelerin ilimiy jaqtan sholıw.

Izertlewdiń maqseti etip tómendegilerdi belgiledik:

- “Ádebiyat qaǵıydaları” pánin oqıtıw úlgi baǵdarlamasın ilimiy analizlew;
- Ádebiyat pánlerin oqıtıw boyınsha járiyalanǵan ilimiy-teoriyalıq hám metodikalıq miynetlerdi úyrenip shıǵıw;
- “Ádebiyat qaǵıydaları” pánin oqıtıwda dásturiy metodlardıń jetiskenlikleri hám kemshiliklerine dıqqat awdarıw;
- Pándi oqıtıwda interaktiv usıllardı qollanıwdıń progressiv funkciyasın ilimiy tiykarlap beriw;

- Oqıwshılardıń pándi ózlestiriwin bekkemlewde, alǵan teoriyalıq bilimlerin tereńlestiriwde sabaqtan tıs jumislardı shólkemlestiriw usıllarınıń áhmiyetin ashıp beriw.

Izertlewdiń metodologiyalıq hám teoriyalıq tiykari. Qaraqalpaqstanda “Ádebiyat qaǵıydaları” pánin akademiyalıq liceylerde oqıtıwda oqıtıwshılar úlkemizdegi Joqarı oqıw orınlarındaqı qaraqalpaq filologiyası qánigeligine arnalǵan S.Axmetov, Q.Sultanovlardıń “Ádebiyattanıw”, K.Mámбетovtıń “Ádebiyat teoriyası”, S.Axmetov, Q.Sultanov, J.Esenovlardıń “Ádebiyattanıw terminleriniń russha-qaraqalpaqsha sózligi”, Q.Járimбетovtıń “Ádebiyattanıwdan sabaqlar” sabaqlıqların paydalanadı. Al, “Ádebiyat qaǵıydaları” páni ushın arnawlı sabaqlıq joq. Akademiyalıq liceylerdiń ózbek toparlarına bolsa, X.Umurovtıń avtorlıǵında shıqqan “Adabiyot qoidaları” sabaqlıǵınan paydalanıp oqıtıladı. Biziń dissertaciya jumısımızǵa joqarıda atları ayılǵan avtorlardıń teoriyalıq jumisları, sonday-aq, ózbek metodist alımları S.Dolimovtan, A.Zunnunovtıń, Q.Yóldoshevтіń, Q.Husanbayevanıń, B.Tóxlievтіń, I.Rajabovanıń, rus metodist ilimpazları V.V.Golubkovtıń, N.I.Kudriyashevтіń, O.Bogdanova, S.Leonov hám V.Chertovтіń ilimiy miynetlerin, sońǵı jıllarda ádebiyattı oqıtıw metodikasına úles qosıp atırǵan qaraqalpaq ilimpazları Z.Ayjanovanıń, K.Palımbetov, K.Pirnazarov hám P.Berdimuratovanıń, J.Sagidullaeva hám J.Qaniyazovanıń, A.Tobanazarovtıń ilimiy dóretpeleri metodologiyalıq hám teoriyalıq tiykar xızmetin atqardı.

Dissertaciyanıń teoriyalıq hám praktikalıq áhmiyeti. Akademiyalıq liceylerde jańa pedagogikalıq texnologiya tiykarında bilim dáwirimizdiń keshiktiriwge bolmaytuǵın talabı esaplanadı. Jumıstıń praktikalıq áhmiyetiniń zárurlıǵı sonda – licey oqıwshılardıń “Ádebiyat qaǵıydaları” páni boyınsha tereń túsinik beriw ilimiy-pedagogikalıq iskerliktiń ajıralmas bir tarawı ekenligi. Ádebiyat qaǵıydaların tolıq túsinbey turıp oqıwshılar ádebiyat haqqında tolıq túsinikke iye bola almaydı.

Házirgi waqıtta akademiyalıq liceylerde insannıń ruwxıy kámilligin qalıplestiriwde hám rawajlandırıwda jetekshi orındı iyeleytuǵın Ádebiyat pánleriniń eń áhmiyetli tarawı “Ádebiyat qaǵıydaları” páni sabaq kestelerinen ulıwma alıp taslanıw hám pán sıpatında ótılmey qalıw qusaǵan unamsız jaǵdaylar kózge taslanbaqta. Qaraqalpaq akademiyalıq liceylerinde “Ádebiyat qaǵıydaları” páni sabaqların ótiw hám óz aldına sabaqlıq shıǵarıw, bul pándi ótiwdiń jańa pedagogikalıq metod hám usılların jetilistiriw, rawajlandırıw qusaǵan máseleler dissertaciyanıń teoriyalıq hám ámeliy tiykarların quraydı.

Jumıstıń aprobaciyası. Dissertaciya jumısı boyınsha usı kúnge shekem ilimiy basılımlarda bir qansha maqalalar járiyalandı. «QMU Xabarshısı» jurnalınıń 2017-jıl №2 (35) sanında «Akademiyalıq licey hám kásip-óner

kollejlerinde «Ádebiyat qağıdaları» páninen «Tildiń kórkemlew quralları» temasın ótiw metodikası», QMU MagistrLAR toplamınıń 2017-jılǵı sanında «Akademiyalıq liceyde «Ádebiyat qağıydaları» pánin jańa pedagogikalıq texnologiya hám interaktiv metodlarda ótiwdiń bazıbir máseleleri», QMU Shet tiller fakultetiniń 2017-jılǵı «Til bilimi hám shet tillerin oqıtıwdıń áhimyetli máseleleri» toplamında «Akademiyalıq liceylerde «Ádebiyat qağıydaları» páninen «Kórkem ádebiyat: Poeziya haqqında túsinik» degen temanı ótiw usılları», 2018-jılǵı QMU Shet tiller fakulteti Rus tili hám ádebiyatı kafedrasınıń «Мирнаукиидуховногокультурывусловияхглобализации: опытиперспективи» atlı maqalalar járiyalandı.

Jumıstıń qurılısı. Jumıs kirisiw hám juwmaqlaw bólimlerinen tısqarı úsh baptan turadı, baplar tiykarǵı altı bólimnen hám paydalanılǵan ádebiyatlar diziminen ibarat.

Birinshi bap eki bólimnen ibarat bolıp, birinshi bólimde akademiyalıq liceylerde “Ádebiyat qağıydaları” pániniń oqıw baǵdarlamasındaǵı ótiletuǵın temalargá ilimiy sholıw jasaldı. Ekinshi bóliminde bolsa, akademiyalıq liceylerde “Ádebiyat qağıydaları” pánin oqıtıwda baspalarda shıqqan ilimiy-teoriyalıq ádebiyatlardan paydalanıp bilim beriwdiń áhimyeti úyrenilip, sabaq nátiyjeliligine tási haqqında teoriyalıq pikirler sóz etiledi.

Ekinshi bap ta eki bólimnen ibarat. Birinshi bólimde akademiyalıq liceylerde “Ádebiyat qağıydaları” pánin oqıtıwda dástúriy oqıtıw usıllarınıń jetiskenlikleri hám kemshiliklerine ilimiy dıqqat awdarıladı. Ekinshi bólimde “Ádebiyat qağıydaları” pánin interaktiv usıllar járdeminde ótiwdiń progressiv funkciyası ilimiy tiykarlanılıp beriledi.

Úshinshi bap eki bólimnen turadı. Birinshi bólim “Ádebiyat qağıydaları” pánin ózlestiriwdi bekkemlew ushın sabaqtan tıs waqıtlarda oqıwshılardıń bos waqtın ónimli paydalanıw, oqıwshılar arasında dógerek jumısların shólkemlestiriw boyınsha áhimyetli máseleler úyreniledi, usı baptıń birinshi bólimindegi pikirler ekinshi bólimde rawajlandırıladı, bul pán boyınsha oqıwshılardıń bilimin jáne de jetilistiriw, tereńlestiriw ushın olardı konferenciylargá tartıw, kitapxanalarǵa alıp barıw, teatr hám muzeylerge sayaxatlar shólkemlestiriwdiń zárúrligi ilimiy jaqtan tiykarlap beriledi.

Juwmaqlaw bóliminde dissertaciya jumısınıń tiykarǵı nátiyjeleri, ilimiy sheshim hám kózqaraslar óz mazmunın tapqan. Dissertaciya sońında Paydalanılǵan ádebiyatlar dizimi berildi.

I. Bap. Akademiyalıq liceylerde hám kolledjlerde "Ádebiyat qağıydaları" pánin oqıtıwdıń teoriyalıq hám ámeliy áhmiyeti

Mámleketimizdiń gárezsizlik jolına túsiwi xalqımızdıń rawajlanıwına júdá úlken múmkinshilikler jaratıp berdi. Elimizdiń barlıq tarawlarında, máselen ishki hám sırtqı siyasatında, ekonomikalıq hám sociallıq tarmaqlarında, ilim-bilim hám iskusstvo, mádeniyat salalarında rawajlangan dúnya mámleketleri menen teń dárejede qádem basıwdıń jańa basqışları baslandı. Ásirese, bunday progressiv alğa ilgerilewler Ózbekistan Respublikası Joqarı hám Orta arnawlı bilimlendiriw mekemeleriniń iskerliginde sezilerli dárejede kózge túspekte. Gárezsizlik turmısımızdıń bárshe tarawında unamlı reformalardı iske asırdı, bul nárse búgingi kúnde dawam etpekte. Jaslarımızdıń bargan sayın tezlesip baratırǵan globalasıw dáwirinde hár qanday konkurenciyaǵa beyimlesiw uqıplılıǵın qáleplestiriw ushın mekteplerde, akademiyalıq liceyler hám kolledjlerde ótiletuǵın pánlerdiń sapalılıǵın támiynlew, teoriyalıq bilimlerin jáne de jetilistiriw boyınsha kóplegen ilajlar islep shıǵıldı. Solardan biri - akademiyalıq liceylerde "Ádebiyat qağıydaları" páni óz aldına ótiletuǵın boldı. Bul iláj oqıwshılardıń folklor, klassikalıq ádebiyat, dúnya xalıqları ádebiyatı, házirgi qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı, ádebiy process tuwralı túsiniklerin rawajlandırıwda úlken xızmet atqaratuǵın unamlı baslaması boldı. Usıǵan baylanıslı, Ózbekistan Respublikası Joqarı hám Orta arnawlı bilimlendiriw ministrliginiń qararına tiykarlanıp, Qaraqalpaqstan Respublikası Ministrler Keńesi Orta arnawlı, kásiplik bilimlendiriw basqarması dúziwshileri filologiya ilimleriniń doktorı, professor Q.Orazımbetov, QMU qasındaǵı akademiyalıq liceydiń Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı oqıtıwshıları M.Xudaynazarov hám G.Ásenbaevalar bolǵan "Akademiyalıq liceyler ushın "Ádebiyat qağıydaları" páninen úlgi oqıw baǵdarlamasın" (QMU qasındaǵı akademiyalıq liceydiń 2013-jıl 6-fevraldaǵı ilimiy - pedagogikalıq keńesiniń 1-sanlı protokoli qararı menen usınıs etilgen) tastıyıqladı, "Ádebiyat qağıydaları" páni turaqlı túrde ótile basladı. Akademiyalıq liceylerde "Ádebiyat qağıydaları" pánin oqıtıwdıń teoriyalıq hám ámeliy áhmiyetin anıqlaw ushın biz usı baptıń birinshi bóliminde sóz etilip otırǵan pándi oqıtıwdıń úlgi baǵdarlamasına ilimiy dıqqat awdarıw, ekinshi bóliminde bolsa, pándi oqıtıwda paydalanılatuǵın basqa da ilimiy-teoriyalıq ádebiyatlardı úyreniw arqalı erisiwdi niyet ettik.

I.1. "Ádebiyat qağıydaları" pániniń oqıw baǵdarlamasına sholiw

"Ádebiyat qaǵıydaları" pánin zaman talaplarına bola akademiyalıq liceylerde ótiliw zárurlıǵı tuwıldı. Usıǵan baylanıslı 2013-jılı Qaraqalpaqstandaǵı akademiyalıq liceyler ushın "Ádebiyat qaǵıydaları" páninen úlgi oqıw baǵdarlaması islep shıǵıldı (dúziwshiler: prof. Q.Orazımbetov hám QMU qasındaǵı Akademiyalıq liceydiń qaraqalpaq tili hám ádebiyatı páni oqıtıwshıları M.Qudaynazarov, G.Ásenbaevalar).

Úlgi oqıw baǵdarlamasınıń abzallıqlarınan biri, akademiyalıq liceylerdiń "Ádebiyat qaǵıydaları" pánin ótetuǵın oqıtıwshı usı baǵdarlamaǵa tiykarlanıp óziniń jeke jumıs baǵdarlamasın dúzip alatuǵın edi. Úlgi oqıw baǵdarlama tiykarınan 5 bólimnen ibarat bolıp, onıń "Ádebiyat qaǵıydaları" dep atalǵan birinshi bólimi annotaciyalıq áhmiyetke iye, yaǵnıy bunda baǵdarlamanıń dúzilwine Ózbekistan Respublikasınıń "Bilimlendiriw haqqındaǵı Nızamı", "Kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlaması", Ministrler Keńesiniń 1998-jıl 5-yanvardaǵı "Úzliksiz bilimlendiriw sisteması ushın mámleketlik bilimlendiriw standartların islep shıǵıw hám engiziw haqqındaǵı" 5-sanlı, 1998-jıl 13-maydaǵı "Ózbekistan Respublikası orta arnawlı, kásiplik bilimlendiriwdiń shólkemlestiriw ilajları haqqındaǵı" 204-sanlı hám 2000-jıl 16-oktyardegi "Orta arnawlı kásiplik bilimlendiriwdiń mámleketlik tálim standartların islep shıǵıw haqqındaǵı" 400-sanlı qararları tiykar etip alıńǵanı¹¹ sóz etiledi. Úlgi oqıw baǵdarlamasınıń "Túsindiriw xatı" dep atalǵan ekinshi bóliminde Ózbekistandaǵı bilimlendiriw sistemasında jańa talaplar qoyılıp atırǵanlıǵı, bul talaplar kórkem ádebiyattı oqıtıw sapasın tıp-tamırınan jańalawdı maqset etip atırǵanın, "Ádebiyat qaǵıydaları" páni orta arnawlı bilimlendiriw sistemasına birinshi ret engizilip atırǵanın, sonday-aq, bul dúzilgen baǵdarlama bolajaq filologlardı kórkem ádebiyatqa kórkem óner kózqarasınan qarawǵa, onı kórkem ónerdiń bir túri sıpatında úyreniwge, gózzallıq tiykarına qurılatuǵın nızamlılıqları sırlarınan xabardar etiwge jol-joba kórsetetuǵınlıǵı tuwralı¹² qısqasha tusinik beriledi.

Bunnan sońǵı "Ádebiyat qaǵıydaları páni oqıw baǵdarmasınıń mazmunı" dep atalǵan tiykarǵı bólimge keńirek orın ajratılǵan. Bul bólimde "Ádebiyat qaǵıydaları" páni boyınsha akademiyalıq liceylerde ótiletuǵın sabaq temaları usınıladı. Ózbekistan Respublikası Joqarı hám Orta arnawlı bilimlendiriw ministrliǵı, Orta arnawlı, kásip-óner bilimlendiriw orayınıń akademiyalıq liceyler tálim jónelisi boyınsha dúzilgen 2013-jıl úlgi oqıw rejesiniń oqıw processı kestesinde "Ádebiyat qaǵıydaları" páninen 80 saat teoriyalıq, 40 saat ámeliy sabaqlar ótiletuǵını belgilep berilgen. Prof.Q.Orazımbetov basshılıǵında dúzilgen "Ádebiyat qaǵıydaları" páninen úlgi oqıw baǵdarlamada ótiletuǵın

¹¹Akademiyalıq liceyler ushın Ádebiyat qaǵıydaları páninen úlgi oqıw baǵdarlaması. Nókis, 2013-jıl, 3-bet.

¹² Сонда, 4-бет.

sabaqlar 20 atamadağı temanı óz ishine aladı, bul akademiyalıq liceylerdiń 2-kursında II semestrinde hám 3-kurstıń I hám II semestrlerinde ótiletuǵın edi. Úlgi oqıw baǵdarlamasınıń mazmunı “Kórkem ádebiyat haqqında túsiniń” degen atama astındaǵı “Kórkem ónerdiń áhmiyeti hám belgileri”, “Kórkem ádebiyat-kórkem ónerdiń bir túri sıpatında”, “Jazıwshı hám onıń kórkem shıǵarmanı dóretiwdе tutqan ornı”, “Ádebiyat hám estetika. Ádebiyattıń tárbıyalıq áhmiyeti”, “Ádebiyat qaǵıydaları haqqında ilim hám onıń rawajlanıw tarıyxı”, “Áyyemgi kúnshıǵıs oyshıllarınıń miynetlerinde ádebiyat qaǵıydası haqqında táliymatlar”, “Batis oyanıw dáwiri hám ádebiyatı estetikalıq táliymat”, “Qaraqalpaq klassikleriniń ádebiyattanıw haqqında oyları”, “Ádebiy kórkem shıǵarma”, “Forma hám mazmun haqqında túsiniń”, “Tema hám ideya”, “Ádebiy kórkem obraz hám olardıń túrleri”, “Portret hám peyzaj”, “Syujet hám kompoziciya”, “Kórkem shıǵarmanıń tili”, “Tildiń kórkemlew quralları”, “Qosıq qurılısı”, “Ádebiyattıń túr hám janlarǵa bóliniwi”, “Kórkem metod hám onıń túrleri”, degen 20 temanı óz ishine aladı. Baǵdarlamanı dúziwde tiykarınan K. Mámбетovtıń “Ádebiyat teoriiyası”, S. Axmetovtıń hám Q. Sultanovtıń “Ádebiyattanıw”, sabaqlıqların basshılıqqa alǵanın ańlawǵa boladı. Úlgi oqıw baǵdarlamanı dúziwde prof. Q. Orazımbetov hám QMU qasındaǵı akademiyalıq liceydiń qaraqalpaq tili hám ádebiyatı pání oqıtıwshıları M. Qudaynazarov hám G. Ásenbaevalar aytarlıqtay izleniste bolǵanlıǵı seziledi. Biziń pikirimizshe baǵdarlamadaǵı ayırım temalardı qayta kórip shıqsa maqsetke muwapıq bolar edi. Sebebi, “Ádebiyat qaǵıydaları” pání tiykarınan teoriyalıq qaǵıydalar tuwralı túsiniń beriw bolǵanlıqtan, ádebiyattanıw terminlerine tiyisli temalar tańlap alınıp, solar úyreniliwi logikalıq jaqtan durıs boladı, degen oydamız. Biziń oyımızsha baǵdarlamada berilgen “Jazıwshı hám onıń kórkem shıǵarmanı dóretiwdе tutqan ornı”, “Ádebiyat hám estetika. Ádebiyattıń tárbıyalıq áhmiyeti”, “Áyyemgi kúnshıǵıs oyshıllarınıń miynetlerinde ádebiyat qaǵıydası haqqında táliymatlar”, “Batis oyanıw dáwiri hám ádebiyatı estetikalıq táliymat” degen temalardı akademiyalıq licey oqıwshılarınıń ózlestiriwi qıyınlaw keshedi. Bul temalardı Joqarı oqıw orınlarınıń filologiya qánigeliginde bilim alıp atırǵan studentler tereńlestirilgen planda ózlestiriwi múmkin. Bul temalar ápiwayı ádebiyat qaǵıydalarına onsha jaylaspaytuǵınlıǵı anıq hárse.

Sóz etilip atırǵan úlgi oqıw baǵdarlamasınıń “Ámeliy shınıǵıwlar” dep ataǵan bóliminde 19 tema berilgen. Akademiyalıq liceylerdiń mekteplerden parqı sonda, sabaqlar juplıq saatlar kóleminde $40+40=80$ minut ótileđi. Bundaǵı berilgen temalardıń kópshiligi ámeliy shınıǵıwlardı orınlaǵanda licey oqıwshılarında qıyın poblemalardı payda etiwı múmkin. Máselen ámeliy shınıǵıwlar ushın “Omar Hayyamnıń rubayılarınan úlgieler tiykarında qosıq formaların úyreniw”, “A. Nawayınıń ǵázzelleri hám qasıydaların

talıqlaw”, “Mánáwiý kórkem-óner túrlerin úyreniw”, “Aruz ólsheminiń eń kóp tarqalǵan baǵdarlarınan biri” degen temalardı oqıwshı ǵana emes, arnawlı ilimiy dárejege iye emes licey oqıtıwshılarınıń ózleride túsiniwi hám oqıwshılardı túsiniw beriwı múshkil is.

Sonday-aq, “Ádebiyat qaǵıydaları” pání ótilgende paydalanılatuǵın ádebiyatlar dizimi de kewilge qonımlı emes, yaǵnıy baǵdarlamalı “Ádebiyatlar” dep atalǵan sońǵı bóliminde tek 10 atamadaǵı miynetniń dizimi kórsetilgen, olar tómendegiler: K.Mámбетovtıń “Ádebiyat teóriyası”, S.Axmetovtıń hám Q.Sultanovtıń “Ádebiyattanıw”, Q.Orazımbetovtıń “Qaraqalpaq poeziyasında qosıq qurılısı”, X.Muratbaevtıń “Qaraqalpaq poeziyasında qosıq qurılısı”, M.Nurmuhammedovtıń “Qaraqalpaq prozası”, Q.Maǵsetovtıń “Qaraqalpaq folklorı poetikası”, Q.Sultanovtıń “Qaraqalpaq prozasında tip hám xarakter”, Q.Kamalovtıń “Qaraqalpaq ádebiyatında kórkem metodtıń evolyuciyası”, Z.Nasrullaevanıń “Ádebiy qaharman” miynetleri. Tilekke qarsı, miynetlerdiń avtorları kim, atamaları qanday ekenligi belgili, biraq tilekke qarsı, qaysı baspada hám qaysı jılı shıqtı, bular tuwralı maǵlıwmatlar kórsetilmegen. 2012-jılı belgili ádebiyatshı, prof.Q.Járimbetovtıń “Ádebiyattanıwdan sabaqlar” dep atalǵan oqıw qollanbası “Qaraqalpaqstan” baspasınan shıqtı. Bizlerdiń xabarımız bar, akademiyalıq licey oqıtıwshıları “Ádebiyat qaǵıydaları” pánin ótkende Q.Járimbetovtıń atı atalǵan oqıw qollanbasınan ónimli paydalanar edi.Usı oqıw qollanbanıń baǵdarlamada dizimge alınbaǵanlıǵı da onı dúziwshılardıń juwapkershilikti onsha ańlamaǵanınan derek beredi.

Oqıw orınlarına Jaqında (2018-jıl) Ózbekistan telekanalında belgili jurnalist Q.Aǵzamov alıp baratıuǵın “Munasabat” kórsetiwinde oqıw orınları ushın ádebiyat sabaqlıqların dúziw boyınsha tartılı pikirler kóterildi. Diskussiya-debat mazmunındaǵı bul kórsetiwge akademik B.Nazarov, akademik A.Asqarov, docent G.Jórayeva, docent Sh.Ergashevalar óz kózqarasları menen qatnasıp, qızǵın pikirlerin bildirdi. Ataqlı qanıgelerdiń pikirleri boyınsha oqıw oqınlarına baǵdarlama dúzilgende, olar 5 jıl ushın tastıyqlanadı. Dáslep baǵdarlama, bunnan soń baǵdarlama tiykarında dástúr, dásturden soń oqıw reje islep shıǵıladı.Ózbekistanda úlken abıroyǵa iye ilimpazlarımız Ádebiyat teóriyasına baylanıslı baǵdarlamalardı, dástúrlerdı, oqıw rejelerdi hám sabaqlıqlardı sapalı dúziw isleri úlken dıqqattı hám juwapkershilikti talap etetuǵınlıǵın ayrıqsha atap ótti.Ásirese, B.Nazarovtıń ádebiyat sabaqların joqarı oqıw orınlarınıń barlıq fakultetlerinde ótiliw kerek, ádebiyat sabaqlıqların dúzgende mektep hám licey, kollejerdiń tájriybeli muǵallimleri hám metodistleri menen oylasqan halda ámelge asırıw kerek degen usınısı kópshilikke maqul tústi. Bul pikirler qaraqalpaq akademiyalıq liceylerinde

ótiletuǵın “Ádebiyat tariyxı” hám “Ádebiyat qaǵıydaları” pánleri ushında áhimyetli ekenligi de sózsiz.

I.2. Pándi oqıtıwda ilimiy-teoriyalıq ádebiyatlar

Belgili nemec pedagogı A.F.Disterbech muǵallimler tuwralı: "Qábiletsiz oqıtıwshı haqıyqatlıqtı aytıw menen sheklenedi, al jaqsı oqıtıwshı bolsa onı tabıwǵa úyretedi", degen eken. Gárezsizligimizdiń dáslepki jıllarınan baslap mekteplerde, akademiyalıq liceyler hám kolledjlerde, orta arnawlı bilimlendiriw tarawınıń bilim beriw hám tarbiya jumıslarında úlken ózgerisler boldı, jańalanıwlar iske asırıldı, oqıtıw sistemasında túp-tiykarınan unamlı burılıslar iske asırıldı. Bilimlendiriwdiń usı salasında tolıp atırǵan jetiskenlikler menen bir qatarda kemshiliklerdiń de bar ekenligi hám memizge málim. Solardan biri akademiyalıq liceylerde elege shekem "Ádebiyat qaǵıydaları" páninen hár tárepleme jetilistirilgen úlgi oqıw baǵdarlamasınıń, usı pán boyınsha sabaqlıq yáki oqıw qollanbanıń oqıtıwshılardıń hám oqıwshılardıń qolına barıp túspegenliginde. Sabaqlıq yáki oqıw qollanba túwe úlgi oqıw baǵdarlamasınıń ózi "Ádebiyat qaǵıydaları" páninen sabaq beretuǵın geypara oqıtıwshılardıń qolında bar bolsa, bazı birewlerinde joqtıń qasında. Biz bunday pikirge magistrlik dissertaciya jumısın jazıw procesinde, pán muǵallimleri menen sáwbetlesiw paytınlarda anıqladıq. Al, "Ádebiyat qaǵıydaları" páni boyınsha qaraqalpaq akademiyalıq liceyleri ushın arnawlı islep shıǵılǵan oqıw qollanba joq. Ózbek ádebiyatshı metodist alımlarınıń iskerligi, jasıratuǵın jer joq, qaraqalpaq metodist ádebiyatshılarının on-onbes jıl alǵa ilgerilep ketti. Bunıń ayqın dálili sıpatında ádebiyatshı teoretik Hotam Umurovtıń akademiyalıq liceyler ushın arnawlı dúzilgen "Adabiyot qoidaları" (2002)¹³ oqıw qollanbasın kórsetiwimiz múmkin. H.Umurovtıń jazǵan bul qollanbasınıń logikalıq tariyxı bar, yaǵnıy usı kitap shıqqanǵa shekem 3 jıl burın, 1999-jıl "Ózbekistan Respublikasınıń "Tálim haqqında"ǵı Nızamı, Kadrlar tayarlawdıń Milliy dástúrinin talapları tiykarında Joqarı hám Orta arnawlı bilimlendiriw ministrliǵı, orta arnawlı, kásip-óner bilimlendiriw orayınıń ilimiy-metodikalıq keńesi tárepinen akademiyalıq liceyler ushın “Ádebiyat qaǵıydaları” páninen oqıw baǵdarlaması islep shıǵıldı hám kópshilikke málim boldı. Bul oqıw baǵdarlamanı Ózbekistandaǵı abıraylı ádebiyatshı teoretikler, metodist pedagoglar bolǵan H.Boltaboev, A.Kattabekov, U.Juraqulov, D.Farmanov, B.Qasimov hám Q.Yóldashevlar dúzgen edi. Usı oqıw baǵdarlamaǵa tiykarınan jazılǵan "Adabiyot qoidaları" oqıw qollanbasında avtor (H.Umurov -A.P.)" kórkem ádebiyat hám ádebiy procestiń áhmiyetli nızamlılıqların tereńirek,

¹³ Умуров Х. "Адабиёт қойдалари". "Ўқитувчи" нашриёти, Ташкент, 2002.

sistemalı túrde bayan etiwge umılǵanına, **qollanba akademiyalıq liceylerdiń oqıwshılarına**, ádebiyattı úyreniwshilerge mólsherlengenligi¹⁴ne ayrıqsha dıqqat qaratılǵan. Bul oqıw qollanbaǵa pikir bildiriwshiler filologiya ilimleriniń doktorı prof. R.Arızbekov hám Nawayı atındaǵı qánigelesken iskusstvo mektebiniń oqıtıwshısı, filologiya ilimleriniń doktorı X.Ahmedovlar óz pikirlerinde bul oqıw qollanbanıń Joqarı oqıw orınlarınıń filologiya fakultetiniń studentlerine arnap jazılmaǵanın, filolog studentler ushın óz aldına mazmunı boyınsha terenlestirilgen oqıw qollanbalar bolatuǵınlıǵın esapqa alǵanlıqtan "akademiyalıq licey oqıwshılarına" degen túsinikke názerimizdi qaratadı.

Berdaq atındaǵı QMU hám Ájiniyaz atındaǵı NMPI qasındaǵı akademiyalıq liceylerde "Ádebiyat qaǵıydaları" pání ótilgende, licey oqıwshıları ushın arnawlı sabaqlıq yáki qollanba bolmaǵanlıqtan, licey oqıtıwshıları, tiykarınan S.Axmetov, J.Esenov hám Q.Járimbetov¹⁵lardıń, S.Axmetov ham Q.Sultanov¹⁶tıń, sonday-aq, K.Mámбетov¹⁷tıń miynetlerinen paydalanıladı. "Ádebiyattanıw atamalarınń orıssha-qaraqalpaqsha túsinirme sózligi"niń avtorları Kiris sózinde áhmiyetli máseleni qozǵaydı. "Sózlik"ti dúziwshilerdiń "Mekteplerde ádebiyat teoriyasınan kútá az maǵlıwmat beriliwi ádebiy terminler boyınsha jaslardıń tolıq túsinikke iye bolmawına alıp kelmekte. Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxına baylanıslı kóplegen terminlerdiń mánisin ashıp beriwge jeterli dıqqat awdarmaydı... "Sózlik" ... ádebiyat muǵallimleri óz oqıwshılarına ádebiy terminlerdiń mánisin ańlawına, onı ámelde qollana biliwine járdem etiwı tiyis. "¹⁸ Bul pikir, bizińshe, akademiyalıq liceylerdiń oqıwshıları hám oqıtıwshılarına da tiyisli, sonıń ushın da áhmiyetli. "Ádebiyat qaǵıydaları" pánin oqıtıwshı muǵallimler "Sózlik"ten nátiyjeli paydalanǵanı málim. Bul miynet alfavit tártibine gárezli jaǵdayda dúzilgen bolıp, tek ǵana ádebiyatqa tiyisli russha terminlerge túsinik berip sheklenilmeydi. Shınlıǵın aytar bolsaq, bul "Sózlik"tegi terminlerdiń 80-90 payızdan kópshiligi Evropa ádebiyattanıwı arqalı rus ádebiyattanıwına kirip kelgenligi sır emes. Avtorlar qaraqalpaq ádebiyattanıwdaǵı elewli problemalardı "... orıs, ózbek hám t.b. rawajlanǵan ádebiyatlarda ádebiyatamalar ústinde islew, olardı jetilistiriw hám jıyınaqlap túwellew jumısları bizden burınraq alıp barıldı"¹⁹, dep real bayalaydı. "Sózlik" "Ádebiyat qaǵıydaları" pání ótilgende qosımsha qural sıpatında qollanıldı desek durıs boladı.

¹⁴ Сонда, 2-бет

¹⁵ Ахметов С., Есенов Ж., Жәрімбетов Қ., Әдебиаттаныў атамаларының орысшы-қарақалпақша түсиндирме сөзлиги. "Билим", Нөкис, 1994.

¹⁶ Ахметов С., Султанов Қ. Әдебиаттаныў, "Билим", Нөкис, 1994.

¹⁷ Мәмбетов К. Әдебиат теориясы. "Билим", Нөкис 1995.

¹⁸ Ахметов С., Есенов Ж., Жәрімбетов Қ., Әдебиаттаныў атамаларының орысшы-қарақалпақша түсиндирме сөзлиги. "Билим", Нөкис 1994, 4-5-бетлер

¹⁹ Сонда, 5-бет

S.Axmetov hám Q.Sultanov dúzgen "Ádebiyattanıw"²⁰ oqıw quralı xrestomatiyalıq sıpatqa iye bolıp, filologiya fakulteti studentleri ushın arnalğan. Xrestomatiyaǵa erte dáwirlerdegi filosof-estetikler Aristotel, Farabiy, Bualolardıń ayırım miynetlerinen, rus ádebiyatın oyshılları hám jazıwshıları N.G. Chernishevskiydiń, V.G.Belinskiydiń, N.Dobrolyubovtıń, M.Gorkiydiń, A.N.Lunacharskiydiń, D.S.Lixachevtıń ádebiy-teoriyalıq ilimiy kózqaraslarınan awdarma úzindiler, qaraqalpaq ilimpazları N.Dawqaraevtıń, M.Nurmuxammedovtıń, I.Sagitovtıń, Q.Ayımbetovtıń, Q.Maqsatovtıń hám usı xrestomatiyanı dúzgen eki avtordıń maqalaları kirgizilgen.

Dissertaciya jumısın jazıw dáwirinde akademiyalıq liceylerdiń "Ádebiyat qaǵıydaları" pánin ótetuǵın muǵallimler menen gápleskenimizde olar bunnan ádewir jıllar, yaǵnıy ótken ásirdiń 80-jılları shıqqan prof. S.Axmetov hám Q.Sultanov birgelikte jazǵan "Ádebiyattanıw"²¹ qollanba oqıw qurallarınan da paydalanatuǵınıń guwası boldıq. Bul kitap ta filologiya fakultetiniń studentlerine arnalğan bolıp, bul miynette, tiykarınan, avtorlardıń ózleri eskertip ótkenindey, "Teoriyalıq máselelerdi túsindiriwde qaraqalpaq folklorı, klassikalıq ádebiyatı, sovetlik dáwirdegi shıǵarmalar múmkin bolǵanınsha negiz etip alınǵan".²² Teoriyalıq máselelerge jantasıwdı totalitar dúzim dáwirindegi kommunistlik ideologiyanıń siyasıy kózqaraslar maydanınan shıǵıp ketpew tendenciyası anıq kórinip turadı.

1995-jılı qaraqalpaq ádebiyattanıw ilimi tariyxında elewli waqıya boldı. Atap aytqanda Ózbekistan Respublikası Joqarı hám Orta arnawlı tálim ministrliǵı bekitken "Ádebiyat teoriiyası" baǵdarlamasına negizlenip prof.K.Mámbetov avtorlıǵında qaraqalpaq filologiyası ilimi tariyxında birinshi ret ádebiyat muǵallimleri hám studentlerge arnalğan "Ádebiyat teoriiyası"²³ oqıw quralı óz aldına kitap sapasında jariq kórdi. Bul miynet házirgi waqıtqa shekem joqarı oqıw orınları oqıtıwshıları hám studentler ushın teoriyalıq bilimlerin jetilistiriwde aktiv qollanatuǵın oqıw qurallarınan birine aylandı. Gárezsizlik jıllarında "Ádebiyat qaǵıydaları" páni akademiyalıq liceylerde ótile baslaǵan eń dáslepki kúnlerden baslap bul pándi oqıtıwshılar K.Mámbetovtıń "Ádebiyat teoriiyası" kitabındaǵı ilimiy pikirlerdi basshılıqqa aldı. Degen menen, tilekke qarsı bul oqıw qollanbadaǵı temalardıń kópshiligi "Ádebiyat qaǵıydaları" páni ushın arnawlı dúzilgen úlgi oqıw baǵdarlamadaǵı temalarǵa tolıq sáykes kelmeydi. Sebebi, K.Mámbetovtıń atı ayılǵan shıǵarması baspadan shıqqan

²⁰ Axmetov C., Султанов Қ., Әдебиаттануы, "Билим", Нөкис. 1994.

²¹ Axmetov C., Султанов Қ., Әдебиаттануы. "Қарақалпақстан", 1987

²² Сонда, 3-бет

²³ Мәмбетов К., Әдебиат теориясы. "Билим" Нөкис, 1995

jıllarda qaraqalpaq akademiyalıq liceylerinde "Ádebiyat qağıydaları" pání óılmeytuǵın edi.

2012-jıl yaǵnıy "Ádebiyat qağıydaları" pániniń úlgi oqıw baǵdarlaması ele dúzilmegen waqıtta prof. Q.Járimbetovtıń Joqarı oqıw orınlarınıń filologiya qánigeligi studentlerine arnalǵan "Ádebiyattanıwdan sabaqlar"²⁴oqıw qollanbası jarıq kórdi. Oqıw qollanbanıń annotaciyasında "Qollanba joqarı oqıw orın filologiya qánigeligi studentlerine arnalǵan. Biraq onnan akademiyalıq licey hám kásip-óner kolledjleri studentleri, sonday-aq ádebiyat pániniń oqıtıwshıları, ádebiyat teoriiyası menen qızıǵıwshılar keńnen paydalanıwı múmkin"²⁵, dep túsiniqnama berilgen. Dıqqat penen názer salǵan hár qanday ádebiyatshı alım "Ádebiyat qağıydaları" pání boyınsha úlgi oqıw baǵdarlama usı "Ádebiyattanıw sabaqları" oqıw qollanbasına qarap otırıp dúzilgenge uqsaydı, degen oylarǵa barıwı múmkin. Al, negizinen alıp qaraǵanda, dáslep úlgi oqıw baǵdarlama, bunnan soń oqıw qollanba jazılıwı aqılǵa muwapıq bolar edi. Solay bolsa da, 2013-jıl úlgi oqıw baǵdarlama dúzilgennen keyin de akademiyalıq liceyler ushın "Ádebiyat qağıydaları" pání boyınsha búgingi kúnge shekem arnawlı qollanba islep shıǵılmaǵanı sır emes.

Joqarıda aytıp ótkenbiz, ózbek ádebiyattanıw ilimi hám pedagog-metodistleri sóz etilip atırǵan problemalardı unamlı tárepine qarap sheshiwde aytarlıqtay alǵa ilgerilep ketti, yaǵnıy ózbek akademiyalıq liceyleri ushın 2002-jıl prof. H.Umurov tárepinen islengen "Adabiyot qoidaları" oqıw qollanbası 5000 nusqada óz aldına kitap sapasında basıp shıǵarıldı. Oqıw qollanba annotaciyasında "Qollanba akademiyalıq liceylerdiń oqıwshılarına, ádebiyattı úyreniwshilerge mólsherlengen" dep ayrıqsha belgilep ótedi, al joqarı oqıw orınlarınıń studentlerine yáki oqıtıwshılarına degen kórsetpe ushıraspaydı. Avtor hám oǵan pikir bildiriwshiler "Ádebiyattı úyretiwsiler" degende, biziń oyımızsha, filolog qánigelerdi yamasa sol qanıgelik boyınsha joqarı bilim tarawında oqıp atırǵan studentlerdi emes, al ádebiyatqa qızıǵıwshı ápiwayı oqıwshılar qatlamin názerde tutqan bolsa kerek. Sonlıqtan, H.Umurov avtorlıǵındaǵı "Adabiyot qoidaları" oqıw qollanbası tiykarınan tek akademiyalıq liceyler ushın arnawshı jazılǵanlıǵı menen bahalı. Solay bolsa da, akademiyalıq liceylerdiń ózbek toparlarına "Adabiyot qoidaları" páninen sabaq beretuǵın oqıtıwshılarınıń pikirinshe, bul H.Umurovtıń oqıw qollanbasında da óz sheshimin kútip turǵan máseleler barshılıq. Máselen, Berdaq atındaǵı QMU akademiyalıq liceyinde ózbek toparlarına sóz etilip atırǵan pánnen sabaq beretuǵın tajiriybeli oqıtıwshılar Iskandar Qurbanbaev hám Jamila Avezbaevalardıń pikirinshe H.Umurovtıń "Adabiyot qoidaları" oqıw qollanbasın

²⁴Жәрімбетов Қ. Әдебияттаныйдан сабақлар. «Қарақалпақстан», Нөкіс, 2012

²⁵Сонда, 2-бет

óztlestiriw oqıwshılarda qıyınshılıq tuwdıradı. Dissertaciya jumısımızdı jazıw dáwirinde biz "Adabiyot qoidaları" oqıw qollanbasın úyrenip shıqtıq ham licey oqıtıwshıları I.Qurbanbaev hám J.Avezbaevalardıń pikirleriniń durıs ekenligine kózimiz jetti. Máselen, bul oqıw qollanba kirisiw, sabaq, juwmaq hám niyetler dep atalǵan bólimlerden tısqarı "Ádebiyattanıw-sóz óneri haqqında ilim", "Kórkem ádebiyat tuwralı táliymat", "Shıǵarma - sóz óneriniń kámil perzenti", "Poeziya", "Ádebiy procestiń rawajlanıw negizleri", "Ádebiy túr hám janrlardıń nızam-qaǵıydaları", "Stil, dóreti w metodı hám aǵımlar" dep atalǵan úlken 7 bólimnen ibarat.

Al birinshi bap 3, ekinshi bap 9, úshinshi bap 8, tórtinshi bap 4, besinshi bap 1, altınshı bap 5, jetinshi bap 4, ulıwma 30 bólimnen turadı.²⁶ Ádebiyattanıw ilimine tiyisli teoriyalıq pikirler, ilimpazlardıń hám sóz ustalarınıń kózqarasları, derek hám maǵlıwmatlar, mısallar hám dáliyllewlerge, túsini knamalarǵa kúta kóp orın berilgen, sozılınqırıp ketken, sonlıqtan "Adabiyot qoidaları" oqıw qollanbasın Joqarı oqıw orınlarınan filologiya qanıgeligi studentleri ushın tereńlestirilip keń planda jazılǵan "Adabiyotshunoslikka kirish", yáki "Adabiyot nazariyasi" oqıw qollanbalarınan ayırmashılıǵın tabıw qıyın. Degen menen H.Umurov avtorlıǵındaǵı "Adabiyot qoidaları" oqıw qollanba licey oqıtıwshıları hám oqıwshıları ushın paydalı talim quralı bolıp xızmet etkenligin biykarlay almaymız. Házirgi waqıtta da bul kitap akademiyalıq liceylerdiń oqıtıwshılarınıń eń kerekli oqıw qollanbalarınan biri bolıp qalıp otır. Biraq, qaraqalpaq akademiyalıq liceyleri oqıtıwshılarınıń bul oqıw qollanbanı paydalanbay atırǵanlıǵı, hátteki usınday kitap bar ekenligin geyparalarınıń elege shekem bilmeytuǵınlıǵı ókinishli.

Kóp jıllıq pedagogikalıq tájiriybege iye, qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw metodikası boyınsha bahalı ilimiy miynetleri baspadan shıqqan filologiya ilimleriniń doktorı, professor Á.Paxratdinov mekteplerge jańa pedagogikalıq talaplardı engiziwdiń baslı talapları tuwralı pikirleriniń birinde "Bul talaplardı tolıq iske asırıw ushın Qaraqalpaqstanda búgingi kúnde mekteplerdiń awhalı qalay? - degen soraw turadı. Bul máselede eń baslısı, birinshi, **oqıwshınıń talapqa juwap beriwshi oqıw quralı bar ma?** Ekinshi másele: Oqıtıwshınıń talapqa say oqıw quralı bar ma? Bul Respublika kóleminde úzliksiz bilim beriwdegi eń bir zárúrli máselelerdiń biri bolıp esaplanadı. Haqıyqatın aytıw kerek. Oqıwshınıń oqıw quralı bar! Oqıtıwshınıń oqıw quralı joq²⁷, ... hár bir temanı ótiwdiń usılların kórsetetuǵın metodikalıq qollanbaǵa muǵallım iye emes... Sabaqta hámme tema, hámme janrlar bir qalıpte ótıledi de turadı. Barlıǵı bir manera bir tonda bolǵanlıqtan sabaqta balaǵa zerigerli jaǵday tuwǵızadı.

²⁶ Умуров Ҳ. Адабиёт қоидалари. Академик лицейлар учун. "Ўқитувчи", Ташкент. 2002, 206-207-бет.

²⁷ Пахратдинов Ө. Педтехнология тийкарлары. "Қарақалпақстан", Нөкис, 2009, 37-бет.

Hátte bala muǵallimniń sabaǵınan túnılıp ketedi,²⁸degen edi. Bul jaǵday akademiya lıceylerge detiyisli."Ádebiyat qaǵıydaları" pání boyınsha akademiya lıcey oqıwshısı konkret qaysı kitaptı, al oqıtıwshılar konkret qaysı metodika qollanbasın paydalanıwı múmkin? Pánniń metodikasız, metodika qollanbasız klassta sabaq ótiw múmkin be? Máselen: Ózbekistanda ózbek tili, ózbek ádebiyatı boyınsha jeterli metodika, metodika qollanbaları bar. Bizde mektepler ushın joq!²⁹,degen pikiri jáne bir márte tastıyıqlaydı.

Qaraqalpaq ádebiyatın mekteplerde oqıtıw metodika boyınsha Á.Paxratdinovtıń kóp ǵana tıyanaqlı ilimiy miynetleri járiyalandı."Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwdan metodika geybir máseleleri"³⁰qollanbası 5-9-klasslarǵa arnalǵan bolıp, tiykarınan sabaq ótiwdiń jetiliskeń dásturiy usılların analizlewı menen bahalı. Al, "Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw metodika dep"³¹dep atalǵan qollanbasında ǵárezsizlik ideyasınan unamlı tásirleri bar, degen menen bul miynette oqıtıwdiń interaktiv metodları tuwralı kózqaraslar ushıraspaydı. Ádebiyat pánlerin oqıtıwdaǵı jańa pedagogika texnologiya máseleleri metodist ilimpazdıń "Pedtexnologiya tiykarları" metodika qollanbasında sóz etiledi. Biraq, mekteptiń qaysı klasslarında qaysı temanı qalay ótiw usılları tuwralı konkret usınıs bar bolǵanında kútá maqul bolar edi.

2009-jılı K.Palimbetov, Q.Pirniyazov hám R.Berdimuratovalar avtorlıǵında "Ádebiyat oqıtıw metodika"³²dep atalǵan 8-klass ushın metodika qollanba shıqtı. Metodika qollanba K.Mambetov, Z.Ayjanova, T.Daniyarovalar birgelikte tayarlaǵan "Qaraqalpaq ádebiyatı" sabaqlıǵı (ulıwma bilim beretuǵın mekteplerdiń 8-klassı ushın sabaqlıq, Nókis, "Bilim", 2006) berilgen temalardı ótiwde dásturiy emes usılda oqıtıw úlgeriniń usınıs etiliwi, oqıtıwda jańasha metodlardıń ámeliatqa engiziw máselelerine dıqqat awdarıwı menen qunlı. Bul qollanbada qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda oyın texnologiyaların sheber shólkemlestiriwdiń jolları, mashqalalı oqıtıwdı jolǵa qoyıwǵa ayrıqsha itibar beriledi. Sóz ustalarınıń ómiri hám dóretiwshiligi boyınsha shıǵarma jumıslarınıń temaları, krossvordlardıń túrleri, test sorawları hám t.b. kirgizilgen, jazıwshılardıń toplanmalarınıń, olar tuwralı jazılǵan ilimiy maqalalardıń dizimi berilgen. Degen menen avtorlardıń jeke kózqarasları, pikirleri, ilimiy pedagogika usınıs hám niyetlerine kóbirek orın ajratılǵanda maqsetke muwapıq bolar edi.

²⁸ Сонда 37-бет.

²⁹ Сонда 39-бет

³⁰ Пахратдинов Ә. Қарақалпақ әдебиятын оқытыудың методикалық гейбир мәселелери. "Билим", Нөкис, 1991.

³¹ Пахратдинов Ә. Қарақалпақ әдебиятын оқытыу методикасы. "Билим", Нөкис, 2004.

³² Palimbetov K., Pirniyazov K., Berdimuratova R. Ádebiyatı oqıtıw metodika (8-klass ushın metodika qollanba). Nókis. K.Ubaydullaev atındaǵı Respublikalıq pedagog kadrlardı qayta tayarlaw hám qanıgeligin arttırıw institutı, 2009.

Jas ádebiyatshı metodist oqıtıwshılardan biri A.Tobanazarovtıń "Kásip-óner kolledjlerinde qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwdıń bazı bir máseleleri"³³degen atamadaǵı metodikalıq qollanbası qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwdıń geypara máselelerin, qaraqalpaq ádebiyatı pánin ótiwdegi sabaq túrlerin, oqıtıwdıń mashqalalı túrli shólkemlestiriw jolların, sabaqlardıń nátiyjeliligini asırıwda oqıtıwdıń interaktiv usılların, qaraqalpaq ádebiyatı sabaqlarında kórkem shıǵarmanı analizlew metodların úyreniwi menen tartımlı.

Avtor metodikalıq qollanbanıń "Kásip-óner kolledjleri oqıwshıları ushın "Qaraqalpaq ádebiyatı" sabaqlıqlıǵı haqqında" dep atalǵan bóliminde Q.Járimbetov hám Q.Orazımbetov birgelikte baspadan shıǵarǵan "Qaraqalpaq ádebiyatı" kásip óner kolledjleri oqıwshıları ushın sabaqlıqtıń ámeliy áhmiyetin ilimiy tiykarlawǵa xızmet etedi. A.A.Tobanazarovtıń jazıwınsha, "Bul sabaqlıqta qaraqalpaq folklorı, qaraqalpaq jazba ádebiyatı derekleri hám ádebiyatımızdıń tariyxına baylanıslı kóplegen materiallar, ádebiyat teoriyasınan maǵlıwmatlar, temalar boyınsha soraw-tapsırmalar, testler orın alǵan.Sabaqlıqtaǵı materiallar baǵdarlamaǵa say rawishte jaylastırılıp, kolledj oqıwshılarınıń jas ózinshelikleri esapqa alıńan..."³⁴A.Tobanazarov bul sabaqlıqtaǵı geypara kemshiliklerdi sinap-mineydi. Máselen, jas alımnıń pikirinshe, "awızeki ádebiyat úlgesi aytıslar, 1945-1960-jıllar aralıǵındaǵı qaraqalpaq ádebiyatınıń rawajlanıw baǵdarları sóz etilmegen..., sabaqlıqtaǵı berilgen konseptual soraw-tapsırmalar az muǵdarda..., temalar boyınsha kolledj oqıwshılarıúyreniwi lazım ádebiy bilimler, túsinipler, kónlikpelerdiń muǵdarı "Qaraqalpaq ádebiyatı" sabaqlıǵında... ajratılǵan waqıt kólemi menen barabar emes"³⁵

Oqıw qollanbanıń tabısları menen bir qatar kemshilikleri de ushırasadı. Máselen, avtor oqıw qollanbanıń "Oqıtıwdıń interaktiv metodları haqqında túsiniq" dep atalǵan bóliminde "Sinkveyn" metodın ámelge asırıw shártleri boyınsha óz kózqarasların bildire otırıp, gáp qaraqalpaq ádebiyatı tuwralı bolıp atırǵanın yadtan shıǵaradı hám qaraqalpaq til bilimine tiyisli materiallardı ilimiy analizge qosqanın ózi de ańlamay qaladı. Avtor "Sinkveyn" metodı. "Sinkveyn" sózi fransuz tilinen alınıp, bizińshe "Bes qatarlı qosıq" degen maǵanaǵa jaqın keledi,³⁶ dep anıqlama jasaydı da, bul anıqlamanı ámeliy túsindiriwge kelgende qaraqalpaq ádebiyatınan emes, al sóz shaqaplarınan mısallar keltiredi: "1-qatarda. Temanıń atın ańlatatuǵın atlıq sóz beriledi (Zatlıq mánisin bildiriwshi).

³³Тобаназаров А. Кәсіп-өнер колледжлеринде қарақалпақ әдебиятын оқытуыдың bazı бир мәселелери. "Билим", Нөкис, 2015

³⁴Тобаназаров А. Кәсіп-өнер колледжлеринде қарақалпақ әдебиятын оқытуыдың bazı бир мәселелери. "Билим", Нөкис, 2015

³⁵ Сонда 13-16-бетлер

³⁶ Сонда 74-бет

2-qatarda. Eki kelbetlik sóz beriledi (Temanı súwretlep beriwshi). 3-qatarda. Úsh feyil sóz beriledi (temanıń sheńberindegi is háreketti ańlatıwshi). 4-qatarda. Tórt sózden ibarat frazeologiyalıq xarakterge iye bir gáp beriledi (sol temanıń mazmunına baylanıslı). 5-qatarda. Sinonim sózler beriledi (temanıń mazmunın qaytalawshi). Bunday kemshilikler kitaptıń basqa orınlarında da ushırasadı. Lekin, bul metodikalıq qollanba kásip-ónerkolledjleri muǵallimleriniń pedagogikalıq islerinde aktiv paydalanılatuǵınlıǵı sózsiz.

Metodikalıq qollanba tayarlaw islerindegi jańalaqlardan biri QMU qaraqalpaq ádebiyatı kafedrası oqıtıwshıları J.Sagidullaeva hám J.Kaniyazovalardıń "Ádebiyat teoriyasın oqıtıwda innovaciyalıq texnologiyalar"³⁷ degen metodikalıq qollanbası boldı. Qollanbadaǵı sabaq temaların texnologiyası professor Q.Járimbetovtıń "Ádebiyattanıwdan sabaqlar" (Nókis, "Qaraqalpaqstan", 2012) oqıw qollanbası tiykarında islep shıǵılǵan)³⁸. Qollanbanıń áhmiyetli tárepleriniń biri, onı tek ǵana joqarı oqıw orınlarındaǵı ádebiyatshı pedagoglar emes, al akademiyalıq licey hám kolledj oqıtıwshıları da járdemshı qural sıpatında paydalanıwı múmkin.

"Ádebiyat teoriyasın oqıtıwda innovatsialıq texnologiyalar" metodikalıq qollanbasınıń basqa metodikalıq qollanbalardan baslı ayırmashılıǵı sonda - bul qollanba "Ádebiyattanıw" pání boyınsha qaysı temalar ótiletuǵın bolsa, sol temalardıń hár birin innovaciyalıq usıllardıń qaysı túri menen otıw kerekligi anıq hám túsinikli kórsetip bere alǵan. Atı atalǵan pán boyınsha lekciya sabaǵın "Assessment" texnikası hám "Blic-soraw" metodı menen "Ádebiyattanıw haqqında túsinik" temasın, "Venn diagramması" hám "Túsinikler analizi" texnologiyaları menen "Kórkem ádebiyat - kórkem ónerdiń bir túri" temasın, "B/B/B" metodı menen "Estetikalıq kategoriyalar hám olardıń kórkem ádebiyattaǵı kórinisleri," temasın, "Aqıl kartası" usılı menen, "Kórkem obraz hám onıń túrleri" temasın, "Túsinikler analizi" texnologiyası menen "Kórkem shıǵarmanıń syujeti, konfliktı, kompoziciyası" temasın "Aqıl kartası" hám "Assesment texnologiyaları menen "Ádebiy túrler hám janrlar. Epos, lirika, drama" temasın, "Klaster" hám "Sparqıpálek" metodları menen "Kórkem shıǵarmanıń tili" temasın, "Insert kestesi" texnologiyası menen "Qosıq qurılısınıń tiykarları temasın, "B/B/B/" usılı, "Teksheme-tekshe," "PSMU" (Pikir-Sebep-Mısal-Ulıwmalastırıw), "Problema", "Túsinikler analizi" usılları menen "Kórkem metodlar, aǵımlar hám stil temasın, "SWOT analiz" (Strenhts - kúshli tárepi, Weakness - kúshsiz tárepi, Opportunitios - imkaniyatlar, Thrats -

³⁷ Сагидуллаева Ж, Каниязова Ж. Әдебият теориясын оқытыўда инновацион технологиялар. "Қарақалпақстан", Нөкис, 2016.

³⁸ Сагидуллаева Ж, Каниязова Ж. Әдебият теориясын оқытыўда инновацион технологиялар. "Қарақалпақстан", Нөкис, 2016, 3-бет.

tosıqlar) hám "Eki bólimli kúndelik" metodları menen "Ádebiy process hám onıń rawajlanıw nızamlılıqları" temasın oqıtıw jollarınıń tiyimli táreplerin kútá túsiniikli etip tiykarlap bere alǵan. Sabaqtıń ótiliw sapasın támiynlewde ayrıqsha funciya atqaratuǵın túrli kesteler, esletpeler, vizual material úlgileri, prezentaciya jasaw túrleri, kespe qaǵaz formaları hám kórsetpeler metodikalıq qollanbada úlken ıqlas penen paydalanılǵan.

Avtorlar "Ádebiyat teoriyasın oqıtıwda innovacion texnologiyalar" oqıw qollanbasın jazıw ústinde islew procesinde úlken inta hám jiger menen islegen, bilim beriwdiń sapasın joqarılatıwǵa barlıq ıqlası menen jantasqanı seziledi. Bul metodikalıq qollanbanıń konkret bir pándi hám ondaǵı konkret temalardı innovaciyalıq texnologiyalar járdeminde ótiwge arnalǵanı, biziń ańlawımızsha, ǵárezsizlik jıllarındaǵı ádebiyattı oqıtıw metodikası tariyxındaǵı birinshi waqıyalardan biri boldı desek qátelesken bolmaymız. J.Sagidullaeva hám J.Kaniyazova islep shıqqan bul metodikalıq qollanba óziniń metodikalıq tiykarlanǵanlıǵı hám joqarı sapası boyınsha ádebiyat pánlerin oqıtıw boyınsha ǵárezsizlik jıllarında shıqqan basqa metodikalıq qollanbalardan ayrıqshalanıw turadı. Solay bolsa da, biz magistrlik dissertaciyanı jazıw barısında usı metodikalıq qollanbanı úyrene otırıw, oqıw qollanbada usınıs etilgen innovaciyalıq texnologiya túrleri "mektep oqıwshılarınıń oyınına" uqsalıq ketińkireydi me? degen pikirlerge de keldik. Álbette, mektep, akademiyalıq liceyyáki kásip-óner kolledjleri oqıwshılarınıń jas ózgesheliklerin, olardıń sabaqtı qabıllaw hám ózlestiriw jaǵdaylarına qarap sabaq oqıtıwdıń hár qıylı oyın metodların qálegeninshe paydalanıwǵa bolatuǵın shıǵar. Biraq, joqarı oqıw ornına mektep, licey hám kolledjlerdi pitkerip, ádewir dárejede tayarlıqlı kelgen fizikalıq jaqtan hám oy-órisi, sanası tolısqa er jetken studentlerge sabaq ótiwdiń "salmaǵı basımır" usıllardan paydalanıw zárúrdey sezile beredi. Máselen, alısqa názer salmay-aq, Rossiyanıń joqarı oqıw orınlarındaǵı dúnyaǵa belgili ataqlı professor hám akademiklerdiń sabaq ótiw metodların úyrensek, bárimiz ushın paydalı bolar edi.

Juwmaqlap aytqanda, ǵárezsizlik jıllarında ádebiyattı oqıtıwdıń anaw yáki mınaw problemaların qozǵaǵan maqalalar, ilimiy miynetler, metodikalıq qollanbalar, miynetler belgili dárejede islengenligi málim. Biraq, akademiyalıq liceylerde ótiletuǵın "Ádebiyat qaǵıydaları" páninen arnawlı oqıwlıq joq ekenligi sheshiliwi tiyis bolǵan ayrıqsha problemalardan esaplanadı. Sabaqlıq joq bolǵanlıqtan pan boyınsha metodikalıq qollanba islep shıǵıw múmkin emes. Bul máselelerdi durıs jolǵa salıw Berdaq atındaǵı QMU hám Ájiniyaz atındaǵı NMPI ádebiyatshı ilimpazlarınıń, pedagog alımlarınıń keshiktiriwge bolmaytuǵın wazıypalarınń biri.

II Bap. "Ádebiyat qağıydaları" pánin oqıtıw usılları

Ózbekstandağı belgili metodist alım, pedagogika ilimleriniń doktorı, prof. Qazaqbay Yóldashev ádebiyat pánlerin oqıtıw boyınsha ilimiy izertlewleriniń birinde "... ádebiyat sabaqlarınıń hámmesine tán ózgeshelik sonda, ol álemde estetikalıq jaqtan ańlay alatuǵın, kórkem shıǵarmalardaǵı ruwxıy qádiriyatlardı qátesiz ańlay alatuǵın hám olardı múmkinshiligi bolǵanında óz tábiyatınan ajıralmas bóleklerine aylandıratuǵın oqıwshılardı tárbiyalawdan ibarat"³⁹,- degen edi. Joqarı sanalı, ruwxıy jaqtan gózzalınan bolıp jetilisiwde, ádebiyat pánleriniń, olardaǵı estetikalıq zawıqtı seziniwge tárbiyalaytuǵın, kórkem shıǵarmanıń mazmunı astarındaǵı poetikalıq maǵnanı túsiniwge úyretetuǵın pán "Ádebiyat qağıydaları" sabaqları ekenligi bárimizge málim. Jáne bir tájiriybeli metodist ilimpazlardan biri Q.Xusanbaev ádebiyat sabaqlarınan insan qálbin tárbiyalaw strukturası tuwralı "... oqıwshını sizden tásirleniw, onı seziw hám lázzetleniwge úyretiw, kórkem sóz járdeminde insanda gózzal qásiyetlerdi, unamlı páziyetlerdi tárbiyalaw múmkin. Gózzal minezli, ruwxıyatı bay adamlardan sózleri de, isleri de"ózlerine múnásip ekeni, taza kewil iyesi hámıyshe xoshametlerge hám sıy húrmetlerge ılayıqlıǵın ádebiyat arqalı ańlawǵa boladı. Usını ańlap jetken bala (insan, oqıwshı -A.P.) ózin-óz qadaǵalap barıp, ózin ruwxıy kámillikke qaray talpındıradı. Bul isler tikkeley ádebiy shıǵarmalardı úyreniw, tekstlerdi analizlew jolı menen ámelge asırıladı,⁴⁰ dep jazǵan edi. Meyli, ol milliy ádebiyatqa yáki jáhán ádebiyatına tiyisli me, hár qanday poetikalıq kúsh joqarı shıǵarmanı tereń úyreniw tekstti ilimiy analizlew ushın mekteplerde, akademiyalıq liceyyáki kolledjlerde ádebiyat tuwralı túsiniqlerdi bayıtatuǵın hám rawajlandıratuǵın ádebiyat qağıydaların ózlestiriw talap etiledi. Ideyalıq mazmunı tereń, kórkemlik dárejesi joqarı shıǵarmalar jaslardı ruwxıy jaqtan kamalatqa jetistiredi. Óz pikirine, jeke kóz qarasına iye intellektual xarakterdegi insandardı jetilistiriw ushın akademik liceylerde ótiletuǵın "Ádebiyat qağıydaları" pánin oqıtıwdıń jetiliske usılların paydalanıw zamanımızdın áhmiyetli máseleleriniń biri. Usı máselelerdi biz dissertaciya jumısımızdın "Ádebiyat qağıydaları" panin ótiwde dástúriy oqıtıw usıllarınıń áhmiyeti hám "Ádebiyat qağıydaları" páni interaktiv usıllardı oqıtıw máseleleri dep atap bólimlerinde úyretiwdi maqset etip belgiledik.

³⁹Yóldashev. K. Pedagogik tafakkur va umumta'lim maktablarida adabiyot o'qitishning ilmiy-metodik asoslari. Ped.fak.dok.diss. Tashkent, 1997, 131-bet.

⁴⁰ Xusanbaev K. Adabiy ta'lim jarayonida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatishning ilmiy-metodik asoslari. Ped.fak.dok.diss. Tashkent, 2006, 66-bet.

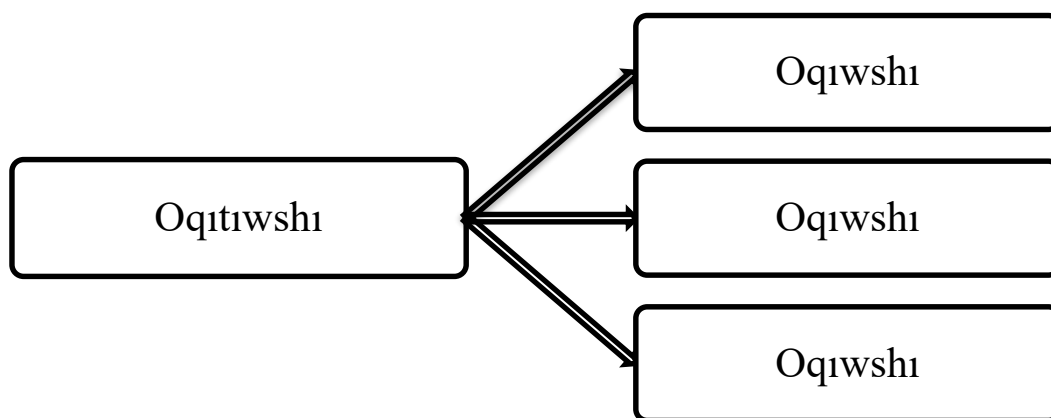
II.1. "Ádebiyat qaǵıyaları" panin ótiwde dástúriy oqıtıw usıllarınıń áhmiyeti.

Házirgi waqıtta akademik liceylerde "Ádebiyat qaǵıyaları" pani sabaqları tiykarınan dástúriy hám interaktiv metodlardan paydalanıp ótileđi.

Akademiyalıq liceyde ámeliyatta bolǵan hám magistrlik dissertaciya jazıw procesinde "Ádebiyat qaǵıyaları" pání sabaǵın ótiw usılları máselesin úyrengeń dáwirimizde, licey oqıtıwshıları kóbinese dástúriy oqıtıw metodikalarınan paydalanǵanlıǵınıń gúwası boldıq. Al, interaktiv oqıtıw usıllarınıń bazıbir túrлерinen tek zárúr dep tabılǵan ashıq sabaqlarında ǵana paydalanılatuǵınlıǵı kópshilikke belgili. Olar mınalar: birinshisi passiv metod, ekinshi aktiv metod. Passiv túrinde oqıtıwshı ótiletuǵın tema boyınsha oqıwshıǵa tek túsiniк beriledi, oqıwshılar oǵan aktiv qatnaspaydı, olar ótilgen temanı tıńlap túsiniw menen ǵana sheklenedi. Aktiv túrinde ótilip atırǵan tema tuwralı oqıwshılarǵa túsiniк beredi, oqıwshılar bul tema boyınsha túsiniк alǵanların muǵallimge bildiriwge qatnastırıladı, olar óz ańlaǵanları, túsingenleri tuwralı oqıtıwshıǵa bildiriwge aktiv qatnasadı. Sabaq barısında ótilgen temalar boyınsha óz múnásibetlerin bildiriwge háreket etedi. Muǵallim hám oqıwshılar arasında janlı baylanıs shólkemlestiriledi. Oqıtıwdıń passiv hám aktiv túrлерin tómendegi sızılmalar menen kórsetiwimiz múmkin.

Oqıtıwdıń passiv túri:

1-súwret.

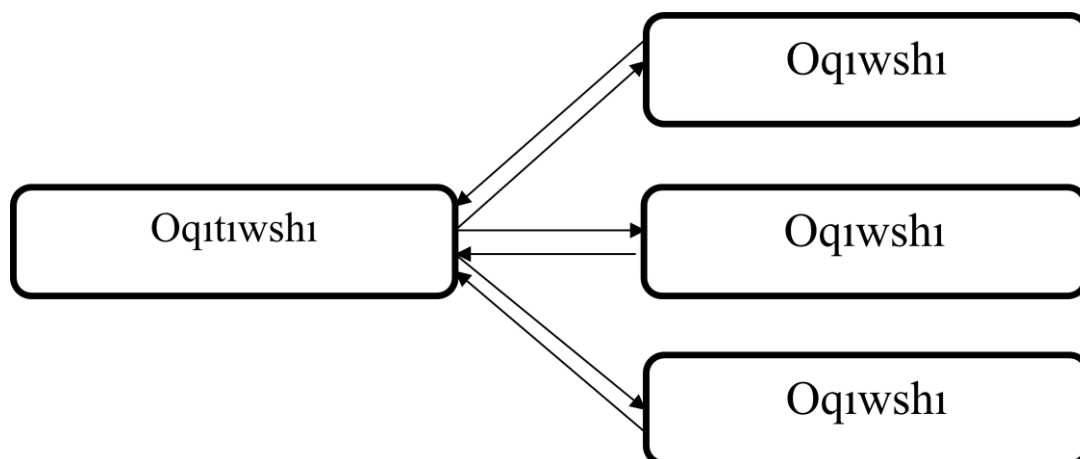


Eskertiw:

Strelkalar sabaq barısında muǵallimniń aktiv bolatuǵınlıǵın kórsetedi.

Oqıwdıń aktiv túri:

2-súwret.

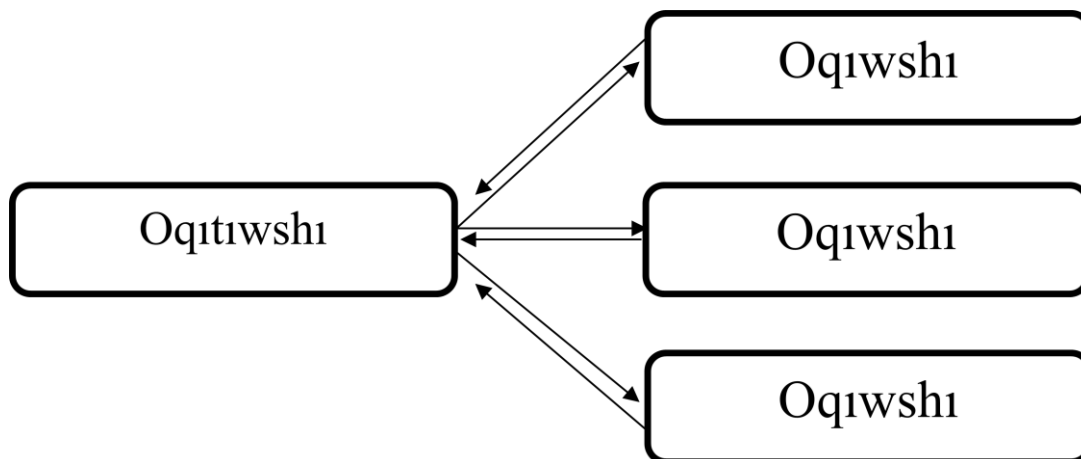


Eskertiw: Strelkalar sabaq barısında muǵallım menen birge oqıwshılardı da aktivlestirip kórsetedi.

Oqıwdıń interaktiv túrinde bolsa oqıtıwshı temanı oqıwshılardıǵa túsindiredi, oqıwshılar ótilgen tema boyınsha qanday túsiniqke iye bolǵanın muǵallıǵa aktiv bildirip otıradı, eń tiykarǵısı, oqıwshılar ótilgen tema boyınsha kózqarasların klasta birge otırǵan oqıwshılar menen ortaqlasadı. Muǵallım menen oqıwshı, oqıwshı menen oqıwshı arasında aktiv dóretiwshilik qatnas shólkemlestiriledi. Oqıwshılardıń tema boyınsha túsiniqleriniń tereńlesiwine, sap pikirlerdi ańlawına, dóretiwshilik izlenislerdi qalıplestiriwge, klasta otırǵan hár bir adamnıń aktivlesiwine keń múmkinshilik jaratıladı. Oqıwdıń interaktiv túrin tómendegishe sızılma menen belgilewdi maqul kórdik.

Oqıwdıń interaktiv túri:

3-súwret.



Eskertiw: Strelkalar sabaq barısında muǵallım menen oqıtıwshılar arasında, oqıwshılar menen oqıwshılar arasında demokratiyalıq múnásibet bolatuǵınlıǵın kórsetedi.

Ukrainalı belgili metodist ilimpaz A.V.Manzura "Mekteplerde ádebiyattı oqıtıw metodikası"⁴¹ dep atalǵan oqıw qollanbasında joqarıda sóz etilgen metodlar boyınsha bılayınsha túsinik beredi. Onıń anıqlaması boyınsha:

1. Passiv metod - bunda oqıtıwshı sabaq barısında basqarıp barıwshı hám tiykarǵı háreket etiwshı figura sıpatında kórinedi. Al, oqıtıwshı bolsa passiv tınlawshı rólin atqaradı hám oqıtıwshınıń direktivasına baǵınıshlı boladı.

2. Aktiv metod - oqıtıwdıń bul túrinde oqıtıwshı hám oqıwshı sabaq barısında biri-biri menen birge islesedi. Oqıwshılar bul oqıtıw túrinde passiv tınlawshılar emes, al sabaqtıń aktiv qatnasıwshılarına aylanadı. Oqıtıwshı hám oqıwshı tek huqıqlı boladı.

3. Interaktiv metod - oqıtıwdıń bul túrinde oqıwshı tek ǵana oqıtıwshı menen emes, al oqıwshılar menen de keń túrde birge islesedi, aktivligin asıradı. Unteraktiv Metodlardı qollanıw barısında bilim alıwshı oqıwshılar materialdı ózlestiriw procesinde tolıq huqıqlı qatnasıwshılar retinde kórinedi. Oqıtıwshı tek ǵana tayar bilimler berip qoymastan, oqıwshılardı óz betinshe izlenisler alıp barıwǵa talpındıradı.

Qaraqalpaqstanda házirgi kúnde mekteplerde, akademiyalıq liceyler hám kásip-óner kolledjlerinde muǵallımlar pánlerdi kóbinese dástúriy usıllarda ótiwdi maqul kóredi. Bul usıllar XX ásirdeń jetpis-seksen jılı dawamında oqıw orınlarınń bárshe pedagogları tárepinen úziksiz hám nátiyjeli paydalanılǵan. Biz magistrlik jumısımızdıń usı bóliminde "Ádebiyat qaǵıydaları" pánin akademiyalıq licey oqıwshılarına dástúriy usıldın birlesken sabaq túrinde ótiw máselelerin kórip shıǵıwdı maqul kórdik.

Prof. Á.Paxratdinov birlesken sabaq túri boyınsha "Bul sabaq túrinin barlıq basqıshlarında qaraqalpaq ádebiyat muǵallımı sabaqtı oqıtıwshılardan soraw túrleri metod hám usıllardı qollanıw shártlilikleri, metodikasınıń talapları boyınsha durıs, ózgerissiz alıp bara beredi"⁴² dep bul usıldın keń múmkinshilikleri bar ekenligine dıqqat awdaradı. Birlesken sabaq túri eger auditoriyada ótiletuǵın temanın ádebiy materialı oqıtıwshınıń kóp waqıtın alatuǵın bolsa, sonday-aq, muǵallım óz oqıwshılarınan úy tapsırmasın tolıq orınlap kelgenine kózi jetken jaǵdayda⁴³ ótıledi. Eger usı problemalar esapqa alınbasa licey oqıwshısı ushın keshegi ótilgen hám endi ótiletuǵın temanı

⁴¹Манзура В.А. Методика преподавания литературы в школе. Учебник для студентов педвузов. Горловка, 2010.

⁴²Пахратдинова Ә. Қарақалпақ әдебиятын оқытыў методикасы. Нөкис, "Билим", 2004, 163-бет.

⁴³Сонда 164-бет.

ózlestiriwi, úlgeriwi qıynshılıq keltirip shıǵaradı. Joqarıdaǵı eskertip ótkenimizdey, akademiyalıq liceylerde gi sabaqlar mekteptegidey 45 minutta emes, al 80 minutta, yaǵnıy juplap saatlardı ótıledi. Demek, oqıtıwshınıń taza temanı ótiwine de, úyge berilgen tapsırmalardı da sorawına, sabaqtı bekkemlewine de waqıt emin-erkin jetedi.

Berdaq atındaǵı QMU qasındaǵı akademiyalıq liceyde 2018-jıldın 12-fevraldan baslap 7-aprel kúnine shekem pedagogikalıq ámeliyat ámeliyatta boldım. Liceyde qaraqalpaq ádebiyatları pánlerin, solardıń qatarında metodist muǵallimlerdiń másláhátı menen "Ádebiyat qaǵıydaları" paninen sabaqlar óttim. Liceydiń qaraqalpaq tili ádebiyatı oqıtıwshıları M.Allambergenov, N.Allamuratov, Z.Allamuratova hám R.Najimovalardıń sabaqlarına qatnasıp, olardıń pedagogikalıq tájiriybelerin úyrendim. Geyde olardıń tajiriybelerine súyengen halda sabaqlar óttim. Olar maǵan "Ádebiyat qaǵıydaları" pání interaktiv metodlardan paydalanıp oqıtıwdan aldın dástúriy usıldın birlesken túrinde ótiwimdi másláhát etti.

Birlesken sabaq túri ádebiyat boyınsha teoriyalıq túsiniklerdi hár tarepleme keń hám tereń túsinik beriwde qol keldi. Sabaqtıń nátiyjeliligine erisiw ushın, daslep sabaqtı jobalastırıp alamız. Sabaqtıń jobalastırıw, álbette, sabaq ótiletuǵın kúnnen ilgeri kúnleri dúziledi, ondaǵı hár bir minut hám otiliw barısı anıq bólistiriliwi lazım boladı, sol jaǵdayda ótilgen tema hám ótiletuǵın tema arasında sistemalı baylanıslılıq boladı, sabaqtıń bekkemleniwine aqılǵa muwapıqlı júzege keledi.

Birlesken sabaq jobası:

Sabaqtıń teması hám túri.

Sabaq teması: Etika haqqında túsinik. Etikanıń kishi janrları.

Sabaq túri: Birlesken sabaq túri

Sabaqtıń maqseti:

1. Ádebiyat tuwralı bilim beriw
2. Táربيya beriw
3. Bilim hám oy-órisin rawajlandırıw

Sabaqtı qurallandıırıw: "Ádebiyat teoriyası" (Ádebiyat muǵallimi hám studentlerge arnalǵan oqıw quralı). K.Mámбетov. 1995-jıl, 172-205-betler, "Ádebiyattanıw" (sabaqlıq). S.Axmetov, K.Sultanov. 1987-jıl, 185-208-betler, "Ádebiyattanıwdan sabaqlar". Q.JárimbYuetov. 2012-jıl, 28-35-betler,

Kórsetpe qurallar: Etika hám onıń kishi janrları boyınsha texnikalı qural (máselen, plakatqa salınǵan súwret, sızılma), "Ádebiyattanıw atamalarınan orıssh-qaraqalpaqsha túsinirme sózligi". S.Axmetov, J.Esenov, Q.Járimbeov. 1994-jıl h.t.b.

Sabaqtıń barısı:

1. SHólkemlestiriw: 1-2 minut
2. Taza tema boyınsha túsinik beriw: 25-35-minut
3. Úy tapsırmasın soraw hám sabaqtı bekkemlew: 30-35-minut
4. Oqıwshılardıń bilimin bahalaw: 5-7 minut
5. Úyge tapsırma beriw: 1-2 minut

Hámmesi 80 minut

Bul sabaq túrinde sabaqtıń teması hám sabaq túrinen kelip shıqqan halda sabaqtıń maqseti anıq belgilenedi, yaǵnıy sabaqtın tiykarǵı maqseti úshew, birinshisi - ádebiyat tuwralı bilim beriw, ekinshisi - tárbiya beriw, úshinshisi bilim hám oy-órisin, sanasın rawajlandırıw.

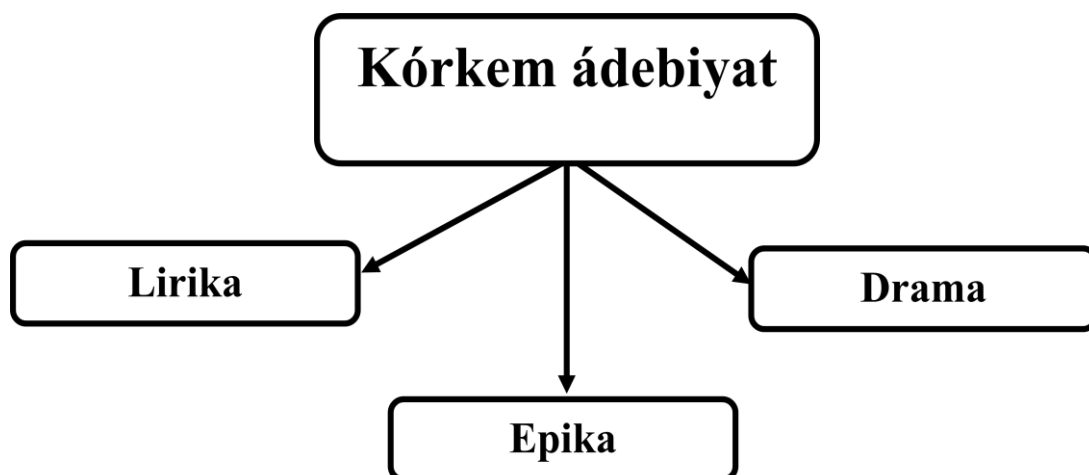
Birinshisi - bilim beriwshilik, bunda oqıwshıǵa tiykarınan kórkem ádebiyattıń úsh túri (lirika, epika, drama) bolatuǵınlıǵı, solardan epika túri haqqında, epikanıń kishi, ortasha, úlken janrları bolatuǵınlıǵın, kishi janrlarına awızeki ádebiyatta ertek, ańız, anekdot, tımsal, naqıl-maqal, al jazba ádebiyatta gúrriń, novella, sYujetli qosıqlar bolatuǵınlıǵı túsiniklerdi qalıplestiriw.

Ekinshi - tárbiya beriwshilik, bunda oqıwshıǵa epikanıń kishi janrlarınan adamnıń estetikalıq sana-sezimin, oy-órisin rawajlandıratuǵın áhmiyeti tuwralı túsiniklerin qalıplestiriw.

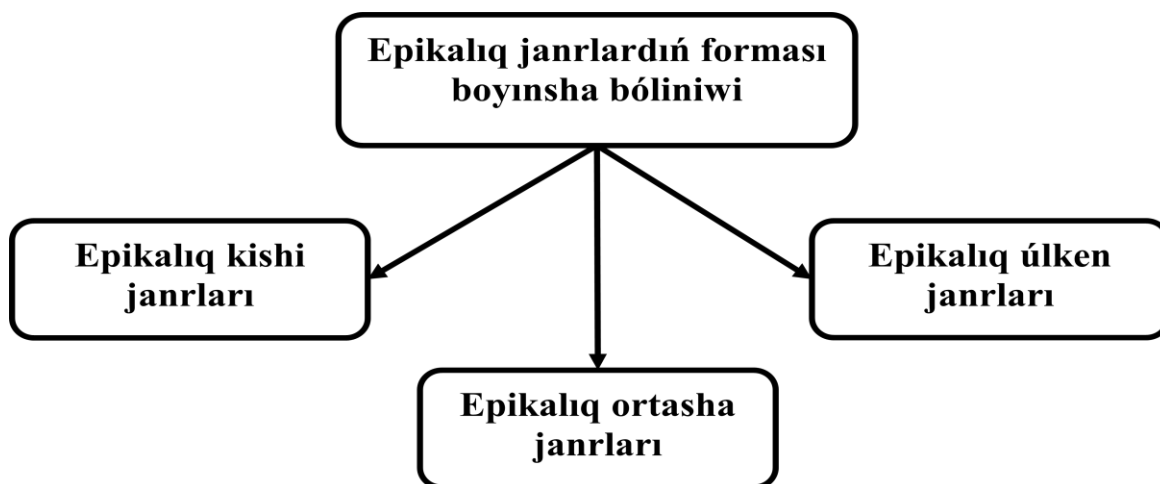
Úshinshi - ózlestirilgen bilim tuwralı túsiniklerin rawajlandırıw ádebiyattan insan ruwxıy dúnyasın tárbiyalawdaǵı atqaratuǵın xızmeti tuwralı kózqarasların tereńlestiriw. Oqıwshılardan ádebiyatqa qızıǵıwshılıǵın arttırıw, oqıwshılardıń ádep-ikramlılıq, gózzallıw, Watandı súyiwshilik, doslıq, tuwısqanlıq, mártlik sezimlerin, olardıń ayırımların rawajlandırıw.

Kórgizbeli qurallar: Joqarıda atap ótilgen "Ádebiyat teoriyası", "Ádebiyattanıw", "Ádebiyattanıwdan sabaqlar", "Ádebiyattanıw atamalarınan orısshı-qaraqalpaqsha túsendirme sózligi" oqıw qollanbaları. Bularǵa qosımsha Hatam Umarovtıń "Adabiyot qoidaları" oqıw qollanbasın (Toshkent, 2002) paydalanıw múmkin. Qaraqalpaq xalıq ertekleri, belgili jazıwshılardıń gúrriń hám novellalar toplamları da unamlı nátiyje beredi. Epikalıq kishi janrları boyınsha plakatqa súwret-sızılmalar salıp alıp keliw oqıwshılardıń sabaq temasına qızıǵıwshılıǵın arttıradı. Plakattaǵı sózler kútá anıq salınıwı kerek. Klastaǵı eń keyingi partada otırǵan oqıwshılardıń da kóre alıwı talap etiledi. Plakattaǵı jazıwlar tómendegishe kórinislerde bolıwı múmkin.

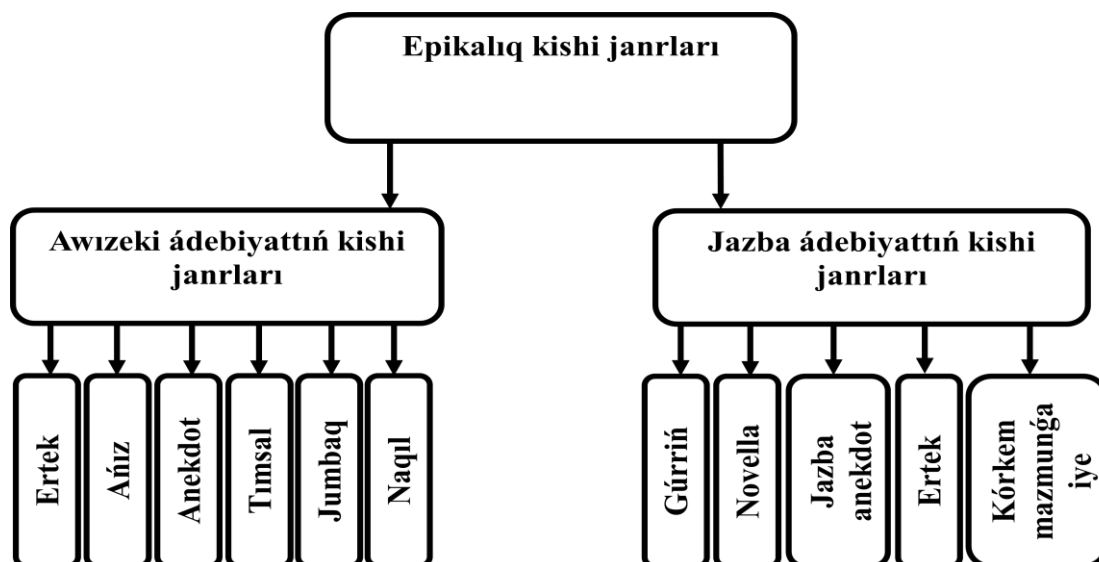
1-súwret: Kórkem ádebiyattıń úsh túri bar.



2-Súwret: Epikalıq janrlar.



3-Súwret: Epikalıq kishi janlarǵa bóliniwi.



Eskertiw: bularǵa qosımsha muǵallım ádebiyattanıw terminleri boyınsha anıqlamalardı da hár qıylı kólemdegi plakatlarǵa sulıw hám anıq etip salıp kelip kórgizbeli qural sıpatında paydalanıw múmkin.

Birlesken sabaq túrindegi eń tiykargı etap sabaqtıń barısı. Sabaqtıń barısı oqıtıwshı tárepinen puxta islenip shıǵılıwı zárúr. Sabaqtıń barısınıń birinshi basqıshı shólkemlestiriw.

Shólkemlestiriw: sabaq barısınıń bul etabı ápiwayı bolıp kóringen menen oqıtıwshılardıń barlıǵında mashqalalı keshetuǵını sır emes. Birinshiden, sabaq barısın shólkemlestiriw basqıshına tek 1-2 minut waqıt ajratılıp oqıtıwshı, sol minutlar ónimli paydalanıw talap etiledi. Máselen, oqıwshılardıń sabaqqa qatnasın bolmastań burın taza temaǵa tiyisli plakatlardı ildiriwimiz kerek. Al, auditoriyada bolsa jazıw taxtası birew ǵana. Taza temanı ótip atırǵan payıtta taxtadan ónimli paydalanıw ushın oǵan kórgizbe qural xızmetin atqaratuǵın teoriyalıq túsiniń hám anıqlamalar jazılǵan plakatlardı tolıq qıstara almaymız. Sebebi, taxtada orın qalmawı múmkin. Taxta qaptallarında arnawlı ildirgishler geyde bolsa, kóbinshe bolmay qalıw jaǵdayları liceylerde kóp ushırasadı. Jáne bir tarepi, auditoriya diywalına shege qaǵıp, onıń arxitekturalıq kelbetine zıyan tiygizip, onıń sıbawların túsiriw onıń estetikalıq sániniń buzılıwına alıp keledi. Sol 1-2 minuttıń ishinde oqıwshılardıń qatnasın da barlap úlgeriw kerek. Sonlıqtan kópshilik muǵallımlar liceydegi bir sabaq penen ekinshi sabaqtıń aralǵındaǵı tánepis waqtınan paydalanǵandı maqul kóredi. Usı kishigirim máselelerdiń ózi sabaq ótiwdiń dástúriy usılları XXI ásir oqıw orınları ushın morallıq jaqtan gópirip baratırǵanın bildiredi. Usıǵan qaramastan elege shekem akademiyalıq liceylerdiń kópshilik oqıtıwshıları kúndelikli sabaq ótiwlerinde dástúriy usıllardan paydalanıp kiyatır. Interaktiv usıl túrлерinen tek ashıq sabaqlarda paydalanatuǵınlıǵı sır emes.

Shólkemlestiriw etabınan soń licey oqıtıwshısı 25-35 minut taza temanı túsindiriwdi baslaydı. Mekteplerde taza temaǵa 15-18 minut beriledi, sebebi olardaǵı waqıt ulıwma 45 minut. Al akademiyalıq liceylerde bolsa sabaq ótiw ushın 80 minut ajratılǵan, sonlıqtan taza tema ótiwde 25-35 minut kóplik etpeydi.

Taxtaǵa sabaq ótilgen kún, ay, hám sáneleri, bunnan soń taza tema jazıladı.

Tema: Epika haqqında túsiniń. Epikanıń kishi janrları sabaq túrinde ótilip atırǵanlıqtan oqıwshılardı 2-3 toparǵa bóliw de, bólmewi de múmkin. Bolsa toparlarǵa jarasıqlı, oqıwshılardıń jaqsı niyetлерinen kelip shıǵıp at qoyıladı. Muǵallım tayarlaǵan lekciya tekstinen, yáki awızeki túsindiriw sheberliginen, ya bolmasa oqıwshılar menen gúrrińlesiw, sáwbetlesiw usıllarınan paydalanıw múmkin. Kórgizbe qurallardı iske qosadı. Ádebiyatshı-teoretiklerdiń qollanbalarınan, olardıń anıqlamalarınan salıstırmalı túrde paydalanadı. Zárúr

dep tabılǵan orınlarda ádebiyat terminlerindeki sháلكem shalıs kózqaraslardı da ortaǵa taslawı múmkin. Máselen, epikanıń kishi janrları bolǵan "ańız" hám "legenda" tuwralı. "Ańız" dep ataw kerek pe, "legenda" dep ataw kerek pe? Bunı oqıwshılardıń ózlerine taslap, olardı dóretiwshilik qatnas jasawǵa baǵdarlaw kerek. Demek sabaq dástúriy sabaq ótiwdiń aktivlesken metodı iskke qosıladı, degen sóz. Epikalıq awızeki jazba kishi janrlar bar ekenligin tereńirek túsindiriwge baslı dıqqattı awdarıw zárúr. Epikanıń kishi janrları boyınsha qaraqalpaq folklorınan mısallar keltiriw oqıwshılardıń túsiniк alıwların ańsatlastıradı. Máselen, kishi janrlar boyınsha túsiniкли etip aytıp bergen soń oqıwshılardıǵa ertek, ańız, ápsana sózleriniń anıqlamasın jazdıramız. Onnan soń gúrrińlesiw usılınan paydalanıp muǵallimniń ózi ańız, ápsanalar aytıp oqıwshılardıǵa túsiniк beredi. Ásirese, bul olardı epikalıq kishi janrlar kólemi boyınsha qısqa bolatuǵına ayırıqsha dıqqat awdarıwı shárt.

Áyyemgi zamanlardan biziń kúnimizge shekem kóp ǵana folklorlıq dóretpeler jetip kelgen. Folklorist ilimpaz professor Q.Maqssetov: ""folklor" degende xalıqtın hár qıylı tematikadaǵı qosıqların, naqıl-maqalların, jumbaqların, aytısların, aytımların, tolǵawların, ańız-áńgimelerin, anekdotların, erteklerin, dástanların hám t.b. túsinemiz"⁴⁴ degen edi.

Folklorist ilimpazlarımızdıń ózi xalıq awzınan kóp ǵana dóretpelerdi, folklorlıq epikalıq janrlardı jazıp alǵan. Usınday janrlardıń biri ańız hám ápsanalar esaplanadı. Ańız-ápsanalardı folklorist ilimpazlar Q.Maqssetov hám Á.Tájimuratovlar "Legendalar" dep ataǵan. Olar haqqında bılayınsha anıqlama beredi: "Ásirler dawamında toplanıp, úzliksiz xalıq tárepinen jetilistirilip kelgen xalıqtıń ájayıp awızeki xalıq dóretpeleriniń biri - xalıq legendaları bolıp esaplanadı.

Legendalar - jer, suw, kosmos keńligi, tariyxıy orınlар menen adamlar tábiyattaǵı hár qıylı zatlardıń kelip shıǵıwı menen haqıyqatlıqtı óz boylarına jámlestirip, folklorlıq planda súwretlep beretuǵını sóz etiledi"⁴⁵.

Ańız hám ápsanalar tábiyat, haywanatlar, tariyxıy shaxslar haqqında aytılıwı múmkin. Usı jerde oqıtıwshı xalıq arasında keńnen tarap ketken "Bayıwlı qus" haqqında ápsananıń qısqasha mazmunın keltirip beredi. "Ertede bir bay kisiniń ul perzenti bolıptı. Bay kisi hayalı dúnyadan ótkennen soń, ekinshi mártebe úyleniwge tuwra kelipti. Ógey ana baydıń ulın jek kóredi eken. Barlıq waqıtta qalay bolmasın balanı joq etiwdi oylap júripti. Bir kúnleri bay kisi sawda ushın uzaq sapardı ketipti. Al hayalı ol kisi kelemen degen she sumlıq oylap qoyıptı. Aradan kóp waqıt ótip, sawdadan qaytqan kúyewiniń aldına hayalı bet-awzı daladay qan bolıp, eńirep jılap shıǵıptı. Bunı kórgen kúyewi

⁴⁴Қ.Мақсетов, Ә.Тәжимурагов, Қарақалпақ фольклоры.Нөкіс, Қарақалпақстан. 1979-жыл.

⁴⁵Сонда 182-бет.

sağan ne boldı?- dep dárhál soraptı. Sonda ógey ana: Sen joǵında qor boldım. Balań kúnimdi bermedi. Hár kúni kórgenim azap, jegenim tayaq boldı. Mine, óziń kóregoy - dep jılap jiberipti. Ógey ananıń hiylesine aldangán bay, qáhárlenip balanı shaqırıptı. Hesh nárseden xabarsız bala juwırıp kelipti. Ákesi bolsa ashıwǵa minip, balasın qarǵap-silep, ilaya, bul úyden joq bolǵaysań, qaytıp bul jerde kórinbegeyseń, anańa bergen azabıń ushın úyden joǵal, kózime kórinbe",- depti. Ol waqıtları adamlar ne aytsa sol keletuǵın zamanlar eken. Úyden bas alıp ketken baydıń ulı heshkimniń kózine kóriniwdi qálemepti hám góne tamlarda kúnin ótkeripti. Sonnan "Bay ulı" sózi "Bayıwlıǵa" aylanıptı. Áne usı orında "Bayıwlı" ápsanasınan kishi kólemli janr ekenligin oqıwshıǵa maqullatıw kerek.

Xalqımızda kóp jasaǵan qariyalar "Bayıwlı" sózin kiyeli sóz dep bilip, onı kóbinese "Muradalı qus" dep ataydı.

"Áyyemde bir kisiniń bir ulı, bir qızı bolıptı. Ol kisi balaların janınan artıq jaqsı kóredi eken. Balaları sonday erinshek, xoshjaqpas eken. Ápiwayı úy jumısların islewge erinip, nalına beredi eken. Úyinde azǵana jetispewshilik bolsa, ekewi bul úy qurıp baratır, bas alıp uzaqlarǵa, hesh kim kórmeytuǵın jaqlarǵa ketsek, erkin jасаsaq dey beredi eken. Olar bul gápti hár kúni takırlap, nalına beripti. Bir kúnleri ákesi qara miynetten úyine sharshap kelse, balaları ele sol gápti tákirlap atırǵanın kóripti. Miynetten dińkesi qurıǵan ákesi, balalarına qattı ashıwlı nazer menen qarap: "Búytip otırǵansha maǵan járdemlesseńizǵo" - depti. Sonda balaları jáne: "Bul úyden ketkeymiz, adam joq jaqlarda jasaǵaymız, bul úy qurıp baratır" - desipti. Ashıwǵa buwlıqqan áke: "Ilaya, muradıńız hasıl bolǵay. Adamı joq jaqlarǵa ketkeysiz" - depti.

Ákesi bul gápti aytıp bolıwdan, birden bólmeniń ishinde qara shańǵıt kóterilipti. Ol ákesiniń eki perzenti birden kórimsiz qusqa aylanıp ushıp, sol ketisten qaytıp kelmepti. Olar áke ǵargısına ushırap, muradalı hasıl bolıp, muradları qusqa aylanıp qalıptı.

Xalqımızdıń "Muradalı qus" terminini "Muradlı hasıl" sózinen payda bolıp, waqıttıń ótiwi menen ózgeriske ushırap "Muradlı qus" terminine aylanǵan bolıwı múmkin.

Usı orında da bunnan aldınǵı "Bayıwlı" ápsanası qusap "Muradalı qus" ápsanası da kishi kólemli janr ekenligine dıqqat awdarılса epikalıq kishi janrlarına olardıń kólemi kishilig tiykar bolǵanlıǵın bilip aladı.

Haywanatlar haqqında ańız-ápsanalar sóz etilgende SHıńǵısxannıń jerleniw waqtındaǵı "Aq túyeni kórdińbe?" ápsanasın úyreniw oqıwshılardıń kishi janrlar tuwralı túsiniklerin jáne de tereńlestiredi. Bul ápsananıń xalıq awzında hár qıylı variantları bar. "Dúnyaǵa belgili SHıńǵısxan qaytıс bolar waqtında balalarına: "Men ólgen soń meniń qabirimdi hesh kimgе kórsetpeń, aytpań" - dep

zinxarlaptı. Sebebi, Shıńǵısxan tirisinde kóp ellerge búlginshilik islegenı ushın óliminen keyin qábirimdi wayranlap ketedi - dep qorqıptı. Balaları ákesine sadıq qalıp, jerlew máresimine qatnasqanlardıń barlıǵın óltirip jiberipti. Usınday kúnlerdiń birinde belgisiz bir aq túye payda bolıp, Shıńǵısxannıń qábiriniń ústine jata beripti. Bunı kórgen adamlar aq túyege hayran qalıp, SHıńǵısxannıń balalarına kelip, belgisiz aq túyenıń payda bolǵanın, aq túye bir úyin qumnıń ústine kelip jatqanın, adamlar sol jerde ne nárse bar eken dep qızıqsınıp qazıp kórmekshiligin aytadı. Bunı esitken Shıńǵısxannıń ulları aq túyenı kim kórdim dese bárin qılısthan ótkeripti. Tek ǵana "Aq túyenı kórdiń be?" degen sorawǵa yaq dep juwap bergenler tiri qalıptı. Bul sózdiń payda bolıwına usı waqıya sebepshi bolǵan eken" - dep oqıtıwshı oqıwshılardıǵa epikanıń kishi janrı tuwralı oqıwshılardıǵa qısqasha maǵlıwmatlar beredi.

Licey oqıtıwshısı folklordaǵı kishi epikalıq janrlar tuwralı túsiniq berip bolǵannan keyin jazba ádebiyatqaǵı kishi epikalıq janrlardı túsindiriwge ótedi. Gúrriń, novella, anekdot, naqıl-maqal hám basqa da janrlar tuwralı belgili teoretik alımlardıń bergen anıqlamaları oqıwshılardıǵa jaydarı, anıq sózler menen túsindiriledi. Ádebiy jazba kishi epikalıq janrlardan mazmulı kórkem oqıp esittiriledi, yáki yadın aytıp beredi. Oqıwshılardıǵa unamlı tásir etiw effekti qadaǵalap barıladı. Jazba kishi epikalıq janrlar folklorlıq kishi janrlar menen salıstırmalı úyretiledi.

Muǵallım epikanıń kishi janrları tuwralı ádebiy mısallar hám teoriyalıq anıqlamalar berip bolǵannan soń topar oqıwshıları menen gúrrińlesiwi múmkin.

Topar oqıwshıları kishi epikanıń janrları boyınsha tekstler oqıp yáki aytıp beredi. Oqıwshılardıń aktivligi jedellesedi. Máselen, 1-topar oqıwshısı: "Ay menen quyash ne ushın bir waqıtta kórinbeydi" degen ápsana haqqında sóz aytıp beriwi múmkin. "Áyyemgi zamanda Quyash hám Ay isimli apalı-sińli bolıptı. Olar sonday sulıw eken. Bir kúnleri ekewi toǵayǵa barıp awqat pisirip jemekshi bolıptı. Toǵayǵa barıp awqatlanıp otırsa, Aydıń maqtanshaqlıǵı tutıp ketip: Men sonday sulıwman, hámmeniń maǵan háwesı keledi, dey beripti. Quyashtıń buǵan ashıwı kelip, qızǵanshaqlıǵı tutıp ketipti: Hesh qanday da saǵan qaraǵanda men sulıwman dep, eki ortada úlken tartıs baslanıptı. Tartıstıń izi jánjelge aylanıptı. Ashıwǵa shıdamǵan Quyash qazan uslaytuǵın kúye tutqıshı Aydıń betine ılaqtırıp jiberipti. Aydıń beti kúye bolıp, daq payda bolıptı. Quyashqa ókpelegen Ay eńirep jılap toǵaydıń ishine qaray kirip ketipti. Ashıwı basılǵannan soń Quyash Aydı ári izlep, beri izlepti hesh taba almaptı. Házirge shekem olar bir-birin tawa almaydı eken. Sol Sebepli Quyash penen Ay bir waqıtta korinbeydi eken" - dep juwmaqlaydı.

"Ádebiyat qaǵıydaları" pánindegi ótilgen sabaqtıń nátiyjeliligi oqıwshılardıń teoriyalıq anıqlamanı biliw menen sheklenbeydi, ámeliyat

mısallar keńirek qollanılǵanı menen bayanlanadı tekstler aytıp, yáki oqıp beriwleri menen anıqlanadı.

Bunnan soń ekinshi, úshinshi, ya bolmasa tórtinshi oqıwshı dawam etiwı múmkin.

2-topar oqıwshısı: Usınday ańız-ápsanalardan "Bes barmaq ne ushın birdey emes" degen ápsana haqqında aytpaqshıman:

"Burında bir kisiniń bes ulı bolıptı. Olar Alla taalanıń úyine urlıqqa túspekshi boladı. Úlken ulınıń atı Basbarmaq, ekinshi ulı Balan úyrek, úshinshi Ortan terek, tórtinshi SHúldir shúmek, besinshi Kishkene bóbek eken. Bas barmaq urlıqqılayıq depti, Balan úyrek aǵasınıń pikirine qosılıp zatlardı tayarlaptı. Ortan terek bolsa aǵalarım-inilerim bulay islemeyik dep jalınıptı. SHúldir shúmek bolsa, Kishkene bóbek penen urlıq islew ushın jolǵa tayın bolıp turıptı. Hámme aǵaları urlıqqa ketipti tek ǵana Ortan terek urlıqqa barмай qalıptı. Qalǵanları sıyırdı urlap kelipti hám Allanıń zeyinine tiyipti. Sol pikirdi oylap tapqan Bas barmaqtıń boyı kishkene, Balan úyrek sál onnan uzınlaw, urlıq qılmaǵan Ortan terektiń boyı sol qalpinde qalıptı. SHúldir shúmek penen Kishkene bóbek jazaların alıptı. Sonlıqtan adam qolınıń bes barmaǵı birdey emes bolıptı"- dep pikirin juwmaqlaydı.

Usılay etip pikirlesiw yaǵnıy gúrrińlesiw arqalı sabaq dawam etedi.

Taza tema boyınsha oqıwshılardıǵa konspekt jazdırgannan keyin jáne sabaq tuwralı túsindirip berip sabaqtı bekkemleymiz. Sońınan ótken sabaqta ótilgen tema tuwralı úyge tapsırma soraw etabına ótıledi. Úyge tapsırmanı soradıǵanda al ózinen aldınǵı hám házir ótilgen "Epika haqqında túsiniq. Epikalıq kishi janrları" degen taza tema menen baylanıslı alıp barılǵanlıǵı maqul boladı. Bul nárese ótilgen temalardaǵı izbe-izliktiń logikalılıǵın tamiynleydi. Negizinde, birlesken sabaq túrinde aralas sabaq túrine qaraǵanda úyge berilgen tapsırmanı kóbirek oqıwshıdan sorawı kerek. Máselen, oqıwshı mekteplerde aralas sabaq túrinle eń keminde 5-6 oqıwshıdan úy tapsırmasın sorasa, birlesken sabaq túrinde minimum 9-11 oqıwshıdan sorawı kerek.⁴⁶ Bizge belgili, mekteplerde hár sabaqqa 45 minut, al liceylerde 80 minut ajratılǵan. Sonlıqtan akademiyalıq liceylerde úyge tapsırmanı soraw eń keminde 11-20 oqıwshıdan soraw kerek. Bul demeklik, eger toparda 25-30 oqıwshı bolatuǵın bolsa olardıń úshten eki payız, yaǵnıy alpıs protsentten aslamınan úyge tapsırma sorap úlgeriledi. Oqıwshı sabaq barısında oqıwshılardan úy tapsırmasın tolıq orınlap kelgenine tolıq isenim payda bolǵan jaǵdayda kóp oqıwshılardan úyge tapsırmanı soraw nátiyje beredi. Oqıwshılardıń bilimin bahalawǵa 4-7 minut waqıt ketedi. Kimge ayrıqsha, kimgе jaqsı, kimgе qanaatlandırarlı ball qoyılǵanı anıq, tujirimli

⁴⁶Пахратдинова Э. Қарақалпақ әдебиятын оқытыў методикасы. Нөкис, "Билим", 2004, 163-бет.

pikirler menen dálillenedi. Bunnan soń ótilgen taza tema boyınsha úyge tapsırma beriledi. Sabaq juwmaqlanadı.

Dástúriy usıllarda sabaq ótiw arqalı oqıwshılardıń oy-órisi, bilim dárejesi artadı.

Epika haqqında túsinik. Epikalıq janr dep atagan úsh temanı QMU qasındaǵı akademiyalıq liceyde ótkenimizde 309-topar belsendi qatnastı. Toparda ulıwma 27 oqıwshı bar edi, taza temanı ótken kúni 14 oqıwshı sabaqqa aktiv qatnasıp, óz pikirlerin emin-erkin bildire aldı. Olar: A. Abdullaeva, L. Dáwletmuratova, P. Keńesbaeva, S. Keńesbaeva, G. Qurbaniyazova, G. Perdebaeva, M. Sultamuratova, R. Usmanov hám basqalar sabaqtıń mazmunlı bolıp ótiwine úleslerin qostı. Social-gumanitar baǵdarınıń 2-kursına "Forma hám mazmun haqqında túsinik" degen temanı birlesken sabaq usılında óttim hám dástúriy metodikalıq birlesken sabaq túri qanday áhmiyetke iye ekenin ámeliyatta túsinip jettim.

Juwmaqta aytqanda akademiyalıq liceylerde "Ádebiyat qaǵıydaları" pánindegi temalardı dástúriy metodtan birlesken sabaq túrin shólkemlestiriw arqalı sabaqtıń mazmunlılıǵın, nátiyjeliligini jáne de asırıwǵa boladı, degen pikirge keldik. Dástúriy usıllardan ózine tán kemshilikleri de bar, degen menen onıń paydalı tárepleri de kóp ekenligi dissertaciya jumısımızdı jazıw procesinde, liceyde ámeliyattı ótken dáwirimizde kózimiz jetti. Dástúriy metodtıń birlesken sabaq túri licey intellektual sana sezimin, ruwxıy dúnyasınıń rawajlanıwına da unamlı tásirini tiygizedi. Degen menen birlesken sabaq túri oqıw procesindegi ayırıqsha usıl, dep qaraw múmkin emes. Biziń pikirimizshe oqıtıw usıllarınan hesh qaysısınıń da paydası joq. Oqıtıwshıdan ayırıqsha bilim, izleniwshenlik, pedagogikalıq talant, sheberlik talap etiledi.

II.2. "Ádebiyat qaǵıydaları" pánin interaktiv usıllardı qollanıw ótiw máseleleri.

Ádebiyattı oqıtıw metodikası boyınsha belgili Ukrainalı qánige metodist alım interaktiv metodlar tuwralı, oqıtıw barısında oqıwshı tek oqıtıwshı menen ǵana emes, al oqıwshılar menen de keń masshtabta birge islesip atırǵanına, aktivliginiń joqarılawına tiykarlanatuǵınlıǵına dıqqat awdaradı. Metodist ilimpazlardıń pikirinshe, oqıtıwshı interaktiv usıllardı qollanıw procesinde bilim alıp atırǵan oqıwshılar materialdı ózlestiriw barısında oǵan tolıq huqıqqa iye shaxs tárizinde qatnasadı... Muǵallım tek tayar bilimlerdi berip sheklenbesten, oqıwshılardı óz betinshe izleniwine múmkinshilik jaratıp beredi... Interaktiv oqıtıwda muǵallım bilim alıwshı oqıwshı menen birge islesedi, pikir almasıwı júzege asırıladı. Oqıtıwshınıń aktivligi bilim alıwshı oqıwshınıń aktivligine

ótedi, muǵallım minneti oqıwshılardı kóteriwine jaǵday dúzip beriwden ibarat.⁴⁷ Demek, V.A.Manzuranın aytıwınsha, interaktiv oqıtıw metodı degenimiz tek ǵana muǵallımın emes, oqıwshının muǵallım menen, oqıwshının oqıwshı menen aktiv túrde ótilip atırǵan ya bolmasa burın otilgen temalar boyınsha janlı pikirlesiwi, iniciativanı oqıwshılardıń óz qollarına alıw ushın janlı hám qızǵın umtılwı, dep túsınsek te boladı.

Oqıtıwdıń interaktiv metodları degen túsinikti tolıq bilip alıwımız ushın "Interaktiv" degen sózdiń ózi ne ekenligin durıs uǵıp alıwımız kerek boladı. Interaktiv ("inter"-birge, birgelikte, "akt"-háreket etiw, islesiw) qaysıdur bir adam menen sóyleskende, sáwbetleskende birgelikte hárekette bolıw, birge islesiw degendi ańlatadı. Basqa metodlardan onıń tiykarǵı ayırmashılıǵı sonda, interaktiv usılda oqıtqanda bilim alıwshılar tek ǵana oqıtıwshı menen birgelikte háreket etip sheklenbeydi, bul oqıtıw metodında oqıwshılardıń biri-biri menen islesiw aktivligi de jetekshilik etedi. Interaktiv metod rawajlangan mámleketlerdegi zamanagóy eń aktiv metod esaplanadı. Interaktiv metodlardıń túrleri kóp. Máselen, interaktiv metodtan diskussiya, evristikalıq sáwbet, "aqılıy hújim", "iskerlik" oýınları, treningler. keys metodı, proektler metodı, toparlardıń ilyustrativ materiallar menen islesiw metodı, videofilmler dodalaw metodı, izertlew metodı, oýın metodları ham taǵı basqalar. Usı tilge alınǵan metodlardıń ózleri jáne hár qıylı túrlerge bólinip kete beredi. Oqıw orınlarındaǵı oqıtıwshılar ótiletuǵın pánniń hám temanıń ózgesheliginen kelip shıqqan halda qaysı metod nátiyjeli bolatuǵın bolsa, sol usılda ózlestirip sabaq process inde qollanıwı múmkin.

Metod tuwralı problema qozǵalǵanda eki túsinikti ayırıqsha dıqqatqa alıw talap etiledi. Metodikalıq ádebiyatlarda olardan birinshisi "bilim beriw metodı" dep, al ekinshisi "bilimdi qabıl etiw metodı" dep ataladı. Muǵallım bilim beriw metodları menen jetkilikli dárejede qurallanǵan bolıwı múmkin, al oqıwında bilimdi qabıl etiw metodı jetkiliksiz bolsa, onda hár qanday oqıtıwda sabaq nátiyjesiz ótken bolıp esaplanadı. Oqıtıwshının bilim beriw metodı bir neshe quramalı basqıshlardan ibarat boladı, sonlıqtan qabıl etiw bolsa, kóp nárseni qısqa waqıtta bilip, uǵıp alıw uqıbına baylanıslı boladı.

"Oqıtıwdıń interaktiv metodları", "Interaktiv oqıtıw" dep atalǵan pedagogikalıq terminler "interaksiya" termini menen óz ara túbirles sózler. "Interaksiya" degen sóz de "interaktiv" degen sózge uqsap, anglichan tilinen qaraqalpaqshaǵa awdarǵanda birge islesiw degen maǵananı beredi. Oqıtıwdıń interaktiv usılları Amerika Qurama Shtatlarında, Ullı Britaniya, Germaniya, Izrail, Fransiya, Yaponiya qusaǵan ilim-bilim rawajlangan mámleketlerdiń oqıw

⁴⁷Манзура В.А. Методика преподавания литературы в школе. Учебник для студентов педвузов. Горловка, 2010

orinlariniń barlıq tarawlarında álleqashan jolǵa qoyılǵan. Burınǵı Keńes awqamı dáwirindegi kommunistlik ideyalogiya húkimdarlıq etken dáwirlerde interaktiv metodlarǵa jatırqaw tendenciyası menen qatnas bolǵanlıqtan bul oqıtıw usılları, hátteki, Rossiyanıń ózinde SSSR qulaǵannan keyin shın mánisinde qolǵa alına basladı. Óz ǵárezsizligine erisken jıllardan baslap Ózbekstanda da interaktiv metodlar tiykarında oqıtıw islerine keń jol ashıldı. Innovatciya degen termin dúnya xalıqları pedagogikasında burınnan olardan leksikonına kirip ketken sóz. Innovatciya degen sóz xalıqaralıq leksikonda "jańalıq", "reforma" degen túsinikler menen teń qollanıladı. Bul sóz jámiyetlik turmıstaǵı bárshe jańalıqlarǵa qollanıla bergeni sıyaqlı bilimlendiriw sistemasındaǵı jańalıqlarǵa da keńnen qollanıлмақта. Bilimlendiriwdegi pedagogikalıq texnologiya degen atamanıń kelip shıǵıw sebebi usında.⁴⁸

Ózbekstan óz ǵárezsizligine erisken dáwirdiń dáslepki on jıllıqlarınan baslap elimizdegi bilimlendiriw salasında sezilerli darejede ózgerisler payda boldı, oqıtıw sistemasında jańa pedagogikalıq texnologiya máselesi boyınsha qánigelerdiń ilimiy miynetleri kitap sıpatında shıǵa basladı. Ózbek metodist ilimpazları R.Ishmuxammedov, A.Abdikadirov, A.Pardaevlerdiń "Tálimdi innovacion texnologiyalar" (2008), usı avtorlardıń "Tarbiyada innovacion texnologiyalar" (2010), R.Ishmuxammedov, M.Yuldashevlerdiń "Ta'lim va tarbiyada innovacion pedagogik texnologiyalar"(2013), B.Tuxlievtıń "Adabiyot óqitish metodikasi" (2010), T.Atamuratova, X.Ergasheva, M.Qurbonovlardıń "Mutaxassislik fanlarnı óqitish metodikasi" (2008), N.T.Omonov, N.X.Xojaev, S.A.Madiyarova, E.U.Esjanovlardıń "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat" (2009), qaraqalpaq metodist ilimpazları Á.Paxratdinovtıń "Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwdıń metodikalıq geybir máseleleri" (1991), usı avtordıń "Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw metodikasi" (2004), "Pedtexnologiya tiykarları" (2009), A.Tobanazarovtıń "Kásip-óner kolledjlerinde qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwdıń bazı bir máseleleri", (2015), N.V.Pirniyazovanıń "Teoriyalıq hám ámeliy oqıw sabaqlarınıń oqıtıw texnologiyaları", (2016), G.K.Karamovanıń "Tariyxıy oqıtıw metodikasi", (2016), J.Sagidullaeva hám J.Qaniyazovalardıń "Ádebiyat teoriyasın oqıtıwdıń innovaciyalıq texnologiyaları", (2016) metodikalıq qollanbaları óz aldına kitap sapasında baspadan shıqtı. Házirgi waqıtta mekteplerde, akademiyalıq licey hám kolledjlerde ádebiyat pánleri, sonıń ishinde "Ádebiyat qaǵıydaları" páni ótilgende oqıtıwshılar atamaları atalǵan oqıw metodikalıq qollanbalardan paydalanadı.

"Ádebiyat qaǵıydaları" pánin oqıtıwdıń sapasın hám nátiyjeliligin arttırıw ushın pedagogikalıq texnologiyalardı zamanagóy texnologiyalardan

⁴⁸ Юлдашев Ж. "Янги педагогикалық технология". "Халқ таълими" журналы, 1999 й. №4.

múmkínshiligi bolǵanınsha ónimli paydalanıw talap etiledi. "Ádebiyat qaǵıydaları" pánin oqıtıw procesinde qollanılıwı múmkín bolǵan trenningler (texnologiyalar) sanı kútá kóp.Solardıń arasınan bazı birewlerine ǵana metodikalıq sıpatlama bermekshimiz.Solardıń biri - "Tarmaqlar" metodı.Sabaq ótiwdiń bul usılında pán oqıtıwshısı oqıwshını logikalıq pikirlewge, ulıwma pikirlew maydanın keńeytiwge, kórkem shıǵarmalar hám ilimiy materiallardan paydalanıwda óz ústinde islewge úyretiwge qaratılǵan. Máselen, akademiyalıq liceyler ushın "Ádebiyat qaǵıydaları"⁴⁹ páninen úlgi oqıw baǵdarlamasına tiykarlangan oqıtıwshınıń ótetuǵın birinshi teması "Kórkem ádebiyat haqqında túsiniq" dep ataladı. Bul temada muǵallım kórkem-óner (iskusstvo) sóziniń hár qıylı sózliktegi mánisine, kórkem-ónerdiń túrleri hám olarǵa sıpatlamalar beredi. Licey oqıwshılarınıń kópshiligi kórkem-óner (iskusstvo) keń tarmaqlı ekenligin bilmewi múmkín. Kórkem-ónerdiń kórkem ádebiyattan basqa, arxitektura, jıvopis, muzıka, skulptura degen túrleri bar. Kórkem-ónerdiń Batıs Evropa elleri hám Rossiyada "Iskusstvo", ózbeklerde "Sańat", qaraqalpaqlarda "kórkem-óner" ("iskusstvo" dep te paydalanadı) dep ataydı. Muǵallım usı temanı ótkende kórgizbe qural sıpatında bir túsiniqti ózinde sáwlelendiretuǵın kórgizbe qurallar alıp keliwi múmkín.Máselen, súwretshiniń salǵan súwreti - Gúl.Gúldi súwretshi salǵan.Bul-birinshisi.Ekinshisi-Gúl, biraq skulptor tastan qashaǵan, úshinshisi - Gúl tuwralı kompozitordıń magnit lentasınan jazılǵan muzıkası, tórtinshisi - Gúl temasına jazılǵan lirikalıq qosıq, besinshisi - kórkem foto.Fotograf gúldiń súwretin túsirgen.Oqıtıwshı kórkem ádebiyat haqqında awızeki túsiniq berip bolǵan soń oqıwshılardıń dıqqatın ózi alıp kelgen kórgizbeli qurallarǵa qaratadı hám olardan logikalıq pikir juwmaǵın shıǵarıwına múmkínshilik jaratıp beredi.Kórgizbe qurallarǵa qosımsha klass (auditoriya) ishinde oqıtıwdıń texnikalıq quralları bolǵan noutbook, videoproektor, kompyuter úskeneleri bolsa sabaqtıń nátiyjeliligi ósedi. Muǵallım oqıwshılardıń ortasına sorawlar taslaydı: ne ushın jıvopis, skulptura, muzıka, kórkem ádebiyat, kórkem foto kórkem óner (iskusstvo) túrleri dep ataladı? Olardıń tiykarǵı uqsaslıǵı nede?Olardıń negizgi ózgesheligi nelerde?Oqıwshılar bul sorawlardı sheshiw ushın logikalıq pikirlew tárezisine salıwǵa májbúr boladı.Bul metod ortaǵa taslangan problemanı kollektivlesken halda emes, al jeke óz aldına sheshiwge baǵdarlanganı durıs boladı.

Biziń pikirimizshe, sabaq ótiwdiń interaktiv metodlarında qanday da bir tema ótilgende oqıtıwdıń tek bir usılına baylanıp qalıwǵa bolmaydı, yaǵnıy sabaq barısında eki úsh metodtı birlestirip ótiw haqıyqıy interaktiv metodtıń

⁴⁹Akademiyalıq liceyler ushın Ádebiyat qaǵıydaları páninen úlgi oqıw baǵdarlaması. Nókis, 2013-jıl, 3-bet.

Dúziwshiler: Q.Orazımbetov, M.Qudaynazarov, G.Asenbaeva. (Qaraqalpaqstan Respublikası Ministrler Keńesi orta arnawlı, kásiplik bilimlendiriw basqarması tárepinen tastıyqlangán).

qollanilganin derek beredi. Biz óz kózqarasımızdı ataqılı metodist, ilimpaz, prof. Qazaqbay Yóldashevtiń "...hár qanday ádebiy shıǵarmanı (temanı - A.P.) úyreniw barısında oqıtıwshı ham oqıwshı birgelikte iskerlik kórsetkeni menen olar birdey iskerlik etedi, degen durıs emes. Bunnan baslı sebebi, ádebiyat sabaǵı dóretiwshilik. Dóretiwshilikte bolsa, hámme nárseni aldınnan tolıq rejelestirip bolmaydı. Tólıq rejege túrsken iskerlik - dóretiwshilik bola almaydı,"⁵⁰ - degen pikiri menen tasıyıqlaǵımız keledi. Bul demeklik, oqıtıwdıń interaktiv usıllarında qatıp qalǵan qatal qaǵıyda joq. "Ádebiyat qaǵıydaları" pání boyınsha temalar ótilgende oqıwshılardıń dóretiwshilik jantasıwına úlken pikir salıw kerek. Oqıwshılar ótilip atırǵan temanı ózlestiriwge dóretiwshilik qatnas jasawları ushın ózlerin erkin seziniwlerine múmkinshilik jaratılıp beriliwi aqılǵa muwapıq boladı, yaǵnıy ortaǵa qoyılǵan problemanı birgelikte sheshiwde muǵallım yáki oqıwshılar arasında teń huquqlılıq atmosferası zárúr.

Teńlik sxeması:

Oqıwshı = Muǵallım = Oqıwshı = Oqıwshı

Pikirlesiwde oqıwshı muǵallımge, muǵallım oqıwshıǵa, oqıwshı oqıwshıǵa teń. Bul nárese sabaq barısındaǵı aktivlikti kúsheytedi.

"Ádebiyat qaǵıydaları" pání oqıtıwshısı akademiyalıq liceyde "Kórkem ádebiyat haqqında túsinik" degen temanı ótkende J. Sagidullaeva hám J. Kaniyazovalardıń "Ádebiyat teoriyasın oqıtıwda innovaciyalıq texnologiyalar" dep atalǵan metodikalıq qollanbasındaǵı "Ádebiyattanıw haqqında túsinik" degen atamadaǵı 1-temanıń oqıtıw texnologiyasınan paydalansa boladı. Avtorlar metodikalıq qollanbanı Ózbekistandaǵı belgili metodist-ilimpazlar R. Ishmuxammedov, A. Abduqadirov, A. Pardaevlardıń kitabın⁵¹ basshılıqqa alıp islep shıqqan, metodikalıq qollanbada "Assesment" texnologiyası hám keyingi betlerdegi keltiriletuǵın texnologiyalardıń mazmunı boyınsha maǵlıwmatlar usı kitaptan awdarmalap alınǵanlıǵı⁵² eskertip ótıledi. Avtorlardıń metodikalıq qollanbanı islep shıǵıwda ilimiy etiketti saqlap islep shıqqanlıǵı olarǵa degen húrmet sezimin oyatadı.

Metodikalıq qollanbada "Assesment" texnikasınan qısqasha túsinik beriledi: Assesment (Assesment)- ózin-ózi prezentaciya islew, málim bar sabaqtan ótiw ekenligi, bul qanday da bir mekemeniń xızmetkerleriniń jumıs islew uqıbın bayanlaw, attestaciyalaw usılı ekenligi aytıladı. Olardı sınaqtan ótkeriw ushın oynılar shólkemlestiredi, test sınavları beriledi, ózin-ózi prezentaciya qıldıradı, jazba jumıslar alınadı. Negizinen qandayda bir

⁵⁰ Юлдашев Қ. Адабиёт ўқитишнинг илмий-назарий асослари. Тошкент, Ўқитувчи, 1996, 112-бет.

⁵¹ Ишмухаммедов Р., Абдикодиров А., Пардаев А. "Таълимда инновацион технологиялар (Таълим муассасалари педагоги ўқитувчилари учун амалий тавсиялар)" (Тошкент Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Истеъдод" жамғармаси, 2008).

⁵² Сонда, 4-бет

mekemedegi orta hám joqarı buwın basshılardıń iskerlik uqıbın bahalawda qollanıladı. "Assesment" texnikasın joqarı oqıw ornının 1-kursına qollanǵan studenti sıyaqlı akademiyalıq liceydiń "Ádebiyat qaǵıydaları" páninen bilim alatuǵın 2-kurs oqıwshılarının bilim dárejesin anıqlawda da qollanılwı múmkin, degen pikirdemiz.

Ádettegidey "Ádebiyat qaǵıydaları" pániniń birinshi teması pánge kirisiw mazmunında bolǵanlıqtan ol leciya formasında alıp barılıp, kórkem ádebiyat haqqında, kórkem ádebiyat kórkem-ónerdiń (iskusstvonıń) bir túri ekenligi tuwralı túsinik beriledi. Oqıtıwshı temanı ótip bolǵannan soń oqıwshınıń ótilgen temanıń mazmunın qanday darejede ózlestiriw ushın hár qıylı kestelerden, vizual materiallardan paydalanıwı múmkin. Áne, usı máselede J.Sagidullaeva hám J.Kaniyazova islep shıqqan "Assesment" texnikasınan, "Blic soraw" usılınan, vizual materiallardan paydalanıp, atı ayılǵan metodikalıq qollanbadan interaktiv metodlardı basshılıqqa alsań aqılǵa muwapıq boladı.

Oqıtıwshı aldın ala 2-kursta neshe oqıwshı bolsa, solarǵa sáykes sonsha dana keste tayarlap alıp keledi (keste forsasın metodikalıq qollanbanıń 5-6 betlerinde anıq ráwishte kórsetilgen). Lekin, "Ádebiyat qaǵıydaları" páni oqıtıwshısı kestedegi sorawlardı ótilgen temaǵa negizlep dúzedi.

N.T.Omonov, N.X.Xojaev, S.A.Madiyarova, E.U.Esjonovlardıń "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik maxorat"⁵³ degen atamadaǵı miynetinde **tarmaqlar metodi** menen bir qatarda "3x4" metodi, "Blic oyın" metodi, "Intervyu" texnikası, "Ierarxiya" texnikası, "Bumerang" texnikası, "Student" treningi, "Baylanıs" texnikasına ayrıqsha dıqqat awdarılǵan.

Olar tómendegishe bir birinen ózgeshelenedi:

"3x4" metodi - oqıwshılardıń erkin pikirlesiwine keń kólemdegi hár túrli ideyalardı bere alıwına, bilimdi ózlestiriw procesinde jeke halında yáki kishi toparlarǵa bólinip analiz ete alıwına, juwmaq shıǵara alıwına, túsiniklerin aytıp bere alıwına qaratılǵan.

"Blic oyın" metodi - pikirlew izbe-izligin tuwrı shólkemlestiriwge, logikalıq pikirlewge, úyrenilip atırǵan pánge tiyisli hár qıylı pikirlerden, maǵlıwmatlardan eń kereklerin tańlap alıwdı úyretiwe qaratılǵan.

"Intervyu" texnikası - oqıwshılarǵa soraw beriw, dıqqat penen esite alıw, tuwrı juwap beriw, sorawdı durıs dúziwge qaratılǵan.

"Ierarxiya" texnikası - ápiwayıdan quramalıǵa, quramalıdan ápiwayıǵa ótiw usılların qollanıw arqalı olardı aqılǵa muwapıq, kritikalıq, dóretiwsilik pikirlewge úyretiwe qaratılǵan.

⁵³Omonov X.T., Xójaev N.X., Madiyarova S.A., Eschonov E.U. "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat" Toshkent, 2009.

"Bumerang" metodi - o'qishilardi sabaq barisinda, sabaqdan tısqari waqıtlarda har turli adebiyatlar, tekstler menen islesiwge, u'yrenilgen materialdı yadta saqlap qalıwga, soylep bere alıwga, oz pikirın erkin turde bayarn ete alıwga ham bir sabaqtın ozinde hamme o'qishilardi bahalay alıwga qaratılğan.

"Student treningi" - o'qishilar menen individual jagdayda islesiw, oqıtıwshı ham o'qıwshı arasındagı tosqınlıqtı joq etiw, birgelikte islesiw jolların u'yretiwge qaratılğan.

"Baylanis texnikası" - auditoriyadagı o'qıwshılardan diqqatın ozine qaratıw, sabaq barisinda birgelikte islesiwde aktivlik etiwge, ya'ki sholkemlestiriwge qaratılğan.

Interaktiv usıllardıń ishinde keń qollanılatuǵın metodlardıń biri "Pikirler hujimi", geyde bul termindı "Aqılıy hujim" dep te ataydı. J.Sagidullaeva ham J.Kaniyazova birgelikte islep shıqqan "Adebiyat teoriyasın oqıtıwda innovaciyalıq texnologiyalar" metodikalıq qollanbasında "Aqılıw hujim" texnologiyası járdeminde "Korkem shıǵarma haqqında túsınik" degen temanı sabaqtıń ameliy⁵⁴ turinde otiw usınıladı. Belgili o'zbek metodist alımlardıń pikirinshe "Pikirler hujimi" (Aqılıy hujim) usılı ulken kólemdegi ideyalardı jıynaw, studentlerdi bir turdegi pikirler tendenciyasınan qutqarıw, dóretiwshilik wazıypalardı sheshiw procesinde daslepki payda bolğan pikirlerdi jeńiw.⁵⁵

"Adebiyat qaǵıydaları" páninen "Syujet ham kompoziciya" degen temanı ótkende "Aqılıy hujim" metodınan paydalanıw nátiyjeli boladı. Bunıń ushın daslep sabaqtıń jobası dúziledi.

"Aqılıy hujim" metodında sabaq alıp barıw.

Jobası:

Pán: "Adebiyat qaǵıydaları"

Sabaq teması: "Syujet ham kompoziciya"

Sabaq túri: "Aqılıy hujim metodı"

Sabaqtıń maqseti: 1) Adebiya teoriyalıq bilim beriw
2) Tárbıya beriw
3) Rawajlandırıw

Sabaqtı qurallandırıw: K.Mambetovtıń "Adebiyat teoriyası", Q.Járimbetovtıń "Adebiyattanıwdan sabaqlar", S.Axmetov, J.Esenov, Q.Járimbetovtıń "Adebiyattanıw terminleriniń russha-qaraqalpaqsha túsindirme

⁵⁴ Сагидуллаева Ж., Каниязова Ж. Әдебият теориясын оқытыўда инновациялық технологиялар. Нөкіс. "Қарақалпақстан", 2016, 17-18-бетлер.

⁵⁵ Омонов Х.Т., Хójaev Н.Х., Мадиярова С.А., Eschonov E.U. "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat" Toshkent, 2009.

sózligi" hám basqa da kitaplar, tarqatpa materiallar, kompyuter, proektor hám taǵı basqa.

- Sabaq barısı:**
1. Shólkemlestiriw
 2. Úyge tapsırma soraw
 3. Taza temanı ótiw
 4. Sabaqtı bekkemlew
 5. Úyde orınlaw ushın tapsırma beriw

Sarıplangan waqıt - 80 minut

Sabaq barısı:

Ádebiyattanıwda "Syujet" degen termindi XVII ásirde jasaǵan klassicizm aǵımı wákilleri P.Kornel hám N.Bualo qollanǵanlıǵı tuwralı maǵlıwmatlar bar. Olar bul túsinikti áyyemgi greklerdiń ańızlarǵa aylanǵan qaharmanları tuwralı sóz etken Aristotelden ózlestirgen. **Syujet** (fransuzsha sujet - zat) - epikalıq hám dramalıq shıǵarmalardaǵı waqıyalardıń barısı, hádiyselerdiń rawajlanıw jaǵdayı. Geyde bul termin lirikalıq shıǵarmalardı analizlegende de paydalanıladı. Kúta erte dáwirderde Rim jazıwshıları "Syujet" degen sózdi emes, latinsha "**fabula**" degen termindi qollanǵan. Fabula degen sóziń maǵanası - aytıp beriw, bayanlaw. XX ásir Keńes dáwiri ádebiyattanıwında syujet hám fabula terminlerine sinonim tárizinde qaraldı, yaǵnıy shıǵarmadaǵı bárshe waqıyalardıń barısı - syujet, al, shıǵarmadaǵı tiykarǵı rawajlanıwshı konflikt - fabula dep ataldı.

Epikaniń ertedegi rawajlanıw basqıshlarında epizodlar waqıtlıq, xronikalıq principlerge tiykarlanıp qurıldı (ertekler, dástanlar, ricarlıq romanlar). Bunnan keyin Evropa ádebiyatında jalǵız bir konfliktke tiykarlanıp orayǵa biriktirilgen (konsentriklik) syujet payda boldı. Orayǵa biriktirilgen (konsentriklik) syujette epika ham dramadaǵı konflikt tiykarınan birew boladı ham waqıyanıń baslanıwı túyin, kulminatsiya, sheshim sol bir konflikttiń átirapındı qurıladı.

Syujet (fransuzsha syujet-zat, tema, mazmun mánisinde)- kórkem shıǵarma mazmunın shólkemlestirip, shıǵarma qaharmanlarınıń háreketleriniń rawajlanıw tariyxin kórsetetuǵın waqıyalar sisteması.

Insaniyattıń ómiri qarama-qarsılıqlarsız bolıwı múmkin emes. Adam turmısı súwretlengen shıǵarmalarda da konfliktler bolmasa ol kórkem bolıwı múmkin emes. Syujettiń negizi, júregi-konflikt. Bul jaǵdayda konflikt degeniń ózi ne, degen soraw tuwıladı. **Konflikt** (latinsha-conflictus, qaraqalpaqsha mánisi- soqlıǵısıw, qarama-qarsılıqsız)- kórkem shıǵarma personajlar arasındadı qarama-qarsılıq. Konflikt termini, tiykarınan, ádebiyattıń epika hám drama túrlerinde, teatr kinoda, sonday-aq, waqıyalardı súwretlewshi iskusstvonıń basqa da tarawlarında qollanıladı.

Syujettiń ekspoziciya (prolog dep ayılsa da boladı), waqıyanıń baslanıwı, túyin, waqıyalardıń rawajlanıwı, kulminaciya, sheshim, epilog dep atalıwshı tiykarǵı bólimleri bar. Bul bólimler shıǵarma syujetin tartımlı formaǵa keltiriwde áhmiyetke iye.

Ekspoziciya (latınsha-exposito, qaraqalpaqsha mánisi-bayanlaw, túsindiriw)-syujettiń bir komponenti bolıp, onda kórkem shıǵarmada waqıyalar dúnyaǵa keletuǵın orın, ortalıq jaǵday súwretlenedi. Bunda shıǵarma qaharmanlarınń bazı birewlerine minezlemeler, yáki sol dáwirdegi yáki geografiyalıq yamasa tariyxıy orınǵa, mákánǵa sıpatlama, ulıwma yáki konkret jaǵdayǵa túsiniq beriledi. Túyin hám konfliktń aldında qaharmannıń ótmishi hám onıń xarakterindegi bazı bir qásiyetler bayan etiliwi mumkin.

Súwretlew arqalı gónergen, adamlar isenimin aqlamay qalǵan jámiyetlik dáwir menen jańa zamannıń almasıw procesin súwretleydi.

Ekspoziciya shıǵarmanıń bası, ortası, aqırında da qollanıla beredi. Ekspoziciya arqalı birinshiden, waqıyanıń, hárekettiń, personajlardıń qaysı shárayatta háreket etiwı anıqlanadı; ekinshiden, shıǵarma qaharmanlarınń tiykarǵı sıpatları súwretlew ushın qollanıladı; úshinshiden, shıǵarmadaǵı konflikt hám syujettiń “jasırın tuqımların” ózinde jetilistiredi.

Syujettiń bunnan keyingi bólegi **waqıyanıń baslanıwı** (túyin).

Túyin – kórkem shıǵarma syujettegi konflikt hám hárekettiń payda bolıwına, baslanıwına sebepshi bolatuǵın waqıya. Túyin shıǵarmanıń basında yáki basqa orınlarda keliwi de múmkin.

Túyin-waqıyalardıń shiyelenisiwi, keskinlesiwi bolıp, bunda kórkem shıǵarmadaǵı waqıyalardıń baslanıwına túrtki bolǵan halat súwretlenedi, bayanlanadı. Shıǵarma syujetindegi waqıyanıń baslanıwına túrtki bolatuǵın halat konflikt arqalı jaratıladı. Shıǵarmadaǵı konfliktń baslanıwı-waqıyanıń baslanıwı bolıp tabıladı. Waqıyanıń baslanıwı tikkeley ekspoziciyadan ósip shıǵadı hám konfliktke jol ashıp beredi, nátiyjede syujettiń jáne bir áhmiyetli bólimi waqıyalardıń, hárekettiń rawajlanıwı qalıplesedi.

Syujet túyininen soń shıǵarmada waqıyalardıń kúsheyip, keńeyip hám keskinlesip barıwı - **waqıyanıń rawajlanıwı**, dep ataladı. Shıǵarmadaǵı waqıyalar túyinnen kulminaciyaǵa shekem basqıshpa-basqısh rawajlanıp, ósip bara beredi. Waqıyanıń rawajlanıw qubılısında personajlardıń óz-ara múnásebetleri, gúresleri, jek kóriw yáki jaqsı kóriwleri súwretlenedi, qaharmanlardıń minezleri anıqlanadı, obrazlardıń eń ayrıqsha belgileri ashıladı. Syujetlik rawajlanıw adamlardıń óz-ara qarım-qatnasınan, is-háreketinen payda bolǵan hár túrli jaǵdaylarǵa (fransuzsha-situs), shiyelenislerge (latınsha-intrigare) baylanıslı júzege keledi. Shıǵarmanıń syujeti birinen –biri payda bolatuǵın hár qiyli jaǵdaydan, intrigadan quraladı. Bular joq jerde syujetlik

waqıya da joq. Al sheber órbip, ósip baratırǵan syujet oqıwshını da qızıqtırıp, alǵa qaray jetelep otıradı.

Kulminaciya (grekshe-culmen, qaraqalpaqsha mánisi - shıń, eń biyik shoqqı) - shıǵarmadaǵı waqıyalardıń keskinlesiwiniń eń joqarǵı shıń, bunda waqıyalar konflikt júdá anıq kózge taslanadı, personajlardıń niyetleri hám olardıń ishki dúnyası ayqın kórinip qaladı. Kulminaciyadan soń shıǵarma konflikttiń rawajlanıwı sheshimge qarap baǵdar aladı. Kulminaciyadan keyin waqıya sheshim tabadı hám juwmaqlanadı. Onı bunnan arı qaray rawajlandırıw múmkin bolmaydı. Kulminaciyada obrazlarda da ayrıqsha tanılıp, personajlardıń xarakteri jan-jaqlama ashıladı. Shıǵarma syujetin barlıq burılısları menen baylanıstırıp, belgili bir pútinlikke, únleslikke ákeletúǵın syujettiń eń tiykarǵı bólegi - usı. Óytkeni, syujettiń rawajlanıw shını - shıǵarmada súwretlengen barlıq waqıyalardıń shoǵırlanıw ornı bolıp tabıladı.

Sheshim- dep shıǵarmada súwretlengen waqıyalardıń rawajlanıwı hám shınına jetiwi nátiyjesinde júzege asatuǵın qaharmanlardıń ahwalına, jaǵdayına ayıladı. Sheshimde epikalıq yáki dramalıq shıǵarmadaǵı intrigalar yáki konfliktlerdiń rawajlanıw juwmaqlanıwı jaǵdayına keledi, personajlar arasındǵı konfliktler tamamlanadı, waqıyalar – túyinler óz sheshimin tabadı. Sheshim (orissha-развязка)- shıǵarma syujetiń sheshiwshi komponentleriniń biri; jazıwshiniń ózi súwretlegen ómir shinligına shıǵarǵan húkimi. Personajlar arasındǵı qarama-qarsılıqlardıń sheshim tabıwı, waqıya qatnasıwshılarınıń sońǵı kewil keshirmeleri yáki xalati, barlıq qubilis hám háreketlerdiń sońǵı saxnası. Shıǵamanıń sheshimi kútilmegen juwmagi menen qızıqlı túyiledi. Folklorlıq shıǵarmalrda sheshim hámme waqıtta barlıq pesonajlardıń murat-maqsetiwine jetisiwi, barlıq tliklerdiń orinlaniwi menen ámelge asadı. Al, jazba ádebiyatta kórkem shıǵarmada syujetlik sheshim ózinińkútlimegenligi, geyde juwmaqlanbaǵanıǵı menen qızıqlı hám ózgeshelenedi. shıǵarmanıń sheshimi onda súwretlengen waqıyalardıń rawajlanıw baǵdarların, personajlardıń háreketlerinen tikkeley gárezli boaldi. Hár bir shıǵarma personajlardıń hám syujettiń rawajlanıw sheńberinen kelip shıǵıp sheshimge iye boladı. Biz diqqat qaratqan syujettiń komponentleri epikali, dramalıq sipatqa iye kórkem shıǵarmalarǵa kóbirek tán ózgeshelik bolıp tabıladı.

Epilog – (grekshe- epilog, qaraqalpaqsha mánisi –sońǵı sóz)- shıǵarma qaharmanlarınıńtáǵdiri keyininde nelerden ibarat boldı, usılar tuwralı sońǵı sóz. Epilog – kórkem shıǵarmanıń tiykarǵı waqıyalarınıń, kórkem teksttiń negizgi bóliminen basqa bólekshesi, kórkem shıǵarmanıń juwmaqlanıwshi komponenti.

Syujetli shıǵarmadaǵı waqıya baǵitin, adamlardıń qarım qatnasın, obrazlar sistemasin qalıplestiriwde heshqanday standart talaplar joq. Hár bir dóretiwshe

öz shıǵarmasınıń syujetin óz qálewinshe quradi. Usıǵan qaray otirip syujettiń kompoziciyalıq pútinligi de hár bir shıǵarma da hár túrli boliwi múmkin. Syujet komponentlerin tartimli jaylastırıw wazıypasin kompoziciya orinlaydi. Konflikt syujettiń jani menen júregi bolsa, sol konfliktten syujet qurap, qalıplestiretuǵın ádebiy ámel – kompoziciya.

Kórkem shıǵarma kompoziciyasi forma elemenlerin biri-birine biriktiredi hám oni jazıwshi ideyasın baǵındıradi. **Kompoziciya** – (latinsha- composition, qaraqalpaqsha mánisi – qurastırıw, biriktiriw,)-kórkem shıǵarmanıń mazmuni hám janirinan kelip shıqqan xalda onıńkórkem forma komponentleriniń jaylastırılıwı (montajlanıwı). Kompoziciya nızamlılıqları jazıwshınıń estetikalıq sanasınan, dúnyataniminiń rawajlanıwı nátiyjesinde qalıpleseıdi. Kompoziciya terminıń ornına geyde “arxitektonika” degen sózler qollaniladi.

Kompoziciya – kórkem shıǵarmadaǵı elementlerdiń quralamas komponentlerdiń, obrazlardıń belgili bir tártip penen, pet-peti menen sistemali ornalasıwı. Ol shıǵarma mazmuni menen tikkeley baylanisli bolıp, kórkem shıǵarmanıń sırtqı formasınıń simmetriyasi gána emes, sonıń menen Qatar ishki siriniń da garmoniyası, shólkemlesiwi. Jetik kompoziciysız jaqsı shıǵarma tuwiliwi múmkin emes. Kompoziciya kórkem shıǵarmanıń formalıq qurılısın gána shólkemletirip qoymay, ishki áleminde de biriktiredi. “Naǵız jetiliske shıǵarmada,- deydi L.N.Tolostoy,- bir kórinisti, bir sóz dizbegin, bir bólshekti shıǵarmanıń tutaslıǵına, pútin formasına nuqsan keltirmey, óz ornınan basqa jerge almastıra almaysız”. Oyshılardıń bul pikiri, eń aldǵı menen, shıǵarma kompoziciyasına, onıń pútinlik sıpatına qatnaslı.

Kompoziciya júdá keń túsinik bolıp, ulıwmalıq baǵdarda kópshilik kórkem óner shıǵarmalarında gezlesedi. Muzıka, súwretshilik óneri, arxitektura, bezew óneri, kórkem kórkemlik shıǵarmalarındaǵı kompoziciyanıń atqaratuǵın wazıypaları bir-birine jaqın hám sonıń menen birge hár bir kórkem óner janırınıń janırlıq ózgesheliginen kelip shıǵıp, ózine tánlikeleri menen ajralıp turadi. **Arxitektura**⁵⁶ ónerinde kompoziciya idealiq-kórkemlik principlerdiń birligine qurılıslar menen imaratlardıń funkciyalıq maqsetine, jobalıq ózgeshelikelerine, olardıń qurılısındaǵı mazmunına qaray qurıladı. Kompoziciya qalanıń ulıwma kelbeti menen qurılısın, arxitekturalıq úylesimliligin, jobadaǵı kólemlik, keńislik dúzilisin belgileydi. Súwretlew ónerindegi kompoziciya shıǵarmanıń ideyalıq hám syujetlik-tematikalıq negizin zatlar menen figuralar keńislikke ornalastırıw tártibin , shıǵarma kólemin tıyanaqlaw hám jarıqlıq penen kóylenkege sáykesligin qadaǵalaw arqalı kórinedi. Kompoziciya usılları kórkem ónerdiń ózinshelik

⁵⁶ Толостой Л.Н.Полн.собр.соч.:В 90 т.-Т.30.-С.131.

ayırıqshalıqlarına, shıǵarmanıń ideyasına, avtorlıq fantaziyasına sáykes payda boladı. Kompoziciya shıǵarmanıńishki qurlısı menen birge onıń sırtqı ortalıq penen tamashagóyler (oqıwshı, kórermen) arasındaqı qatnasın belgileydi. Estetikalıq kózqarastan qaraǵanda qalıplesken kompoziciya nızamları kórkem ónerdiń ulıwmalıq nızamlıqlarınıń real ómir qubılılarındaǵı ózara baylanıslılıqlarınıń belgili mólsherindegi sáwleleniwi hám jıyıntıǵı bolıp tabıladı. Kompoziciya termininiń ornına geyde “arxitektonika”, “struktura” degen sózler qollanıladı.

Arxitektonika - (latınsha - structura, qaraqalpaqsha mánisi - qurastırıw, jaylastırıw) kórkem tekst elementleriniń óz ara qatnası, olardıń jaylastırılıwı, bunda olardıń birewindegi ózgeriske baylanıslı onıń sońındaǵı elementler de ózgeriske ushıraydı. Kórkem shıǵarmanıń strukturası tuuralı túsiniń áyyemgi dáwirlerde-aq qalıplesken. Áyyemgi dáwir estetikası sáykeslikke, simmetriyaǵa, ırǵaq teńligine, bólimlerdiń óz ara baylanısına ayırıqsha dıqqat awdarǵan (Литературный энциклопедический словарь. Москва, "Советская энциклопедия", 1987, стр. 426.)

Syujet penen kompoziciya óz ara tıǵız baylanısta boladı. Syujet tiykarınan mazmun menen baylanıslı bolıp, ol - personaj xarakterin ayqınlandırıp kórsetiwshi waqıyalardıń sisteması. Kompoziciya syujetten keńirek nárse. Syujet degende bir syujettiń liniyasın, kompoziciya degende barlıq syujettiń óz ara jámlestiriliwin, jazıwshı tárepinen syujetlerdiń shıǵarmada jaylastırılıwın (montajlanıwın) túsinemiz. Syujet penen kompoziciya, negizinen, bir maqsetke - personajdıń xarakterin ashıwǵa, onıń ózgeshe obrazın jasawǵa, shıǵarmanıń ideyasın ayqın sáwlelendiriwge xızmet qıladı.

Ulıwma, kompoziciya elementlerin hám syujet bóliminiń shıǵarmada qalay paydalanıw, qanday izbe-izlikte jaylastırıw jazıwshınıń sheberligine baylanıslı. Onıń qatıp qalǵan úlgesi joq.

Akademiyalıq liceylerde "Aqlıy hújim" usılına tiykarlanıp "Syujet hám kompoziciya" dep atalǵan tema ótkerilgende bul metod oqıwshılardı óz bilgenlerinen hám dóretiushilik uqubınan paydalaanıwǵa baǵdarlaydı hám ortaǵa qoyılǵan hár bir problemaǵa kóp sanlı sheshimler tabıwǵa járdem beredi (Máselen, syujet hám kompoziciya degen ne? Syujet hám kompoziciya tuwralı túsiniń rawajlandırıw ushın men ne islewim kerek. "Aqlıy hújim" metodı durıs pikirlewge hám anıq, tereń túsinińke iye bolıwǵa járdem beredi.

Aqlıy hújim metodı menen sabaq ótiw qaǵıydaları hám paydalanıw usılları:

1. Sorawlarǵa juwap beriwge oqıwshılardıń oylanıw procesinde bahalawlarǵa hesh qanday jol qoyılmawı kerek. Eger oylaw procesinde pikirlerdi bahalaytuǵın bolsaq, oqıwshılar dıqqatın óziniń pikirin hám

túsiniklerin qorǵap islewine qaratıp, syujet hám kompoziciyanıń kórkem shıǵarmadaǵı poetikalıq funciyasına kewil awdara almay qaladı. Sonlıqtan bayanlawshınıń tendetsiyası bolıwı kerek.

2. Oqıwshılardıń barlıǵın túrli-twúrli kútilmegen kózqaraslar sheńberinde oylawǵa shaqırıw kerek. SHında da, aqılıy hújim metodında kútilmegen pikirler júzege keliwi kerek, sol jaǵdayda ǵa aqılıy hújim óz nátiyjesin kórsetken boladı.

3. Kózqaraslardıń muǵdarı qansha kóp bolǵan sayın, ol sapaǵa aylanadı. Jıldam (tez) túrdegi izbe-izlikte kóp muǵdardaǵı (sanlı) kózqaraslar payda bolǵanda, álbette, onı bayanlap otırıwǵa waqıt qalmaydı.

4. Hár bir oqıwǵı ózgelerdiń kózqarassına tiykarlarıwı hám olardı ózgertiwi múmkin. Aldın ala usınılǵan kózqaraslardı biriktiriwge yamasa ózgertiwge, kóbinshe, olarǵa sebep bolǵan pikirlerden kóre jaqsıraq kózqaraslardı keltirip shıǵaradı.

"Aqılıy hújim" metodınan nátiyjeli paydalanıw ushın tómendegiler usınıs etiledi:

- topar oqıwshıları arqayın otıratuǵnı etip jaylastırıladı;
- pikir hám kózqarasların jazıw ushın doska, qaǵazlar, por, plomaster h.t.b. tayarlap qoyıladı;
- syujet hám kompoziciya teması boyınsha prroblema anıqlanadı;
- oqıwshılardıń birge islesiw qaǵıydaları belgilenedi;
- kózqaraslardıń hesh qaysısı bayanlanbaydı;
- oqıwshılardıń pikirlesiwine tolıq erkinlik beriledi;
- oqıwshılar múmkin bolǵanınsha kóp pikirlikke umtılwı kerek;
- pikirlerin oqıw, qayttan ózgertiw h.t.b;
- puqaralar tuwralı soraw yáki juwap berilgende dárhal jazıp alıw;
- qaǵaz betleri tolǵanda, olardı diywallarǵa ildirip shıǵıw;
- óziniń burınǵı pikirinen shetlep, jańa kózqaraslardı rawajlandırıw,
- óz isin dawam ettiriw hám ózgelerdiń ideyalarına aralaspaw.

"Aqılıy hújim" metodınıń paydalılıǵı sonda, bul metod ázine tán qásiyetke iye. Bundaǵı maqset licey oqıwshısı qısqa waqıt ishinde belgili bir problemanıń sheshimin tabıwǵa qaratılǵanlıǵında. Máselen, "Ádebiyat qaǵıydaları" páninde ótilip atırǵan "Syujet hám kompoziciya" teması boyınsha oqıwshılardı soraw beriledi; "Shıǵarmanıń kompoziciyası, qırılısı. dúzilisi, strukturası degende siz neni túsinisiz?" degen soraw qoyıw múmkin. "Aqılıy hújim" metodın psixotexnikalıq oyın dep atasaqta boladı. Bul metodtaǵı shınıǵıwlar procesi oqıwshıda máselege dóretiwshilik hám dástúriy emes pikirlewdi oyatadı. Bir yáki bir neshe ádebiyat qaǵıydaları boyınsha sorawlar shólkemlestiriledi hám oqıwshılardıń aldına qoyǵan problemanı sheshiw ushın ózleriniń hár qıylı

pikirlerin bildiredi. Problemanı sheshiw variantları qansha kóp bolsa, solardıń ishinen durısın tańlap alıw ańsat boladı. Oqıwshılardıń hár biri bildirilgen aldındı plangá alıp shıqqan túsiniq hár tárepleme úyrenilip, keńeytiriledi hám olardıń arasınan eń durıs dep tabılğan kózqarasproblemanıń sheshimi retinde qabıl etiledi. Problemanı sheshiw waqtın aldın ala belgilep qoyıladı hám oğan qatań túrde ámel qılınadı. "Aqılıy hújim" oyını quramalı sorawlardıń sheshimin tez tabıwǵa, problemanıń ne ekenligin kóre biliw maydanın keńeytiwge, pikir bildiriwdiń tarlıǵına joq etiwge hám keń maydanda pikir júrgiziwge imkaniyat jaratadı. Sonday-aq, oqıwshılar arasında syujet hám kompoziciya tuwralı túsiniqler boyınsha múnásiybetler ózgeredi, pikirler jarısı keypiyatınıń birge islesiw atmosferasına ótıledi, oqıwshılar arasında syujet hám kompoziciyanı túsiniw alıwǵa birlesiw payda boladı.

"Aqılıy hújim" metodınıń nátiyjeliligi tuwralı J.Sagidullaeva hám J.Kaniyazovanıń miynetinde "Aqılıy hújim" (breynstorming - "aqıllar tozańı") - ámeliy yáki problemalardı sheshiw ideyasıe jámáát bolıp júzege shıǵarıw ekenligi..., kórkem shıǵarma haqqında kompliktler jetilistiriletuǵın..., studentler (oqıwshılar. A.P) temaǵa baylanıslı óz betinshe vizual material tayarlawı, ámeliy shınıǵıwlar islewı mımkinligi, bul usıl tema átirapında pikirlewge, tapsırmaǵa baylanıslı tiykarǵı túsiniqlerdi tańlap alıwǵa járdemlesetuǵınlıǵı⁵⁷ na ayrıqsha dıqqat awdarılǵan.

Interaktiv usıllardıń eń paydalı hám qızıqlı texnologiyalarınan biri - "Jelpigish" (Veer) metodı. "Ádebiyat qaǵıydaları" pání boyınsha ótiletuǵın metodlardıń barlıǵında da qollanıwı mımkin. Pán muǵallımı "Tildiń kórkemlew quralları" degen temanı ótkende "Jelpigish" usılın qollansa boladı.

"Jelpigish" usılı quramalı, kóp terminli shiyelenisken problemalı qásiyettegi temalardı úyreniwge qaratılǵan. Bul texnologiyanıń ózgesheligi sonda, bunda tildiń kórkemlew quralları bolǵan teńew, epitet. metafora, metonimiya, sinekdoxa, inversiya, parallelizm h.t.basqalar tuwralı hár qıylı maǵlıwmatlar yáki anıqlamalar beriledi hám olardıń hár biri óz aldına analiz etiledi. Máselen, epikalıq, dramalıq yáki lirikalıq shıǵarmalardaǵı metafora hám onıń kórkemlik xızmeti úyreniledi. "Jelpigish" metodı sınap minew, analizlew, anıw hám aqılǵa muwapıq pikirlerdi rawajlandırıwǵa jáne óz ideyaların hám kózqarasların jazba yáki awızeki formada bayan etiwge, óz pikirlerin qorǵawǵa mımkinshilik jaratadı.

"Jelpigish" metodı "Tildiń kórkemlew quralları" dep atalǵan temanı úyretiwdedi hám túrli basqışlarda úyreniliwi mımkin;

⁵⁷ Сагидуллаева Ж. Каниязова Ж. әдебиет теориясын оқытыўда инновациялық технологиялар. Нөкис, "Қарақалпақстан", 2016, 17-19-бетлер.

- temanı úyreniwdiń dáslepki basqışında bilimdi qabıl etiw iskerligin aktivlestiriw;

- Temanı ózlestiriw procesinle onıń tiykarınan tereń túsiniw hám aqlap beriw;

- juwmaqlaw basqışında ózlestirilgen bilimlerdi tártipke túsiriw.

"Jelpigish" metodındaǵı priinsipler tómendegiler;

1. Aspekt (kózqaras) penen predmet, juwmaq hám túsiniw tekserilip kóriledi. Máselen, metafora hám tetonimiya biri-birine jaqın kórkemlew quralları, úyrenilip atırǵan predmeti sıpatında túrli juwmaqlar bolıwı múmkin, úsı juwmaqlar ilimiy tekseriledi.

2. Tildıń kórkemlew quralların bir-biri menen salıstırǵanda olardıń poetikalıq ózgesheligi, xızmeti ashıladı.

3. Ózlestiriw sapası joqarı boladı.

4. Juwmaǵında, begilis bir pikirge, logikalıq qaǵıydalar boyınsha dálillewler, unamlı nátiyjeshe alıp keledi.

"Jelpigish" usılıs oqıwshılardıǵa bilim beriwden tısqarı tárbiyalıq qásiyettegi bir qansha wazıypalardı iske asırıwda da múmkinshilik ashıp beredi. Olar tómendegiler:

- jámlesip, topar menen islesiw sheberligi;

- problemalardı, jaǵdaydı hár túrli kózqarastan talqılaw sheberlishi;

- kelisimli buwmaqlardı kele alıw sheberligi;

- ózgelerdiń pikirini húrmetlew;

- pikirlesiw mádeniyatın jetilistiriw;

- aktivlik;

- problemanı sheshiwge dóretiwshilik qatnas;

- problemaǵa dıqqatın jámley alıw sheberligi.

"Ádebiyat qaǵıydaları" pánin ótiwde joqarı nátiyjelerge erisiw ushın "Skarey", "Blic oyın", "SHarxpalek", "Problemalap texnologiyası", "Bumenang", "Klaster" sıyaqlı metodlardan da paydalanıw múmkin.

"Interaktiv metod" shıǵıp sóylegen tek bir adamnıń jetekshiligin, bir pikiriniń ústemligin, monopoliyasın shekleydi. Bilim alıw barısında hár kim óz pikirini sap sóz benen aytıwǵa hám tıyımlı maǵlıwmatlardı analiz etiw tiykarındaquramalı máselelerdi sheshiwge, qáte pikirlerdi saplastırıwǵa, tereń oylap kórilgen sheshimlerdi qabıl etiwge, diskussiyalarǵa qatnasıwǵa hám basqa adamlar menen mádeniyatlı pikirlesiwge úyretedi. Bul ushın "Ádebiyat qaǵıydaları" pání boyınsha ótilgen sabaqlarda jeke, jup yáki topar jumislari shólkemlestiriledi.⁵⁸

⁵⁸ Караманова Г.К. Тарийхшы оқытыў методикасы. Нөкис, "Қарақалпақстан", 2016, 114-бет.

Hár qanday ádebiy shıǵarma kórkem, turmıslıq hám tásinli bolıwı kerek. Shıǵarmadaǵı bunday qásiyetler jazıwshınıń sheberligine baylanıslı júzege asadı. Poetikalıq dárejesi joqarı shıǵarmalar kórkem súwretlew quralları hám usıllarına bay bolıp keledi. Joqarı estetikalıq talǵam menen jazılǵan shıǵarmalardıń kórkemlik sapasın eń birinshilerden bolıp úyretetuǵın pán - "Ádebiyat qaǵıydaları" páni. Bul pándi oqıtatuǵın muǵallimniń ózi de jazıwshı hám shayırlar óz shıǵarmalarına qanday dóretiwshilik qatnas jasasa, ádebiyat páni muǵallimide hár bir ótetuǵın sabaǵına, sabaq temasına dóretiwshilik qatnas jasawı kerek. Sebebi, "ádebiyat sabaǵı - oqıtıwshınıń kórkem pedagogikalıq dóretiwshiligi"⁵⁹ Liceydiń "Ádebiyat qaǵıydaları" páni muǵallimi oqıwshılardıǵa kórkem shıǵarmanı analizlewdi, túsiniwdi úyreniwge taǵdarlawı kerek. Sonlıqtan da belgili metodist ilimpaz Q. Yuldashevtiń aytqanıday, "... kórkem talqılaw jolları tolıq ózlestirilmegenshi oqıwshılar haqıyqıy ádebiyattıń jeńil-jelpi, ǵalabalıq "ádebiyat"tan ayıra almaydı. Bul jaǵday daltonizmge (zawıqlanbawshılıq), talǵamsızlıqqa alıp keledi. Estetikalıq tárepten zawıqlanbaw, talǵamsızlıq insanlı ruwxıy taqtan pisentsizlikke, ádep-ikramlılıq máselelerine itibarsızlıqqa jeteklewı múmkin. Ádebiy shıǵarmanı analizley almaǵan, anıǵıraq aytqanda onnan tásirlenbeytuǵın bala ruwxıy qádiriyatlarǵa mensinbey qaraytuǵın boladı... Haqıyqıy ádebiyat úlgerin anılamaytuǵın, sezinbeytuǵın, kórkem obrazlardıń keshirmelerin qabıl etpeytuǵın, kórkem sózdiń ráńbáreńliginen tásirlenbeytuǵın oqıwshılar úlkeygende.... sezimsiz, júreksiz insanlarǵa aylanıp qalıwı múmkin"⁶⁰

Kórkem shıǵarmanı talqılawǵa, analizlewge úyretetuǵın pánlerdiń biri "Ádebiyat qaǵıydaları" ekenligin jáne bir dıqqatqa alatuǵın bolsaq, oqıwshılardıń ádebiy túsiniqlerin tereńsetiriwde interaktiv metodlardıń xızmeti, álbette joqarı.

Sabaq procesinde oqıwshılardıń ańsat qabıl etetuǵın texnologiyalardıń biri - "Skirbey texnologiyası", "Skorbey" oqıwshılardıń pikirlewge úyretiwini kúsheytedi, logikalıq oylaw hám este saqlaw uqıbın rawajlandırıwǵa imkaniyat jaratadı. Oqıwshıda óz pikirini ashıq-aydın hám erkin aytıp beriw sheberligin qalıplestiredi. Bul texnologiya bilimniń sapasın hám dárejesin halıs bahalawǵa, úyrenilip atırǵan tema tuwralı túsiniqlerdi hám bilimlerdi anıqlaw múmkinshiligin beredi.

⁵⁹ Кан-Калик. В.А., Хазан В.И. Психолого-педагогические преподавания литературы в школе. Учебно пособие для студентов педагогический институтов. Москва, Просвещения, 1988, стр. 19-26.

⁶⁰ Юлдашев Қ. Педагогик тафаккур ва умутаълим мактабларида адабиёт ўқитишнинг илмий-методик асослари: Пед.фан.док.дисс. Тошкент, 1997, 148 бет.

"Skarbey" texnologiyası oqıwshılardıń ózlestirgen tájiriybelerinen paydalanıwdı kózde tutqan. Bul texnologiyadan oqıw materiallarınıń hár túrli basqışların úyretiwde paydalanıladı. Máselen:

- oqıwprocesiniń basında oqıwshılardıń temaǵa qızıǵıwshılıǵın, aktivligin kúsheytiw maqsetinde ("Muz jarǵış" metodı);

- temanı úyreniw procesinde onıń mazmunın, qurılısın hám áhmiyetin belgilew, olardıń arasındaǵı tiykargı uqsaslıqlar hám ózgeshelikler, baylanıslardı anıqlaw, temanı jáne de tereńirek úyreniw;

- sońında - alınǵan bilimlerdi bekkemlew hám juwmaqlaw maqsetinde ("Danışpanlar miyrası" yáki "Gúllengen terek" metodları).

Bul texnologiyada temanı oqıwshılardıń qabıllawın jeńillestiriwshi sızılmalardan, slaydlardan, kórgizbeli qurallar hám taǵı basqalardan paydalanıw múmkin. "Skarbey" texnologiyasına tiykarlanǵan oqıtıwshı "Ádebiyat qaǵıydaları" pání boyınsha temalar ótse nátiyjeli boladı.

Máselen, solardan biri: "Tema hám ideya".

Pán: Ádebiyat qaǵıydaları

Sabaq teması: Tema hám ideya

Sabaq túri: Dástúriy emes. Aralas sabaq.

Sabaq metodı: "Skarbey", "Muz jarǵış", "Danışpanlar miyrası", "Gúllengen terek".

Sabaqtı qurallandıırıw: K.Mámбетovtıń "Ádebiyat teoriiyası", S.Axmetov hám Q.Sultanovtıń "Ádebiyattanıw", S.Axmetov, J.Esenov hám Q.Jarimbetovtıń "Ádebiyattanıw terminleriniń orıssha-qaraqalpaqsha túsindirme sózligi", Q.Jarimbetovtıń "Ádebiyattanıwdan sabaqlar" kitapları, jazıwshı hám shayırlardıń toplamları, kespe qaǵazlar, plakat, marker, stiker qaǵaz, internet materialları hám taǵı basqalar.

Sabaqtıń maqseti:

1. Bilim beriwshilik: a) Oqıwshılardıń kórkem shıǵarmanıń teması hám ideyası haqqında teoriyalıq hám ámeliy túsiniqlerdi beriw; b) Oqıwshılardı kórkem shıǵarmalar menen tanıstırıw;

2. Tárbialıq áhmiyeti: 1) Oqıwshılardı ádep-ikramlılıqqa hám ilim-bilimge úyretiw;

3. Rawajlandırıw: a) Kórkem shıǵarmalardıń teması hám ideyası boyınsha oqıwshılardıń erkin pikirlewin qalıplestiriw; b) Kórkem shıǵarmanıń teması hám ideyası boyınsha ilimiy kózqarasın tereńlestiriw.

4. Kútiletuǵın nátiyje: Kórkem shıǵarmanıń teması hám ideyası haqqında túsiniqke iye boladı, kórkem shıǵarmalardıń teması hám ideyası boyınsha jeke kózqarasların bildiriw hám erkin pikirlewge uqıplılıǵın qalıplestiriw.

Sabaq barısı:

SHólkemlestiriw: (1-2 minut) Oqıwshılardıń sabaqqa qatkası qadaǵalanadı.

Úyge tapsırma soraw: 10-15 minut

Oqıwshılar ótken sabaqta "Forma hám mazmun haqqında túsiniq" degen temanı ótken.

Usıǵan baylanıslı muǵallım "Muz jarǵısh" metodınan paydalanadı.yaǵnıy toparǵa soraw taslaydı: Kórkem shıǵarmanıń forması degen ne? Ádebiy shıǵarmanıń mazmunı degen ne? Lirikalıq mazmun hám forma degende neni túsinesiz? Epikalıq mazmun hám forma degen ne? Dramalıq shıǵarmanıń mazmunı hám forması degenimiz ne?degen sorawlar beriledi. Bul metodta toparlardaqı qálewshi oqıwshılar erkin túrde toptı jarıp shıǵıp óz pikirin aytadı.Basqa oqıwshılar da sorawlarǵa juwap qaytaradı, nátiyjede toptı jarıp, yaǵnıy "Muz jarǵısh" metodınan paydalanıp, oqıwshılardı sabaqqa qızıqtıramız.

Taza tema: (25-30 minut)

Oqıtıwshı kórkem shıǵarmanıń teması hám ideyası boyınsha islengen slaydı jardeminde temanı túsindiredi.Mısal retinde I.Yusupovtıń "Joldas muǵallım" poemasını tańlaydı.Poema xalıqtı bilimlendiriw temasına arnap jazılǵan, al ideyası xalıqtı sawatlandırıw islerinde xızmet etken adamlardıń pedagogikalıq miynetin ulıǵlaw, ilim-bilimge qarsı jawız niyetli adamlardı qaralaw.

Muǵallım slaydtan yákilekciya tekstinen konspekt jazdıradı.

"Tema hám ideya" boyınsha licey oqıwshılarına tómendegishe túsiniq beriu múmkin:

Jámiyetshishikte qanday da bir kórkem sóz ustasın, yaǵnıy jazıwshı yáki shayırdı tolǵandırgan, júrek hám sanasına qozǵaw salǵan, nátiyjede qolına qálem uslawǵa májbúrlegen, ózgeler ańlaǵan yáki ańlamaǵan qubılıslar boladı.Jazıwshı kórkem shıǵarmanı dóretpesten aldın insan táǵdirindegi yamasa jámiyetlik ómirdegi ózin tolǵandırgan máseleler, mashqalalarústinde tınımsız oylanadı hám onı kórkem tuwındı sıpatında bezep, qurallandırıp oqıwshı qáwimine usınadı.Kórkem shıǵarmadaǵı jazıwshını tolǵanısqqa túsirgen turmıslıq material tiykarında belgili bir ádebiy konsepsiya payda boladı.Ol kórkem obrazlarǵa sińdiriliwi arqalı shıǵarmanıń mazmunı dóreledi.Mine, usı shıǵarma mazmunına tiykar bolǵan turmıslıq material - tema (grekshe thema - bir nárse, predmet sózinen alınǵan) - dep ataladı. Tema (grekshe - thema, qaraqalpaqsha hárip, qoyılǵan belgi degendi ańlatadı) - epikalıq, dramalıq, lirikalıq, sonday-aq filosofiyalıq, sociallıq, etikalıq h.t.basqa da problemalardı, turmıstıń tiykarǵı máselelerin payda etiwshi waqıyalardıń jıynaǵı.

Jazıwshı dóretiwshiliginde ulıwma temalar bolıwı múmkin, máselen, tariyxıy tema, detektiv tema, fantastikalıq tema, ekologiyazıq tema, siyasıy tema

h.t.basqa.Kórkem sóz sheberi óz shıǵarmasınıń teması ústinde qálem terbeta otırıp, onıń qanday ruxta, qanday ideyalıq kózqarastan súwretleniwın baǵdarǵa alıp otıradı.Jazıwshı qaysı bir temanı tańlar eken, onıń dóretiwshiliginiń barlıq táreplerin basında tolıǵı menen kóz aldına keltire almaydı.Shıǵarma jazıwshıdan burın tema shıǵarmanıń barlıq mazmunın emes, al usı mazmundı anıqlawǵa hám onı kórkem súwretlewge baǵdarlawshı xızmet atqaradı. M.Gorkiy tema tuwralı mınaday túsinik bergen edi: "Tema avtordıń tájiriyesinde tuwıladı, turmıs onı jazıwshınıń sanasına quyadı, biraq ol jazıwshınıń oy-qıyal ǵáziynesinde tulgalanbaǵan túrde uya salıp jatadı hám obrazlardı súwretlewdi talap etip, jazıwshıda onı formaǵa túsiriw ushın umtılw tuwdıradı" (Gorkiy M. Sobranie sochinenii v tridsati tomax. t.27,str, 124). Demek, tema degenimiz kórkem sóz ustasınıń dóretiwshilik sanasında kórkem formaǵa túsiriwdi talap etip jatıwshı turmıslıq material hám zárúrlikten payda bolatuǵın másele eken. Tema degende biz kórkem shıǵarmada súwretlew ushın jazıwshınıń turmıslıq qubılıslardan tańlap alǵan waqıyaların túsinsek te boladı.

Tema tuwralı orıs ádebiyatshısı Valentin Kataev "Tema hámмесinen burın payda boladı.Tema payda boladı da jazıwshını azapqa sala baslaydı. Tema sanaǵa sińip, jazıwshınıń oy-qıyalına bekkem ornalasqan sayın, adamlardıń, zatlardıń obrazları, peyzaj elesleri tuwılıp, rawajlana beredi" (Jurnal "Voprosı literaturı", 1961, №9, str. 130), degen edi. Iskusstvo, sonıń ishinde ádebiyat turmıstıń ózinen twwıladı.Kórkem sóz ustasınıń usı turmıstan izlep tabatuǵını - ózi jazatuǵın shıǵarmasınıń teması.Daǵıstan xalqınıń shayırı Rasul Gamzatov "tema suwdaǵı uyqılap jatırǵan balıq sıyaqlı qarnın joqarı qaratıp, turmıstıń - ómirdiń betinde qalqıp júreydi.Tema - tereńde, qaynawıt aǵıstıń ortasında, pátli iyrimlerdiń tuńǵıyǵında, onıń sol jerden izlep tawıp al, asaw tolqınlardıń arasınan, sarqırana - tasqınlardıń astınan alıp shıǵa bir", dep jazǵan edi tema tuwralı.Tema jazıwshınıń pútkil ómiriniń kólemine tiyisli boladı.

Tema - korkem óner tuwındısınıń irgetası, olsız shıǵarma mazmunı tolıq bolmaydı.Biraq tema pútin mazmunınıń ózi bola almaydı.Tek ǵana mazsun ayqınlastırıwǵa hám kórkem sawlelendiriwge járdem beretuǵın tiykar. "Tema jazıwshı sanası hám qálbinde ele kórkem qalıplestiriwdi talap etip atırǵan turmıslıq material hám sociallıq, ádep-ikramlıq máselesi bolıp tabıladı"⁶¹

Hár bir ádebiy shıǵarma bir neshe tema hám olar arqalı alǵa súrilgen ideyalar boladı. Jazıwshı termıstı súwretlewı menen ózara baylanıslı bolǵan bir neshe máselelerdi kóterip shıǵadı hám olardıń hár birine óz bahasın beredi: onda jazıwshınıń dunyaǵa kozqarası, ideyası jatadı. Sebebi, jazıwshı óz shıǵarması menen ómirge kúsh qosadı, óz niyetinen kelip shıǵıp ún qosadı.Mine, usınnan

⁶¹Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. "O'qituvchi" nashriyot - matbaa ijodiy uyi. Toshkent. 2005. 96-b.

hár bir jazıwshınıń shıǵarmasınıń ideyası payda boladı. Mısalı, SH Seytov "Jaman shıǵanaqtaǵı Aqtuba" romanında tiykarınan qaraqalpaq xalqınıń burınǵı awqamınıń qayta qurıw siyasatı ústemlik etken jıllarındaǵı waqıyalardı súwretlew menen birge Ámirxan, Jerdash obrazlarında ruwhıy jarlı insanlardıń xarakterin jaratalı, olarǵa óz qatnasın bildiredi, oqıwshınıń da dıqqatın usı personajlar arqalı máselelerge qaratadı.

Sóz sheberi óz shıǵarması arqalı ómir ándiysheleri tuwralı pikirin oqıwshıǵa jetkermekshi boladı. Sol shıǵarmanı oqıǵan oqıwshı bolsa, shıǵarmanı tereńirek túsiniw barısında onıń ideyasın tawıp aladı. Jazıwshınıń óz shıǵarmasında súwretlep atırgan waqıyaları tuwralı aytqası kelgen pikiri, jámiyetlik qubılıslarǵa bergen bahası, olardıń ústinen shıǵarǵanhúkimi shıǵarmanıń ideyası dep ataladı.

Kórkem shıǵarma ideyalıq-tematikalıq jaqtan kishi bóleklerden quralıwına qaramastan, onda bir pútınlik bar bolıp, shıǵarmanıń usınday dúziliwi kórkemlik talapı. Tiykarında turmıs bir-biri menen ózara baylanısqa, ózara tásir etip turatuǵın hádiyselerden ibarat bolıp, bul hádiyselerdiń hár biri ózine tán belgili qatnasıqta bolıwın talap etedi. Mısalı, "Qaraqalpaq dástanı" romanındaǵı qoyılǵan barlıq máseleler bir orayǵa - xalıq azatlıq gúresleri máselelerine birlestiriledi hám bul oraylıq, tiykarǵı másele jazıwshı tarepinen bahalanadı. Bul bahada, xalıqtıń erkinlik ushın gúresiwinde xalıq awızbirshilik penen birlesse, bir-birin qollap-quwatlasa ǵana jeńiske erisetuǵını haqqındaǵı ideya óz sáwleleniwın tabadı.

Demek, jazıwshınıń shıǵarmada súwretlengen tiykarǵı turmıslıq waqıya-hádiyseler haqqındaǵı húkimi - jetekshi pikiri shıǵarmanıń tiykarǵı ideyası esaplanadı. Jazıwshı turmısqa, turmıslıq hádiyselerge qanday qatnasta bolsa, olardı kisi túrde súwretlep, kitap oqıwshılarǵa da óz súwretlegen waqıya-hádiyselerge usınday qatnas tuwdıradı. Sonıń ushın tiykarǵı ideya da, tiykarǵı tema sıyaqlı shıǵarmadaǵı obrazlarda, olardıń is-háreketinde jámlengen hám waqıya-hádiyselerde sáwlelengen ideyalardan quraladı hám de jazıwshınıń usı obraz hám hádiyselerge, yaǵnıy turmısqa bolǵan baylanıslılıǵın ańlatadı. Temanıń qanday kórkemlik sheshim tabatuǵını shıǵarmanıń ideyası menen tıǵız baylanıslı.

Hár qanday kórkem shıǵarmanı turmıstaǵı problemalarsız kóz aldımızga keltire almaymız. Tema syujet arqalı ashıladı. Tema maǵanasınıń tereńirek ashılıwında syujet ayrıqsha áhmiyetke iye. Tema kórkem shıǵarma bólimlerin bir pútınlikke jámlestiredi. Tema ne tuwralı jazıwdı anıqlawdan, neler tuwralı kórkem pikir júrgiziwden ibarat. Tema hám ideya ózara baylanıslı boladı.

Adamzat turmısındaǵı ayrıqsha kubılıslar bárqulla kórkem pikirlewdiń negizgi ob'ekti boladı. Degen menen kórkem oy-pikir turmıstaǵı sol

qubılıslardıń aynadaǵı sáwleleniwi emes. Ol sol waqıyalardıń eń tereń túpkirine shekem kirip baradı, ol kúta aktiv ideyalıq baǵdarǵa iye boladı. Kórkem shıǵarmadaǵı ideya jazıwshınıń kóp qatlamlı turmıs hádiyselerine bolǵan emotsional qatnasınan ósip shıǵadı. Kórkem shıǵarmanıń negizgi ózeginde jatırǵan emotsional obrazlı oylardı jamlestiriwshi pikirdi kórkem ideya deymiz. Kórkem ideya jazıwshınıń dúnyatanımı arqalı anıqlanadı.

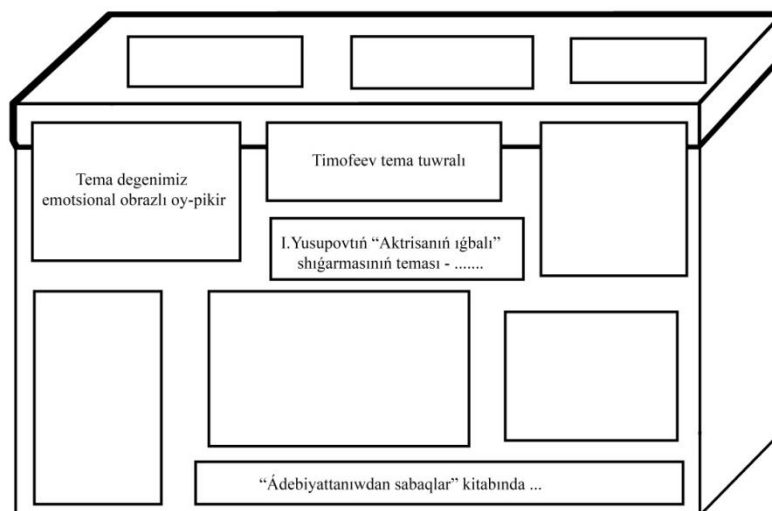
Obrazlı pikir júrgiziw kórkem ideya boladı. Dúnya qubılısların obrazlı qabıllaw hám súwretlew bar jerde ideya boladı. Turmıs haqıyqatlıǵı, obrazlılıq kórkem shıǵarma ideyasınıń júdá áhmiyetli belgileri bolıp tabıladı. Óz shıǵarmasında obrazlılıqtı támiynley almaǵan jazıwshı alǵa qoyǵan wazıypasın orınlay alıwı múmkin emes, onıń shıǵarmasındaǵı ideya kórkem daliyllenbegen, qurǵaq hám jansız ideya bolıp qala beredi. "Kórkem ideya obrazlı pikir. Ol tek ob'ektiv súwretlengen ómir kórinisi, insanlar taǵdiri, waqıyalardıń logikalıq mazmunınan kelip shıǵadı."⁶²

Sabaqtı bekkemlew: (10-15-minut)

Bekkemlewde "Danışpanlar miyrası" metodınan paydalanıwǵa boladı. Aldın ala 2-3 plakat tayarlanǵan boladı. Olardıń hár qaysısında sarı, jasıl, qızıl reńlerdegi sanlıqlardıń súwretleri salınǵan. Oqıtıwshı ótilgen temanı bekkemlew ushın sorawlar hám tapsırmalar beredi: "Tema hám ideya tuwralı ataqlı ádebiyatshılar ne degen", "Óziń oqıǵan shıǵarmanıń teması hám ideyası ne?" Oqıwshılar úsh toparǵa (komandaǵa) bólinedi. Komandasına at qoyıp aladı (Máselen: "Talent", "Zeyin", "Ilxam" h.t.b.) Plakatlar olarǵa tarqatıladı. Oqıwshılar sandıqlardaǵı ketekshelerge tema hám ideya boyınsha anıqlama hám olardıń atamaları, oqıǵan shıǵarmalardıń ataması, teması hám ideyası tuwralı hár túrli reńlerdegi flomasterler menen jazadı. Komandalardıń aktivligine hám oqıwshılardıń jeke kózqarasların bildiriwine dıqqat awdarıladıyu Sorawlarǵa anıq hám kóp juwap bergenligi boyınsha komandalar bahalanadı. Eń kóp ball toplaǵan komanda "Danışpanlar miyrası"na iye boladı. Sandıqlardıń súwretin múmkin bolǵanınsha kózge jartımlı bolıwı kerek.

⁶²Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. "O'qituvchi" nashriyot - matbaa ijodiy uyi. Toshkent. 2005. 98-b.

Máselen:

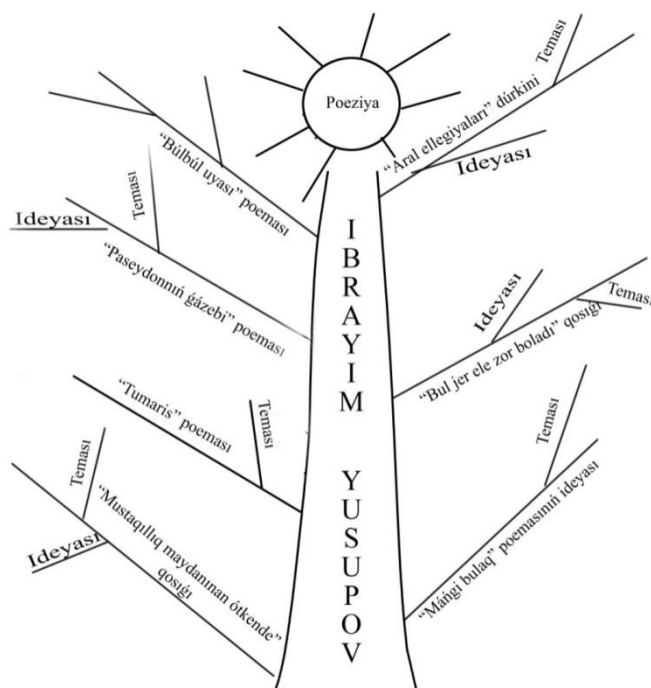


Oqıwshılar sandıqlardaǵı bosorınlarǵa óz pikirlerin jazıw ushın keteksheler salıp alıwına boladı.

Óz betinshe jumıs islew: (10-15-minut)

Mugallım sabaqtıń bul procesinde "Gúllengen terek" usılın qollansa boladı. Taxtaǵa terek sızıladı. Óresine "Ibrayım YUsupov" dep jazıladı. Óreniń úlken úlken shaqalarına shayırdıń poemaları hám lirikalıq qosıqlarınan atamalar, al kishkentay shaqalarına teması ham ideyası tuwralı oqıwshılar óz bilgenin stiker qaǵazǵa jazıp jabıstıradı.

Oqıwshılardıń aktivligi menen terek gúllenedi.



Úygetapsırmaberihámsabaqtı juwmaqlaw: 3-5 minut

"Skarbey", "Muz jarǵısh", "Danıshpanlar miyrası", "Gúllengen terek" metodlarınan bilim beriwden tısqarı tárbiya beriwshilik xarakterdegi bir qansha wazıypalardı da ámelge asırıw imkaniyatın beredi. Bul usıllardı qollaǵan mugallım oqıwshılarda:

- ózgelerdiń pikirine húrmet penen qarawdı;
- kópshilik penen jámlesip islew sheberligin;
- ózinde bar uqıp hám imkaniyattı kórsetiwge umtılıwın;
- unamlı mine-qulıq sezimlerin;
- temanı úyreniwge dóretiwshilik jantasıwın;
- óziniń kanday uqıpqa iye ekenligin tekseriwge járdem beredi;
- jeke shaxıs sıpatında "men"ligin kórsetiwge imkaniyat beredi;
- óz iskerliginiń nátiyjelerine juwapkershilik hám qızıǵıwshılıq sezimlerin

oyatadı.

Juwmaqlap aytqanda, "Ádebiyat qaǵıydaları" pánin interaktiv metodlardı qollap ótiw akademiyalıq licey oqıwshılarnı estetikalıq tárbiyalanǵan, tereń bilim alǵan, ádebiya-teoriyalıq sawatlılıǵı hám tayarlıǵı zaman talaplarına juwap beretuǵın, ádebiy kózqarası ham sanası joqarı, hár tárepleme bárkamal insanlar etip tárbiyalawda úlken xızmet atqaradı. Bilim beriw wazıypaların konkretlestiriw, oqıtıw hám ózlestiriw proceslerinde qollanılatuǵın usıllardı, metodlardı hám qurallardı jáne de kóbeytiw, bilim beriw hám tárbiyalaw procesiniń mazmunın tereńlestiriw - bulardıń bári de bilim beriw orınlarınıń aktivligin jetilistiriw degen sóz. Solay eken, jetilistiriwdiń shegarası, yaǵnıy onıń aqırı joq - ol máńgi dawam ete beredi. Sonlıqtan pedagogikalıq texnologiyalar da, pedagogikalıq sheerlik te teshi-shegarası joq túsinipler. Bul tarawda qansha kóp izlenisler hám qansha kóp baslamalar bolsa - báribir, sonsha azday bolıp sezile beredi. Oqıtıwshınıń eń ápiwayı hám baslı haqıyqatı da usında. Oqıtıwshınıń usı taqilettegi hesh toqtamaytuǵın aktiv iskerligi mámleketimiz tarepinen tapsırılǵan joqarı kórsetpelerdiń orınlanıwına alıp keledi.

III BAP. «Ádebiyat qaǵıydaları» páninde sabaqtan tıs jumıslar

Házirgi zamandaǵı hár bir qanige, sonıń ishinde ádebiyat pánlerinen sabaq beriwshi oqıtıwshı hár tárepleme joqarı dárejede rawajlangan intellekte iye, ilimniń tiykarların tereń úyrenen, bilimli, ziyrek uqıplı, ruwxıy dúnyası jetiliskeń maǵripatlı insan bolıwı kerek. «Ádebiyat bir pútin, ózine tán ózgeshelikke iye hadiyse; janlı qubılıs. Onı usınday tárizde úyrenseń, súyseń onıń tásiiri teńi-tayı joq gózzal dunyaǵa, dana másláhátshige, adamgershilikli tuyǵılardıń ullı tarbiyashısına aylanadı.»⁶³ Ádebiyattıń gumanistlik ideyaları menen suwǵarılǵan tereń mazmunın ańlawǵa úyretetuǵın «Ádebiyat qaǵıydaları» páninen sabaq ótetuǵın oqıtıwshılardıń jámiyetshilik yáki xalıq aldındaǵı juwapkershiligi úlken. Olar oqıwshıda bilim kónlikpelerin qalıplestiriwde hám rawajlandırıwda okıtıwdıń dástúriy usıllarınan baslap, búgingi zaman talaplarına juwap beretuǵın interaktiv metodlardıń eń jetiliskeń texnologiyaların paydalanadı. Oqıtıwshılar licey oqıwshılarına tek oqıw zallarında yáki auditoriyalarda emes, al sabaqtan tısqarı waqıtlarda da tálim hám tárbiya beredi. Oqıtıwshınıń bull iskerligin pedagogika iliminde «Sabaqtan tısqarı jumıslar» dep ataytuǵınlıǵı málim. Belgili ádebiyatshı ilimpaz, tájriybeli pedagog hám metodist qánige, prof. Á.Paxratdinov sabaqtan tıs jumıslar tuwralı, ...klastan yáki mektepten tısqarı islenetuǵın jumıslar mektep ómirdegi eń áhmiyetli máselelerden biri bolıp esaplanadı,⁶⁴ dep sabaqtan tısqarı jumıslardıń áhmiyetin joqarı bahalaydı.

Xár bir okıwshıda ondaǵı bar dóretiwshilik uqıptı oyatıw, ózin-ózi ańlawına járdem beriw, onıń ómirin baxıtlı mazmun menen toltıratuǵın dóretiwshilik qádemler ushın múmkinshilikler jaratıp beriw bárshe sanalı okıtıwshılardıń ádiwli yaazıypalarınıń birinen esaplanadı. Belgili rus jazıwshısı Vasilıy Belov «Ońısıq» dep atalǵan kitabında: «...hár bir bala oynawdı, yaǵnıy dóretip jasawdı qáleydi. Negedur jıllardıń ótiwi menen biziń ómirimizdegi dóretiwshilik áste-aqırın joǵala baslaydı, biraq nelikten usı dóretiwshilik bárimizde de saqlanbaydı yáki rawajlanbay qalıp qoyadı? Qopalıraq bolsa da aytayıq, ya bizler óz isimiz benen shuǵıllanbaymız, ózligimizdi, óz kelbetimiz, óz talantımızdı taba almaymız, ya bolmasa jasawdı hám miynet etiwdi wyrenbedik, talantımızdı rawajlandırmadıq⁶⁵» degen edi.

Oqıwshılardıń bilim kónlikpelerin tereńlestiriw hám rawajlandırıw, dóretiwshilik iskerligin jáne jetilistirip barıwı ushın óz betinshe doretken dóretiwshilik jemisleri bolıwı kerek. Oqıwshınıń liceydegi dóretiwshilik islerine

⁶³ Умуров Х. Адабиёт қондалари . Тошкент, Ўқитувчи, 2002, 204-бет

⁶⁴ Пахратдинов Ә. Қарақалпақ әдебиятын оқытыў методикасы. Нәкис, Билим, 2004, 217-бет

⁶⁵ Пахратдинов Ә. Қарақалпақ әдебиятын оқытыў методикасы. Нәкис, Билим, 2004, 217-бет

jazğan shıǵarmaları, qosıqları, belgili bir sánege arnap jazğan sahnalıq korinisleri, tayarlağan diywalıy gazetaları jatadı. Bulardıń barlıǵı muǵállimniń basshılıǵında júzege asadı. «Ádebiyat qaǵıydaları» pánin oqıwshınıń nátiyjeli ózlestiriwine puxta islep shıǵılǵan sabaqtan tıs jumıslardıń ámelge asırılıwı járdem beredi. Sabaqtan tıs jumıslarda muǵállim óz oqıwshılarınıń bilim dárejesiniń qanday ekenligin kóbirek úyrenedi, mádeniy-estetikalıq oy-órisiniń ósiwine úlken tásin tiygizedi, kórkemlik sanasın rawajlandıradı.

Mekteplerde, akademiyalıq licey hám kollejerde sabaqtan tıs jumıslar, negizinen eki túrge bólinedi. Birinshisi- hár qıylı dogerekler, ekinshisi- hárqıylı epizodlıq xarakterge iye máresimler: tematikalıq kesheler, konkurslar, olimpiadalar, turnirler, oyınlar, sayaxatlar h.t basqalar. Sabaqtan tıs jumıslardıń nátiyjeliligi oqıwshılardıń olarǵa degen qızıǵıwshılıǵı menen anıqlanadı. Oqıwshı ádebiyattanıw boyınsha jańa pikirlerge iye bolatuǵınlıǵın, muǵállim hám basqalar menen birge islenetuǵınlıǵın biliwi hám olardıń zawıqlanıwı oqıtıwshınıń pedogogikalıq sheberligine baylanıslı boladı.

Oqıtıwshı yáki oqıwshılar qandayda bir adebiy kesheni ótkeriwge tayarlıq kóriya onı ótkeriwdiń áhmiyeti kemis emesligin ańlawları kerek. Eger, oqıwshılar «Ádebiyat qaǵıydaları» páni muǵállimi óz jumısın súyetuǵının hám átiraptaǵılardı óz entuziazmi menen máresimlerge qulshındıra alatuǵının bilse, onda hár qanday sabaqtan tıs jumıslar nátiyjeli boladı, muǵállim oqıwshılardıń qollap-quwatlawına erisedi.

Belgili metodist alım, prof. Á.Paxratdinov sabaqtan tısqarı jumıslardıń, tiykarınan, altı túri bar ekenligin belgilep beredi:

1. Klastan tısqarı jumıslar, klastan tıs oqıw.
2. Ádebiy dógerekler.
3. Hár qıylı oqıw konferensiyaları.
4. Metkepte ótkeriletuǵın kesheler hám ertelikler.
5. Hár qıylı sayaxatlar.
6. Diywalı gazetalar hám jurnallar jáne t.b.lar⁶⁶

Biz magistrlik dissertaciya jumısımızda "Ádebiyat qaǵıydaları" páni boyınsha oqıwshılar tereń bilim kónlikpelerin jáne de tereńlestiriw yáki rawajlandırıwları ushın olarǵa sabaqtan tısqarı jumıslardıń kútá zárúrligin esapqa alǵan halda usı máseleni usı baptıń eki bóliminde arawlı úyreniwdi wazıypa etip belgiledik.

⁶⁶ Пахратдинов Ә. Қарақалпақ әдебиятын оқытыу методикасы. Нөкис, Билим, 2004, 217-бет

III.1. Dógerek jumısların shólkemlestiriw

Házirgi dáwirde, bárimizge málim, jazıwshı hám shayırlarda, olardıń dóretiwshilik jolın, shıǵarmalarınıń poetikalıq dárejesin, ádebiy teoriyalıq máselelerdi, kórkemlik sırların oqıwshılar tek sabaqlıqlar yáki oqıwlıqlardan hám basqa da baspa sóz materialların oqıp ǵana biledi. Al, dóretiwshilik awqamınıń kishigirim bir forması bolǵan ádebiy dógerekler oqıwshılarǵa kórkem shıǵarmanı basqasha bahalawǵa, olardı joqarı poetikalıq kózqaraslar tárezisi menen ólshewge úyretedi. Oqıw maydanınıń keńeyiwi, oqıw sapasınıń joqarılawı, kórkem teksttiń mazmunına tereń kirip barıw hám onıń astarında qanday ullı ideyalar bar, áne solardı anıqlawda ádebiy dógereklerdiń xızmeti ayırıqsha. "... ádebiy dógerekler tómendegidey bolıp bir neshe túrlerge bólinedi:

1. Ádebiy tvorchestvolıq dógerek
2. Dramalıq dógerek
3. Kórkem oqıw yáki kórkemlep sóylep beriw dógerekleri...

Ádebiy tvorchestvolıq dógerek: ... ádebiy krujok (dógerek) tek ádebiyat pání ushın emes, al ol hámme pánler ushın tásir qılatuǵın dógerek, ádebiy dóretiwshilik dógerek ..., hámme pán pıdayıları ushın dóretiwshilik háreket, iskerlik kerek....

Bul dógerektiń óz aldına qoyǵan tiykarǵı eki wazıypası boladı:

Birinshi wazıypası, ... qaraqalpaq ádebiyatı muǵallımshiligi boyınsha tereń úyreniw.

Ekinshisi, oqıwshılar ózlerinshe ádebiy tvorchestvolıq isti barınsha rawajlandırıw kerek.

Dramalıq dógerekler: dramalıq dógerekler ... klastaǵı hám klastan tısqarı ótkeriletuǵın ádebiy materiallardıń tiykarında alıp barıladı. Dógerektiń islerin rawajlandırıw máselesinde oqıwshılarǵa keńnen belgili bolǵan tuwısqa xalıqlar shet el progressii ádebiyatı, mádeniyatı materiallarınıń tiykarında, qaraqalpaq klassikalıq ádebiyatınan házirgi zaman qaraqalpaq ádebiyatı wákilleriniń shıǵarmalarınan, xalıq awızeki tvorchestvası boyınsha inssenirovkalar shólkemlestiriliwi oqıwshılardıń ádebiy jaqtan ósiwine járdem etiwine ótedi, oqıwshılar oqıwshılar dógereginiń jumısı arqalı kórkem ádebiyattıń ómir menen baylanıslı ekenin kóredi.⁶⁷

Akademiyalıq liceylerde "Ádebiyat qaǵıydaları" pání ádebiyat pánleriniń barlıǵına tiyisli boyınsha oqıwshılardıń ózlestirgen bilimlerin rawajlandırıw ushın dógerek jumısların shólkemlestiriw kútá zárúr máselelerdiń biri.

⁶⁷ Сонда, 220-224-бетлер

Ádebiy dógerek jumısların shólkemlestiriwdıń áhmiyeti: "Oqıw-mine, eń jaqsı sabaq" degen edi ullı rus shayırı A.S.Pushkin. Jaslardı kitap oqıwǵa qızıqtırıw ushın ne islewimiz kerek? Oqıwshınıń oy-órisinde hám ruwxıy dúnyasında oqıwǵa degen qızıǵıwshılıqtı oyatıw ushın ádebiy dógerektegi qatnasıwshılarımızdın emotsional qabıllawın rawajlandırıw kerek, oqıwǵa kitapqa bolǵan talabın ósiriw kerek. Oqıǵanların tereń túsiniw ádebiy dógerek aǵzaları ushın áne usı nárse áhmiyetli.

Ádebiy dógerekti dóretiwshilik awqam, dóretiwshilik birlespe assotsiatsiya dep biymálel aytıwımız múmkin. Pedagogikalıqkózkarastan qaraǵanda, bunday dóretiwshilik awqam. yaǵnıy ádebiy dógerek akademiyalıq liceyler ushın kútá kerek, sebebi, ol birinshiden, oqıwshılardı ádebiyatta ózlestiriwine unamlı tasir jasaydı, ekinshiden, kórkem shıǵarmada súwretlengen dáwir ruwxın ańlawǵa úyretedi.

"Ádebiyat qaǵıydaları" páninen ádebiy dógerek dúziwdin wazıypaları bar:

- licey oqıwshıların "Ádebiyat qaǵıydaları" páni boyınsha bilim tiykarları menen qurallandırırw;

- oqıwshıdaǵı ózlestirgen bilim bazasın rawajlandırıw uqıplılıǵın qalıplestiriw;

- oqıwshılardıń mádeniy-estetikalıq bilimlerin rawajlandırıw.

Ádebiy dógerektiń maqseti hám wazıypaları.

Ádebiy dógerektiń maqseti - belgili kórkem sóz sheberiniń ómiri hám dóretiwshiligi menen tanıstırıw, eń baslısı tiykarǵı ádebiyattanıw terminleri tereńlew úyreniw.

Wazıypaları - akademiyalıq liceyde ótilip atırǵan ádebiyat pánlerindegi jazıwshı hám shayırlardıń shıǵarmalarınan poetikalıq ózgesheligin úyreniw.

Bilim beriw.

- dúnyaǵa belgili hám ru, ózbek, qaraqalpaq, sonday-aq túrkiy tilles xalıqlar ádebiyatı wakilleriniń ómiri hám dóretiwshiligin úyreti;

- qorkem shıǵarma maqsetlerin ádebiyat qaǵıydaları kózqarasınan izertlewge wyreti;

- hár qıylı ádebiy sánelerdi ótkeriw ssenariyasın dúze alıw qábiletin qalıplestiriw.

Rawajlandırıw:

- oqıwshıda dúnyaǵa belgili jazıwshılardıń biografiyasın úyreniwge qızıǵıwshılıǵın rawajlandırıw;

- oqıwshıda shıǵarmalardı salıstırmalı úyreniw tájiriybesin rawajlandırıw;

- oqıwshınıń ssenalıq tájiriybelerin rawajlandırıw.

Tárbiya beriw:

- oqıwshıda ádebiy shıǵarman úyreniwde qızıǵıw sezimlerin tárbiyalaw;

- oqıwshıda kitaptı qásterlew tuyǵıların tárbıyalaw.

Kórkem shıǵarma teksti kóbinese avtordıń ómirbayanı menen baylanıslı boladı, sonlıqtan jazıwshı yáki shayırdıń úy muzeylerine barıw oqıwshılardıń ádebiy bilimniń tereńlesiwine ayrıqsha rol oynaydı. jazıwshı yáki shayırdıń, máselen T.Qayıpbergenov hám I.YUsupov ya bolmasa T.Jumamuratovtıń ómirindegi ayrıqsha waqıyalar tuwralı eske túsiriwler, úy muzeyindegi eksponatlar menen tanısw, jazıwshı jasaǵan dáwirdiń mazmunın ańlatatuǵın zatlar oqıwshınıń jazıwshı shıǵarmalarındaǵı tekstke qaytadan janasa jantasıwǵa imkaniyat jaratadı. Máselen, I.YUsupovtıń foto albomındaǵı súwretlerdi kóriw shayırdıń lirikalıq qosıqlarındaǵı teńewlerdi, epitetlerdi yamasa metaforalardı keńirek mazmunda túsiniwlerine jol ashıp beriwi múmkin, kitaplarında qozǵalǵan tematikaǵa hám súwretlengen ideyaǵa elede tereńirek názer salıwǵa úyretedi.

Ádebiy dógerekke aǵza oqıwshılardıń jazıwshınıń ómiri hám shıǵarmaları menen jaqınnan tanıswı olardıń óz pikirleri menen saxnalastırılǵan kórinisler hám ádebiy viktorinalar tayarlawına úlken múmkinshilikler tuwdıradı.

Ádebiy dógerektiń pritsipleri.

Dógerektiń prinsiplerin tómendegiler quraydı:

- oqıwshılardı burınnan ózlestirilgen bilim qábiletke tiykarlanadı;
- oqıwshılardan individual ózgeshelikleri esapqa aladı;
- bilimlerdi ózlestiriw ushın qolaylı jaǵday jaratadı;
- sabaqtan tıs bilim beriw procesinde óz ara isenim hám adamgershilikli qatnastıń formaları hám metodları qollanıladı.

Rossıyalı metodist pedagoglardan biri N.V.Shevsovo ádebiy ádebiy dógereklerdiń wazıypaların tómendegishe altı túrde kórsetedi:

1. Oqıwshılardıń úyrenip atırǵan pánge qızıǵıwshılıǵın tereńlestiriw hám rawajlandırıw.
2. Oqıwshılardıń jeke psixologiyalıq minez-qılıqlardaǵı unamlı qásiyetlerin jetilistiriw hám rawajlandırıw.
3. Bilim xorın boyınsha
4. Tómen úlgeriwshi oqıwshılardan óz kúshine hám múmkinshiligin, isenimin tárbıyalaw
5. Ayrıqsha talantlı oqıwshılardı tabıw hám olardıń dóretiwshilik, individual wkıbın rawajlandırıw.
6. Oqıwshılardı kópshilik ushın islengen jumıslarına juwapkerilikli qatnas jasaw sezimlerin tárbıyalaw.⁶⁸

⁶⁸ Шевцова Н.В. Роль внеклассной работы в формировании предметных компетенции учащихся и мотивации у изучению русского языка и литературы. <http://www.Подмосковье.рф/projects/18502>

"Ádebiyat qağıydaları" pánine tiykarınan dúzilgen ádebiy dógerikke qızıǵıwshı akademiyalıq liceydiń qálegen oqıwshısı qatnasıwı múmkin.

"Ádebiyat qağıydaları" páninen dúzilgen ádebiy dógeriktiń bilimlendiriw procesindegi ázine tánligin belgilep alamız.

Akademiyalıq licey ádebiy dógerikti shólkemlestiriwde ózbek metodist alımları X.Baltabaev, A.Kattabekov, W.Xayrullaev, D.Farmonov, B.Qasimov, H.YUldashevlar dúzgen "Adabiyot qoidaları fanidan tajribaviy wquv dasturi", H.Boboev islep shıqqan akademiyalıq liceyler ushın "Adabiyot qoidaları" oqıw qollanbası, B.Tóxlievtiń "Adabiyot wqitish metodikasi" qollanbası Q.Orazımbetov, M.Xudaynazarov hám G.Asenbaeva dúzgen "Akademiyalıq liceyler ushın "Ádebiyat qağıydaları" páninen úlgi alıw baǵdarlaması" Á.Paxratdinovtiń "Pedtexnologiya tiykarları", J.Sagidullaeva hám J.Qaniyazova islep shıqqan "Ádebiyat teoriyasın oqıtıwda innovacion texnologiyalar" oqıw qollanbası, N.Mambetovtiń "Ádebiyat teoriyası", Q.Járimbetovtiń "Ádebiyattanıwdan sabaqlar" miynetleri hám taǵı basqalar basshılıqqa alınadı.

Ádebiy dógeriktiń iskerlik xızmeti liceydegi 2-3-kurs oqıwshılardıń psixologiyalıq-fiziologiyalıq hám jas ózgesheliklerine sáykes dúziliwi talap etiledi. Ádebiy dógeriktiń iskerligi jeke intellektual pikirlewshı oqıwshılardı tárbiyalawǵa baǵdarlanadı, hár bir oqıwshınıń uqıbı hám qábiletinen kelip shıǵıp, olardan ádebiy túsiniqlerin rawajlandırıwda wazıypa etip belgileydi

Ádebiy dógeriktı jumısı basqıshlı, yaǵnıy ápiwayıdan quramalıǵa ótiw jolı menen alıp barıladı.Ádebiy dógeriktıń jmus islew barısı dawamında júrgiziledi.Sonlıqtan tıs jumıstar menen shuǵıllanıw hár háptede bir márte ótkeriledi, oǵan 1 saat ájratılıwı múmkin.Ádebiy dógerikte ótilgen kurslar oqıwshılardan jazıwshı hám shayırlardıń ómiri, olardıń shıǵarmalarınıń kórkemlik bayanı tuwralı bilimlerdiń jámlestiredi hám terńlestiredi, qaraqalpaq ádebiyatına bolǵan súyispenshiligin arttıradı.Ádebiy dógeriktıń jumısı oqıw-saatınıń kólemine kelip shıǵadı.Hár temaǵa baylanıslı saat sanları anıqlanadı.Ádebiyatqa uqıbı bar, intellektual darejesi joqarı oqıwshılardan uqıbı yaǵnıy qábiletine qarap temaǵa tiyisli sorawlar kóbeyiwi yáki azayıwı múmkin.

Ádebiy dógerikte bilim beriwdiń forma hám metodları.

Ádebiy dógerik jumısların nátiyjeli júrgiziwdiń hár qıylı formaları bar.Barinen burın, toparlar menen alıp baratuǵın usı dóretiwshilik jumıslar licey oqıwshılarınıń ádebiy teoriyalıq materiallardı ózlestiriwine, ámeliy jumıs islew uqıbın hám kónlikpelerin qalıplestiriwde úlken járdem beredi. Sabaqtan tısqarı alıp baratuǵın bilim beriwdegi bul pedagogikalıq process hár bir oqıwshıǵa individual qatnas jasaw prinsibine tiykarlanadı. Individual qatnastıń wazıypası - hár bir oqıwshınıń individual múmkinshiligin anıqlawdan, onıń ózgesheligin qalıplestiriwden ibarat.Individual qatnas oqıwshınıń ádebiyat qağıydasına tiyisli

teoriyalıq materiallardı nátiyjeli ózlestiriwine hám onıń dóretiwshilik uqıbınıń joqarı órlewine járdemin tiygizedi.

Ádebiy dógerek jumıslarınıń maqseti hám wazıypaların Rossiyalı metodist-pedagog N.A.Sitnikova tómendegishe bólip qarastıradı:

- jazıwshı hám shayrlardıń ómiri hám dóretiwshiligi menen tanıstırıw;
- dóretiwshilik jumıslar;
- ádebiy oynılar, viktorinalar, KVN lar;
- ádebiy mazmunlı shıǵarmalar⁶⁹ kesheleri

Ádebiy dógerek jumıslarındaǵı forma hám metodlardıń báride biri-birine tásir jasaaydı hám kompleksli qollanıladı. Sábwetlesiw, teoriyalıq túsinik beriw qusaǵan metodlar menen birge kórgizbeli-illyustrativli metodlar, muzey hám teatrlarǵa barıw, spektakl hám kinofilmlerdi tamashalaw, olardı analizlew usılları qollanıladı.

Ádebiy dógerektiń eń baslı maqsetleriniń biri - miflerdiń folklorǵa shekemgi, folklordan ertedegi túrkiy xalıqlar ádebiyatına shekemgi basqıshlardı, bul bashqıshlardıń tariyxıń, kórkemlik dárejesin, izbe-iz sistemalılıǵın úyreniw bolıp tabıladı. Hár qıylı dáwirlerdegi ádebiyatımızdıń gorizonttal izbe-izligin úyreniw licey oqıwshılarınıń "Ádebiyat qaǵıydaları" boyınsha ózlestirgen bilimlerin tereńlestiredi. Ádebiy dógerektegi usı ayrıqsha atap ótilgen maqset hám wazıypalar "Ádebiyat qaǵıydaları" boyınsha bilim alıp atırǵan oqıwshılardı óz dóretiwshilik stiline iye jazıwshılardıń shıǵarmaların tereń túsiniwine hám pútin bir ádebiy procestegi, poetikadaǵı, ádebiy jonelislerdegi nızamlılıqlardı analizlew uqıbınıń qalıplesiwine, rawajlanıwına unamlı tiykar jasap beredi.

Akademiyalıq liceylerde gi "ádebiyat qaǵıydaları" pánin oqıtıwshı muǵallım ádebiy dógerekte alıp baratuǵın jumıslarınıń kalendarlıq-tematikalıq jobasın islep shıǵıwı hám onı licey direksiyası tarepinen tastıyıqlap alǵanı maqul boladı. (Biz úlgi sapıtanda ádebiy dógerektiń atın "Altın qálem" dep qoydıq). Ol tómendegishe kóriniste bolıwı múmkin:

⁶⁹ Ситникова Н.А. Рабочая программа литературного программа. <https://www.google.com/search?g>

**Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti qasındaǵı
№1-sanlı akademiyalıq licey**

"Kelisildi"

Berdaq atındaǵı QMU qasındaǵı №1-sanlı akademiyalıq liceydiń oqıw - metodikalıq keńesiniń baslıǵı:

"05" avgust 2018-jıl

"Tastıyıqlayman"

Berdaq atındaǵı QMU qasındaǵı №1-sanlı akademiyalıq liceydiń direktorı:

"05" avgust 2018-jıl

"Altın qálem" ádebiy dógereginiń kalendarlıq-tematikalıq jobası

Dúrgen: "Ádebiyat qaǵıydaları" pání oqıtıwshısı
Paxratdinova Aruxan

№	Ádebiy dógerekte orınlanatuǵın jumislardıń ataması	Saat sanı	Sáneleri	Ańlatpa
1	Kirisiw. Ádebiy dógerectiń maqset hám wazıypaları menen tanısıw. "Ádebiyat qaǵıydaları" pánine baylanıslı miynetler menen tanısıw	2	07.09 04.09	
2	"Miflar atawına sayaxat" oyını	1	21.09	
3	Qaraqalpaq awızeki ádebiyatı janrları	1	28.09	
4	"Dilwar qızlar hám sheshen jigitler" oyını	2	10.10	
5	Qaraqalpaq jıraw hám baqsıları tuwralı hújjetli film tamashalaw	1	17.10	
6	"Troplar" temasına "SHayır hám teoretik" oyını	1	24.10	
7	Berdaq hám Ájiniyaz poeziyasına arnalǵan ádebiy keshe	1	31.10	
8	Poeziya baǵına sayaxat	1	07.11	
9	XX ásir qaraqalpaq ádebiyatına ekskursiya	1	14.11	
10	XXI ásir qaraqalpaq ádebiyatında kórkemlik izlenisler	1	21.11	
11	Teńew hám epitet. "Portret hám peyzaj mısallarında dáslepki	1	28.11	

	qádemler"			
12	Metonimiya hám sinekdoxa "Lirika pasılları" oyını	1	04.12	
13	Metafora. "Aysberg sirlari" oyını	1	11.12	
14	I.YUsupov tuwralı filmdi tamashalaw	1	18.12	
15	T.Qayıpbergenov haqqında film tamashalaw	1	09.01	
16	Kórkem súwretlew usılları. Ritorika tuwralı oyın	1	16.01	
17	Poetika tuwralı oyın	1	23.01	
18	Jazıwshılardıń ómiri hám dóretiwshiligi tuwralı "Kim? Ne? Qashan? Qay jerde?" viktorinası	2	30.01	
19	Teatrdá spekttakl koriw hám analizlew	2	06.02	
20	"Báhár tamshıları" jurnalın dúziw	4	13.02	
21	Licey jas talanlarınıń qosıqların analizlew	2	20.02	
22	Gúrrińlerin analizlew	2	27.02	
23	Ssenariyelerin talqılaw	2	07.03	
24	SHayırlar menen ádebiy keshe ótkeriw	2	14.03	
25	Jazıwshılar menen ádebiy keshe ótkeriw	2	21.03	
26	Dramaturgler menen ushırasıw	2	05.04	
27	Xudojnikler, kompozitorlar, qosıqshı hám aktyorlar menen ushırasıw	3	12.04	
28	Qaraqalpaqstan Jaslar awqamındaǵı dóretiwshiler seksiyası jumıslarına qatnasıw	2	19.04	
29	Qaraqalpaqstan Jaslar awqamı dóretiwshileri menen ushırasıw	2	26.04	
30	Kórkem oqıw	3	06.05	
31	Men súygen shıǵarma. Poetikalıq saat. Belsendi oqıwshılardıǵa maqtaw jarlıqların tapsırıw. Juwmaq. Kelesi oqıw jılına tayarlıq	4	13.05	

Kalendarlıq-tematikalıq jobanıń mazmunı.

Tema 1. Kirisiw.

"Ádebiyat qağıydaları" pání - kórkem shıǵarmanıń koetikasın úyrenetuǵın pán. "Altın qálem" ádebiy dógeregi - jaslardıń dóretiwshilik awqamı. Evropa, Rossiya, Ózbekistan Ádebiyatshılarınıń miynetleri - ruwxıy mádeniy ǵáziyneleriniń úlken bir tarawı.

Tema 2. "Mifler atawına sayaxat" oyını.

Mif. Mifler tuwralı túsiniw. Mifologiya. Áyyemgi Gretsiya qudayları. Áyyemgi Gretsiya mifleri hám legendaları.

Tema 3. Qaraqalpaq awızeki ádebiyatı janrları.

Folklor. Awızeki ádebiyat tuwralı túsiniw. Folkloristika. Qaraqalpaq folklorı. Awızeki ádebiyattıń kishi, ortasha hám úlken janrları.

Tema 4. "Dilwar qızlar hám sheshen jigitle" oyını.

Aytıs. Aytısar hám olardıń túrleri. Aytıslardıń kórkemlik hám tárbiyalıq áhmiyeti.

Tema 5. Qaraqalpaq jıraw hám baqsıları.

Jıraw - ǵobız benen jırlaydı. Baqsı - qosıq hám dástanlardı duwtar menen atqaradı. Telekórsetiw, dástanlar haqqında. Hújjetli film kóriw.

Tema 6. "Troplor" temasına "SHayır hám teoretik oyını"

"SHayır hám teoretik" temasına ssenariy jazıw hám analizlew.

Tema 7. Berdaq hám Ájiniyaz poeziyasına arnalǵan ádebiy keshe.

Berdak hám Ájiniyaz shıǵarmaların kórkem oqıw. Nama qosıqların atqarıw, analizlew.

Tema 8. "Poeziya baǵına sayaxat" Ádebiy viktorina

Poeziya. Poeziya tuwralı túsiniw. Lirika, lirikalıq poema, liroepikalıq poema, lirodramalıq poema.

Tema 9. XX ásir qaraqalpaq ádebiyatına ekskurs.

XX ásir qaraqalpaq ádebiyatı: lirika, epika, drama. Ádebiyattanıw: ádebiyat tariyxı, teoriyalıq, kritikası.

Tema 10. XXI ásir qaraqalpaq ádebiyatında kórkemlik izlenisler.

Ǵárezsizlik: ekonomika, siyasat, mádeniyat, tariyx, ádebiy jónelistegi jańa kózqaraslar. Lirika, epika, drama, ádebiyattanıw ilimi.

Tema 11. Teńew hám epitet. Portret hám peyzaj mısallarında daslepki qádemler.

Teńew hám epitet haqqında túsiniw. Kórkem súwretlew quralları. Poeziya hám proza tili. "Ózim dóretemen. Ózim portret hám peyzajdı súwretleymen". Oqıwshı ózi dóretedi.

Tema 12. Metonimiya hám sinendoxa. "Lirika pasılları" oyını.

Metonomiya hám sinendoxa.Belgili shayırlar poeziyasında kórkem súwretlew quralları.Dástúriy metonomiya hám sinendoxa.Dártúr hám jańashılıq.

Tema 13.Metafora."Aysberg sırları" oyını.

Metafora tuwralı túsinik. Klassikalıq ádebiyat hám dástúriy metafora.Jazba ádebiyattıń rawajlanıwı.Metafora - shayır dóretiwshiliginiń ózgesheligin belgileydi.Aysbergtiń tiykarǵısırlı mazmunı - suw astında.Kózge kórinbeytuǵın mazmun.

Tema 14.I.YUsupovtuwralı filmdi tamashalaw.

I.YUsupovtıń úy muzeyi. Arxiv materialları: radio, televidenie, konyuktura, ilimpazlardıń jazıwları. Film kóriw, analizlew.

Tema 15.T.Qayıpbergenov haqqında film tamashalaw.

T.Qayıpbergenovtıń úy muzeyi.Arxiv materialları.Filmdi tamashalaw hám analizlew.

Tema 16.Kórkem súwretlew usılları. Ritorika tuwralı oyun.

Figuralar: inversiya, parallelizm, gradaciya, qaytalaw, tuwralı túsinik. Poeziyalıq, prozalıq, dramalıq shıǵarmalarda qollanılıwı. Ritorika - sheshenlik ilimi. "Men oratorman" oyını.

Tema 17.Poetika tuwralı oyun.

Poetika tuwralı túsinik.Poetika, teoriya hám ámeliyat.Awızeki sóz sheberi hám jazba sóz sheberi tuwralı túsinik.Kórkem sóz sheberi tuwralı."Men jazba kórkem sóz sheberimen" oyını.

Tema 18.Jazıwshılardıń ómiri hám dóretiwshiligi tuwralı. "Kim? Ne?Qashan?Qay jerde?" viktorinası.

Jazıwshı biografiyası.Jazıwshı dóretiwshiligi. Talant, bilim, ómirlik tájiriybe: poeziya, proza, spektakl.

Tema 19.Teatrda spektakl kóriw hám analizlew.

Teatr hám dramaturgiya tuwralı túsinik.Drama, teledrama, radiodrama.Esitiw, kóriw, esitiw hám kóriw.Monolog, dialog, háreket.Dramalıq shıǵarmanı analizlew.

Tema 20."Báhár tamshıları" jurnalın dúziw.

Gazeta, jurnal, kitap tuwralı túsinik.Material jıynaw, oqıp analizlew, redaktorlaw.Rediollllogiya, redaktor, poeziya, proza, drama bólimleri, korrektor.Internet jurnalı h.t.b.

Tema 21.Licey jas talantlarınıń qosıqların analizlew.

Jas talant.Originallıq, kórkemlik.Qosıq qurılısı, mazmunı hám forma, tema hám ideya, kórkemlik.

Tema 22.Gúrrińlerin analizlew.

Epikalıq kishi janr.Mazmun hám forma.Tema hám ideya.Syujet hám kompoziciya.Konfliment hám xarakter.Obraz.

Tema 23.Ssenariylerin talqılaw.

Ssenariya tuwralı túsiniq.Licey oqıwshılarınıń jazıwshı hám dramaturglardıń shıǵarmaları boyınsha jazǵan ssenariyleri menen tanısıw. Jane óz qálemine tiyisli bolǵan ǵárezsizlik, nawrız, 8-mart, jańa jıl qusaǵan sánelerge jazǵan ssenariylerin analizlew.

Tema 24.SHayırlar menen ádebiy keshe ótkeriw.

J.Izbasqanov, S.Ibragimov, M.Jumanazarova, P.Mırzabaeva dóretiwsniligi.Stal.Ádebiy keshe.Soraw hám juwapler.Sáwbetlesiw.

Tema 25.Jazıwshılar menen ádebiy keshe ótkeriw.

K.Allambergenov, O.Ábdiraxmanov, A.Ábdiev, M.Tawmuratov, A.Sultanov, K.Allambergenov dóretiwsniligi.Gúrriń, novella, povest, roman.

Tema 26.Dramaturgler menen ushırasıw.

O.Ábdiraxmanov, M.Nızanov, S.Jumagulov, Q.Mámбетmuratov, K.Allambergenovtıń dramalıq shıǵarmaları.Diskussiya, kózqaraslar, pikirler.Dramaturgiyanıń házirgi jaǵdayı.

Tema 27.Xudojnikler, kompozitorlar, qosıqshı hám aktyorlar menen ushırasıw.

Súwretlew óneri: Muzıka. Teatr akterı.Kino aktyor.h.t.b. Músinshilik óneri.

Tema 28.Qaraqalpaqstan jaslar awqamındaǵı dóretiwsniler seksiya jumıslarına qatnasıw.

"Biz jaslar ullı keleshekti qurıwshılarmız" súreni astında ushırasıw ótkeriw.Dóretiwsni jaslar menen sáwbetlesiw.

Tema 29.Qaraqalpaqstan Jaslar awqamı dóretiwsnileri menen ushırasıw.

Poeziya, proza, dramaturgiya hám ádebiyattanıw seksiyalarınıń jumıslarına qatnasıw.

Tema 30.Kórkem oqıw.

Kórkem oqıw ttuwralı túsiniq.Tásirli oqıw haqqında.Poeziyalıq shıǵarmanı kórkem oqıw.Prozalıq shıǵarmanı oqıw.Dramalıq shıǵarmanı oqıw.

Tema 31.Men súygen shıǵarma.Poetikalıq saat.Belsendi oqıwshılardı maqtaw jarlıqların tapsırıw.Jwwmaq.Kelesi oqıw jılına tayarlıq.

Kútiletuǵın nátiyje.

Sabaqtan tısqarı jumıslardıń biri "Altın qálem" ádebiy dógeretine qatnasıwshılar.

- tiykarǵı ádebiyattanıw terminlerin tereń ózlestiriwi;
- jazıwshı hám shayırlardıń ómiri hám dóretiwsniligi tiykarǵı basqıshlardı bilip aladı (oqıw jılı dawamında úyrenilgen);
- kórkem shıǵarma jazıwdıń tiykarǵı prinsiplerin úyreniwi;

jıl dawamında úyrenilgen ádebiy shıǵarmalardıń mazmunın bilip alıwı kerek.

Ádebiy dógerекke qatnasıwshılar:

- ádebiy shıǵarma tekserilip analizley alıwı;
- kórkemlik sırları boyınsha referat jumısların, maqalalar jaza alıwı, ssenariyler islep biliwi;
- úyrenilip atırǵan teması boyınsha ádebiy hám ilimiy material tańlay biliwi kerek.

"Ádebiyat qaǵıydaları" pání boyınsha Ádebiy dógerек shólkemlestirilip kalendarlıq-tematikalıq jobası sol pán ótiletuǵın akademiyalıq liceyde islep shıǵılıwı zárúr. Jobanı dúzgende belgili dúnya júzlik rus, ózbek, sonday-aq qaraqalpaq metodistleriniń, ádebiyatshı teoretikleriniń ilimiy miynetlerindeki kózqaraslar basshılıqqa alıńǵanı maqul boladı.

Juwmaqlap aytqanda, akademiyalıq liceylerde ádebiy dógerекlerdi shólkemlestiriw hám oǵan interaktiv usıllardı engiziwde eń daslep hár tárepleme oylanılǵan, puxta kalendarlıq-tematikalıq joba islep shıǵılıwı aqılga muwapıq boladı. Sapalı dúzilgen tematikalıq joba ádebiy dogerek jumıslarınıń nátiyjeli bolıwın támiynleydi. Bul óz gezeginde "Ádebiyat qaǵıydaları" pání boyınsha ótiletuǵın temalardıń nátiyjeliligine kúshli tásirin tiygizedi.

III.2. Konferensiyalar, kitapxanalargá, muzeylerge hám teatrlargá sayaxatlar shólkemlestiriwdiń áhmiyeti

Akademiyalıq liceylerde sabaqtan tısqarı jumıslargá ádebiy dógerек penen birge konferensiyalar ótkeriw, oqıwshılardı kitapxanalargá, muzeyler hám teatrlargá sayaxatlargá alıp barıwda kiredi. Sabaqtan tıs jumıslardıń bul túrleri de "Ádebiyat qaǵıydaları" pánin oqıwshılardıń ózlestiriwin belgileydi.

Konferensiya degen sóz latin tilinen (confero - bir jerge jıynayman) kirip belgen bolıp, izertlewshi alımlardıń, studentlerdiń óz ilimiy jumısların kópshiliktiń dıqqatına usınıwı hám talqılawı. Konferensiya degen sózdiń hújjetlerdegi eń dáslepki kórinisi biziń eramızǵa shekemgi 416-jıllargá tiyisli. Afinalı tragik Agafonniń báziminde oǵan qatnasqan doslarınıń hár qaysısı muxabbat qudayı Erotqa baǵıshlap monolog formasında sóz sóylegen. Áyyemgi konferensiyalargá qalanıń abıroylı adamları qatnasqan. Konferensiyanıń, tiykarınan úsh túri bar: birinshisi: ilimiy-teoriyalıq, bunda pitken jańa jumıslar, izertlewler, ashılıwlar hám statistikalıq maǵlıwmatlar h.t.basqaralr dodalanılǵan. Ekinshisi - ilimiy-praktikalıq, bunda sózge shıqqanlar óz bayanatların talqılanıp atırǵan ulıwma temaǵa ya bolmasa óz kásiplesiniń izertlewine óziniń jeke kózkaraslarına tiykarlangan halda islep shıǵardı. Úshinshiden - ilimiy texnikalıq,

bunda studentler hám oqıtıwshılar belgili bir óndiris kompaniyanıń wákılleri menen isbilermenlik sóylesiwler ótkergen.

Al, akademiyalıq liceylerde ótkeriletuǵın konferensiya bunday quramalı wazıypalardı moynına alalmaydı. Orta oqıw orınlarındagı konferensiyalardıń tiykargı maqseti - oqıwshılardıń "Ádebiyat qaǵıydaları" páninen alǵan bilimlerin jáne de tereńlestiriwden ibarat.

Pán muǵallımı konferensiya shólkemlestiriw ushın liceydegi ádeyuiyat muǵallimleri hám licey oqıwshıları menen oylasqan halda dáslep konferensiya ótkeretuǵın orında, formatta hám reglamentti belgilep alıwları zárúr. Bunnan soń konferensiyaǵa qatnasıwshılarınıń keliwin soragan miratnama tayarlanıwı kerek, bul xatqa konferensiyanıń ulıwma mazmunı boyınsha maǵlıwmatlar keltiriledi. Tayarlangan xat tiyisli orınlargá jiberiledi.

Prof. Á.Paxratdinovtıń miynetinde "Biziń Qaraqalpaqstan Respublikasında mektepler turmısında (licey hám kolledjlerde - A.P.) jazıwshılardıń shıǵarmaları boyınsha oqıw konferensiyaların ótkeriw dástúrge aynalǵan⁷⁰lıǵına dıqqat awdaradı hám múmkin bolǵanınsha konferensiyalarda kóbirek oqıwshılar jámiyetshiligine keńnen belgili bolǵan jazıwshı-shayırlardıń shıǵarmaları menen ótkergen jaqsı boladı" degen tilek bildiredi. Sonıń menen birge, bunday jazıwshılardıń úlgi sıpatında M.Aymurzaevtıń, K.Sultanovtıń, A.Bekimbetovtıń romanların, G.Esemuratova, SH.Seytov, Á.Paxratlinovtıń povestlerin, Abbas Dabılovtıń, Sadıq Nurimbetovtıń dástanlıq shıǵarmaları boyınsha oqıw konferensiya ótkeriwge boladı, dep tilge aladı. Biziń oyımızsha, bulardıń qatarında Ózbekstan qaharmanları, shayırlar I.YUsupov hám T.Qayıpbergenovtıń poeziyalıq hám prozalıq dóretpeleri orın alsa, kútá maqul boar edi. Sebebi, bul eki ullı kórkem sóz sheberiniń shıǵarmaları tek ǵana Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan emes, al pútkil Oraylıq Aziya jane túrkiy tilles, sonday-aq burıńǵı awqam kólemindegi xalıqlar ádebiyatı maydanında abıroylı orıńǵa iye ekenligi málim.

Usıǵan qosımsha ádebiyat teoriyasına tiyisli miynetler boyınsha da oqıw konferensiyalar ótkerilse aqılǵa muwapıq keledi. Bunday pikirge keliwimizdiń sebebi sonda, konferensiya "Ádebiyat qaǵıydaları" paninde ótilgen temalargá baylanıslı ótkeriledi.

Dáslep konferensiyaǵa tayarlıq kóruledi. tayarlıq liceydin oqıwshıları menen birge ámelge asırıladı. Oqıwshılardıń konferensiyanı shólkemlestiriwge qatnasıwı olardıń kollektiv bolıp islew uqıbın jetilistiredi. Konferensiyaǵa tayarlıq máselesi kútá aktual basqışlardan esaplanadı.

Konferensiyaǵa tayarlıq birneshe basqışlardı óz ishine aladı:

⁷⁰ Пахратдинов Ә. Қарақалпақ әдебияты оқытыў методикасы. Нөкис, Билим, 2004, 226-бет.

- Konferensiyanıń jobasın dúziw;
- Ğárezet máselelerin kelisip alıw;
- Konferensiya ótkeretuǵın orındı tańlaw;
- Konferensiya ótkeriw tártibin islep shıǵıw;
- Konferensiyaǵa jazıwshı hám alımlardı shaqırıw.

Konferensiya degenniń ózi, bárinen burın belgili bir tıńlawshılar toparına qanday da bir problemanı alıp shıǵıw hám onı ilimiy tiykarlap sheship beriw bolıp tabıladı. Eger "Ádebiyat qaǵıydaları" pání boyınsha konferensiya ótkeriletuǵın bolsa, álbette onıń tiykarǵı tıńlawshılar toparın licey oqıwshıları boladı. Licey oqıwshıların konferensiyaǵa qatnastırıwǵa tartıw massalıq xarakterge iye bolıwı kerek. Konferensiya tuwralı xabarlar basqa liceyyáki kolledjdlerge pán ótiletuǵın akademiyalıq liceyden tarqatılıwı lazım.

Akademiyalıq liceyde sabaqtan tısqarı konferensiya sapalı ótiwi ushın konferensiyanı shólkemlestiriwshiler, konferensiyanıń iskerlik kólemi, ótkeriliw ornı anıq belgileniwi talap etiledi.

Konferensiyanı shólkemlestiriwshileri "Ádebiyat qaǵıydaları" pání oqıtıwshısı hám licey oqıwshıları, liceydiń oqıw-metodikalıq kenesi, ádebiyat kafedrası bolıwı múmkin, biraq eń baslısı konferensiyanı shólkemlestiriwdiń basında tájiriybeli metodist muǵallım jetekshilik etiwı kerek.

Konferensiya formaları.

Ilim hám bilim texnologiyası rawajlangan dáwirde konferensiya ótkeriwdiń túrleri kóbeymekte. XXI ásirde solardıń, kóbinshe, eki forması: kúndizgi hám sırtqı forması ámelde qollanıladı. Olardıń hár qaysısınıń jetiskenligi de kemshiligi de bar. Kúndizgi format barlıq qálewshi adamlardıń bir jerde jıynalıp ortaǵa qoyılǵan temanı tıńlawǵa hám rawajlandırıwına imkaniyat jaratadı. Olar biri-biri menen tanısıwı, sorawlar beriwı hám ózara pikirlse aladı. Biraq, konferensiyaǵa hár qıylı ob'ektiv hám sub'ektiv sebeplerge baylanıslı olardıń bazı birewleri kele almawı múmkin.

Sırtqı konferensiyanıń ulıwma tárepi - bul máresimge onlayn rejimi arqalı qatnasıw múmkinshiligi boladı, yaǵnıy qatnasıwshılardıń bayanatları qaysı jerde ótiwi yáki jasawına qaramastan arnawlı saytta járiyalanadı. Sırtqı konferensiya da bul máresimniń ótkeriliwine kóp qarejet jumsalmaydı, basqa akademiyalıq liceyyáki mekteplerden qálewshilerdiń viza alıwında problemalar bolmaydı. Qala ishindegi basqa liceylerdiń oqıwshıları oqıw ornındaǵı sabaqtı mekemedegiler jumısların taslap kete almaw qıyınshılıqlarına duwshar bolmaydı.

Konferensiya ótkeriletuǵın orın.

Konferensiya o'tkeriw tartibi dúzilgende o'gan keletu'gin tınılawshılardıń sanın anıqlaw zárúr. Akademiyalıq liceyde ótkeriletu'gin konferensiyaǵa rayon yáki qala ishindegi mekteplerdiń, licey hám kolledjlerdiń pán muǵallimleri hám ádebiyatqa qızıǵatu'gin ásirese, ádebiy dóretiwshilik penen shuǵıllanatu'gin oqıwshılar shaqırıladı. Konferensiyaǵa qatnasıwshılardıń sanı dál anıqlanǵan soń, ótkeriletu'gin suditoriya yáki zal belgilenedi. Hár bir oqıwshı hám onıń menen kelgen adam otıratu'gin orınlıq penen támiynleniwi zárúr.

Konferensiya ótkeriletu'gin zaldıń yáki auditoriyanıń akustikası jaqsı bolıwı talap etiledi, sebebi, konferensiyanıń tiykarǵı maqseti jazıwshı hám shayırlardıń poetikalıq sheberlik sırların "Ádebiyat qaǵıydaları" pánine tiykarlana otırıp, qatnasıwshılarga anıq jetkeriw bolıp tabıladı. Minrofonda sóze shıqqan oqıwshınıń dawısı aldınǵı qatarlar sıyaqlı keyingi qatarlarǵa da anıq esitiliwi kerek.

Konferensiya ótkeriletu'gin auditoriyanıń jaǵdayı:

- ishi keń bolıwı;
- jaqtılıq dárejesi jaqsı;
- sapalı dizaynda remontlengán;
- eden hám diywallarında jarılǵan jerler bolmawı;
- elektr lampaları kewildegidey;
- taza hám azada bolıwı;
- saxnası bar bolıwı hám ses beriwshi texnikalar, kompyuter hám noutbukler, videoproektorlar ushın razetkalar sanı jetkilikli bolıwı lazım.

Konferensiya reglamentin hám informatsiyalıq hám konferensiya shólkemlestiriwshilerdiń eń tiykarǵı hújjetlerinen esaplanadı. Reglamente knferensiya ótkeriwdiń tiykarǵı tartıp hám shártleri, onıń etapları, shıǵıp sóylewshi oqıwshılardıń jaylastırıw tartibi, arza beriwlerdiń múddeti kórsetiledi.

Reglamente konferensiyaǵa qatnasıwshı oqıwshılardan tańlap alınǵanlarınıń dizimi jazıladı.

Informatsiyalıq xat licey oqıwshılarına, sonday-aq, qala ishindegi geypara ádebiyatqa qızıǵıwshı mektep, licey hám kolledj oqıwshılarına da tarqatılıwı múmkin. Xátteki konferensiyalıq tematikası, ótkeriw tartibi kórsetiledi.

Informatsiyalıq xatta kórsetiliwi tiyis nárseler:

- konferensiyanıń maqseti hám wazıypaları;
- konferensiyada analizlenetu'gin másele (mıs: "I.YU supovtıń poeziyasında dóretiwshilik fantaziyanıń kórkemlik áhmiyetin úyreniw" teması);
- konferensiya ótkeriwde qollanılatu'gin til (ózbek hám qaraqalpaq yáki rus tilinde h.t.b.);
- konferensiya forması (kúndizgi yáki sırtqı);
- konferensiyaǵa qatnasıwshılardıń arzasınıń shablonı (úlgisi)

"Ádebiyat qağıydaları" paninde ótilgen temalardı oqıwshılardıń ózlestiriwin rawajlandırıwda konferensiyaǵa qosımsha licey oqıwshıların kitapxanalarǵa, muzeylerge hám teatrlarǵa sayaxatqa alıp barıwlardı shólkemlestiriw úlken xızmet atqaradı. Bunday sayaxatlardı shólkemlestiriwde pán oqıwshısı ózi oqıtatuǵın topar oqıwshılarınıń hámмесin aktiv qatnastırıwǵa erisiwi kerek. Oqıwshılar bunnan burın ótilgen temalar boyınsha ózlerinshe jeke planda maǵlıwmatlar jıynap, 5-7 minut átirapında bayanat jasawǵa tayarlanadı. Maǵlıwmat jıynawshı oqıwshılar óz bayanatların qızıqlı hám tereń mazmunlı etip ótiwde zamanagóy texnikalıq úskenelerden, kórgizbeli qurallardan, kitaplardan, gazeta hám jurnallardan, súwretler hám plakatlardan, videoroliklerden, videofilmlerden, internet maǵlıwmatlarınan paydalanıwları múmkin. Sayaxatqa shıǵıwlarıdan burın islenetuǵın bunday jumıslar olarǵa qatnasıwshı licey oqıwshılarına berilip atırǵan informatsiyalarǵa qızıǵıwshılıq arttıradı hám olardı aktiv qatnasıwshılarǵa aylandıradı. Bunnan soń jazıwshı yáki shayırlardıń úy kitapxanalarına, qalalıq, respublikalıq ya bolmasa joqarı oqıw orınnarı bolǵan universitet hám institut, sonday-aq Ózbekstan Ilimler Akademiyasınıń Qaraqalpaqstan bólimi bibliotekalarına, Qaraqalpaqstan úlke tanıw, Savitskiy atındaǵı mámleketlik kórkem óner muzeylerine, Jas tamashagóyler teartına, Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik akademiyalıq muzıka teatrına, quwırshaq teratrına sayaxatqa barǵanı maqsetke muwapıq boladı. Pán oqıtıwshısı topar oqıwshılarınıń hámмесin sayaxatlardı shólkemlestiriw islerine tartıwı kerek. SHólkemlestiriw islerin ózi basqarıp baradı, kitapxana, muzey hám teatr xızmetkerleri menen tıǵız dóretiwshilik baylanıs jasawı talap etiledi. SHólkemlestiriw jumıslarında licey oqıwshıları atqaratuǵın wazıypalar aqılǵa muwapıq bólistiriledi. Bunday sayaxatlarǵa oqıwshılardıń ata-anaları da mirát etilip qatnastırılса onıń nátiyjeliligini arttıradı. Kitapxana, muzey hám teatrlarǵa barıwlarıdan soń topar oqıwshıları menen alǵan tásirleri boyınsha sáwbetlesiwler ótkeriledi. Sáwbetlesiwdiń derekleri kitapxana, teatr hám muzeylerden alǵan ádebiy shıǵarmaǵa hám onıń teoriyalıq máselelerine tiyisli oqıwshılardıń óz kúshi menen toplaǵan materialları boladı. Olar anıq, dáliylli ham nızamlı bolıwı kerek. Sáwbetlesiwge materiallardı tayarlawda tema boyınsha beriletuǵın sorawlardı puxta oylap, tayarlap qoyıw kerek. Sorawlardıń bazı birewleri dálillerge hám faktlerge, geyparaları salıstırıwlarǵa, al bazıları bolsa, anıq pikir bildiriwge qaratılǵan bolıwı maqsetke muwapıq boladı. Sáwbetlesiwdi "Ádebiyat qağıydaları" pání oqıtıwshısı hám topardaǵı eń ziyrek oqıwshılar ishinen saylap alınǵan 1-2 járdemshiler birlikte alıp barǵanı maqul boladı. Olar sáwbetlesiw procesinde soraw beriwler arqalı oqıwshılardı aktivlestiriwge háreket qıladı. Oqıwshılarǵa soraw beriwler sáwbetlesiwge sebep bolǵan tema boyınsha olardıń jáne qanday

túsiniklerge iye ekenin anıqlaydı. Kitapxanalarǵa, muzeylerge, teatrlarǵa sayaxat etiw nátiyjesinde álingan ádebiy teoriyalıq maǵlıwmatlar, júzege shıqqan kózqaraslar hám pikirler oqıwshılar menen birgelikte ulıwmalastırıp juwmaqlanadı.

Juwmaqlap aytqanda "Ádebiyat qaǵıydaları" pání boyınsha sabaqtan tıs jumislardıń aktivlesken izbe-izligi oqıtıwdıń teoriyalıq hám ámeliy dawamıylıǵın tolıqtıradı. Onıń tiykarǵı wazıypası licey oqıwshılarınıń sabaqtan tısqarı waqıt dawamında ózin-ózi tárbiyalaw hám jámiyetlik paydalı dóretiwshilik jumıs penen shuǵıllanıwı ushın aqılǵa muwapıq bólistiriwge járdem beredi. Oqıwshılardıń sabaqtan tısqarı jumislardaǵı aktivligi olardıń ádebiy teoriyalıq kóz qaraslarınıń rawajlanıwına, keleshekte alatuǵın qánigeligi boyınsha uqıplılıq qásiyetleriniń qalıplesiwine, óz betinshe bilim alıw kónlikpelerin iyelewine, hár bir oqıwshınıń uqıbı, qızıǵıwı hám umtılıslarınıń rawajlanıwına, oqıwshılardıń bos waqıtların ónimli paydalaanıwına, mádeniy dem alıw jumısların shólkemlestiriw uqıbın tereńlestiriwge járdemin tiygizedi.

Juwmaqlaw

Házirgi waqıtta úzliksiz bilim beriw sistemasında jeke insannıń ilim hám bilim jaǵınan qalıplesiwi máseleleri boyınsha sorawlarǵa juwap beriw, úzliksiz bilim beriw sistemasında iskerlik qılıp atırǵan pedagoglardıń usı baǵdardaǵı kónlikpe hám kásiplik dárejesin joqarılatıwǵa qaratılǵan ámeliy kórsetpeler beriw, bilimlendiriw ham tárbiya procesinde jańa pedtexnologiyalardan paydalanıw metodların prezentaciya qılıw, olarda treningler hám ashıq sáwbetlesiwler ótkeriw, sonday-aq, sabaqlardı jeke, juplıq, kishi toparlar hám kollektivlik túrde shólkemlestiriw hám ótkeriw, sonday-aq, oqıwshılardı tárbiyalıq islerge tartıw máselelerine arnalǵan metodikalıq usıllardı, ilimiy juwmaqlardı hám másláhátlerdi pedagog kadrlarǵa jetkeriw kún tártibindegi áhmiyetli máseleleriniń birinen esaplanadı.

Qaraqalpaq akademiyalıq liceylerinde ádebiyat pánleri qatarında "Ádebiyat qaǵıydaları" pani de ótilmekte. Biraq, bilimlendiriw tarawındǵı sońǵı ózgerislerge baylanıslı bul pánge bolǵan dıqqat azayıp baratırǵanı sezilmekte. Sebebi, pútkil elimizde Orta arnawlı, kásip-óner bilimlendiriw tarawındaǵı akademiyalıq liceyler hám kolledjlerdiń iskerliginde elewli qısqartıwlar ámelge asırılmaqta. Usınday ózgerislerge baylanıslı "Ádebiyat qaǵıydaları" pánin akademiyalıq liceylerdegi sabaq kestelerinen ulıwma alıp taslanıw qáwpi payda bolmaqta. Barimizge belgili, ádebiyat hár qanday insannıń ruwxıy dúnyasın joqarı kamillekte tárbiyalaydı. "Kámillikti árman etpegen, bárkamal áwladlardı tárbiyalaw haqqında qayǵırmaǵan xalıqtıń, millettıń keleshegi joq. Bunday xalıq hám millet kriziske ushıraydı.⁷¹"

Kórkem ádebiyattı, ádebiyattanıw iliminiń ulıwma qaǵıydaların oqıwshılardıńa úyretiw procesinde olardı turmıstıń mazmunına gózzallıqqa umtıldıradı, gózzallıqtı júzege asırıwshı adamlardı súyiwge, ardaqlawǵa, qádirlewge úyretedi. Ádebiyattı túsiniwge úyretetuǵın "Ádebiyat qaǵıydaları" pánin tereń ózlestirgen oqıwshı ózligin tanıytuǵın, ózgelerge sırlas bolatuǵın insańǵa aylanadı. Biz, ""Ádebiyat qaǵıydaları" pánin akademiyalıq liceylerde oqıtıw usılları" dep atalǵan magistrlik dissertaciya jumısın jazıw barısında ilimiy metodikalıq, ádebiy teoriyalıq miynetlerdei kóz qaraslarǵa súyengen haldja bir qatar ilimiy sheshim hám juwmaqlar jasawǵa háreket qıldıq.

Ulıwma Ózbekstan bilimlendiriw tarawında bilim beriwdiń innovaciyalıq texnologiyalar boyınsha ózbek metodist alımları prof. Q.YUldashevtiń, W.M. Suyunovtiń, R.Ishmuxammedov, A.Abduqodirov, A.Pardaev, M.YUldashevalardıń, B.Twxlievtiń oqıtıw qollanbaları bar. Ásirese, prof.

⁷¹ Миллий истиқлол ғояси: Асосий тушунча ва тамойилар. Тошкент, Ўзбекистон, 2000.

Hotam Umurovtin akademiyaliq liceyler ushin arnalgan "Adabiyot qoidaları" oqıw qollanbası ayrıqsha atap ótiwge turarlıq miynet. Sońǵı jallarda qaraqalpaq ilimpazları da bunday iygilikli islerde daslepki qádemlerdi baslap atır. Olardan K.Palimbetov, I.Pirniyazov hám R.Berdimuratovlardın, Á.Paxratdinovtin, SH.Allaniyazova hám J.Táńirbergenovtin, N.V.Pirniyazovanın, A.Tobanazarovtin jumısların atap otsek boladı. Olar mekteple, akademiyaliq licey kolledjler ushin jazılǵanlıǵı jaǵınan áhmiyetli. Házirgi waqıtta akademiyaliq liceylerdin "Ádebiyat qaǵıydaları" panı muǵallimleri tiykarınan K.Mambetovtin "Ádebiyat teoriiyası" hám Q.Járimbetovtin "Ádebiyattanıwdan sabaqlar" kitaplarınan paydalanadı. J.Sagidullaeva hám J.Qaniyazovanın "Ádebiyat teoriiyasın oqıtıwda innovaciyaliq texnologiyalar" oqıw qollanbası Qaraqalpaqstan joqarı oqıw orınlarındaqı pedagogikalıq iskerlik tarawındaǵı jańalıqlardıń biri boldı. Lekin, tilekke qarsı, bul metodikalıq qollanba akademiyalıq liceydin emes, al universitetin ádebiyat teoriiyası pání boyınsha úlgi oqıw baǵdarlamaǵa negizlenip islep shıǵılǵan. H.Umurovtin "Adabiyot qoidaları" metodikalıq qollanbası Ózbekistan Respublikası "Tálim tuwralı" nızamı, kadrlar tayarlaw milliy programmasının talapları tiykarında joqarı hám orta arnawlı bilimlendiriw ministrliǵı, Orta arnawlı, kásip-óner tálim orayının ilimiy-metodikalıq keńesi tárepinen akademiyaliq liceyler ushin "Ádebiyat qaǵıydaları" páninen oqıw baǵdarlamasına tiykarlanıp (1999-jıl, dúziwshiler: H.Boltaboev, A.Kattabekov, U.Júraqulov, D.Farmonov, B.Qosimov, Q.YUldashev) islep shıǵılǵan.

Biz, dissertaciya jumısımızdın birinshi babında akademiyaliq liceylerde "Ádebiyat qaǵıydaları" pánin oqıtıwdın teoriyalıq hám ámeliy áhmiyetin kórip shıqtıq, 2013-jıl Qaraqalpaqstan Respublikası Ministrler keńesi Orta arnawlı, kásiplik bilimlendiriw basqarması tárepinen tastıyqlanǵan, dúziwshileri prof. Q.Járimbetov hám Berdaq atındaǵı QMU akademiyaliq liceydin ádebiyat oqıtıwshıları bolǵan M.Xuydanazarov hám G.Asenbaevalar dúzgen Akademiyaliq liceyler ushin "Ádebiyat qaǵıydaları" páninen úlgi oqıw baǵdarlamasında bir qatar kemshiliklerdi ańlawǵa eristik. "Ádebiyat qaǵıydaları" pání boyınsha úlgi oqıw baǵdarlamasınıń jańa variantın prof. Q.Orazimbetovtin ózindey kvalifikatsiyaǵa iye universtite hám instituttin, Respublikalıq pedagog kadrlardı qayta tayarlaw hám qánigeligin arttırıw institutınin metodist alımları, sonday-aq, respublikanın tájiriyebeli ádebiyat pání oqıtıwshıları tolıqtırıp, jetilistirip, zaman talaplarına say ráwishte qayta islep shıǵıwı kerek, degen sheshimge keldik. Sapalı dúzilgen úlgi oqıw baǵdarlama keleshekte akademiyaliq liceyler ushin arnalǵan "Ádebiyat qaǵıydaları" dep atalǵan sapalı oqıw qollanbanın jazılıwına tiykar bolıwı múmkin.

Jumısımızdıń ekinshi babında "Ádebiyat qaǵıydaları" pánin ótiwde dástúriy oqıtıw usıllarınıń áhmiyeti hám interaktiv usıllardı qollanıp ótiw máseleleri ilimiy jaqtan kórip shıǵıldı. Bárimizge málim, házirgi waqıtta akademiyalıq liceylerdiń "Ádebiyat qaǵıydaları" páni muǵallimleri temalardı, kóbinshe dástúriy usıllar menen ótip atırǵanlıǵı sır emes. tek ashıq sabaqlar ótiw zárúrligi payda bolǵanda ǵana interaktiv metodlarǵa negizlenip ótiwge urınadı. Biraq, usı pán boyınsha liceyler ushın arnawlı shıǵarılǵan metodikalıq kórsetpeler bolmaǵanlıqtan oqıtıwshılarda sheshiwi qıyın problemalar payda bolmaqta.Álbette, ádebiyattı oqıtıw boyınsha geypara metodikalıq usıllar usınıs etiledi. Degen menen, "Ádebiyat qaǵıydaları" pániniń basqa ádebiyat pánlerine salıstırǵanda ózine tán spetsifikalıq ózgeshelikleri bar. Akademiyalıq liceylerde pándi dástúriy metodtıń birlesken sabaq túrinde ótiliwi oqıwshılardıń intellektual sana-sezimin, ruwxıy dúnyasınıń rawajlanıwına tásir tiygizedi. Degen menen, birlesken sabaq túri oqıtıw procesindegi eń jaqsı usıl, dep qarawǵa bolmaydı. Sonday-aq, oqıtıw usıllarınıń hesh qaysısınıń da paydasızı joq, degen pikirge keldik. Qaysı metod qolanılsa da oqıtıwshıdan ayrıqsha bilim, izleniwshelik, pedagogikalıq talant, sheberlik talap etiledi.

Jumısımızdıń bul babında "Ádebiyat qaǵıydaları" pánin oqıtıw procesindegi qollanıluwı múmkin bolǵan geypara treninglerdiń, yaǵnıy interaktiv metodlardıń paydalanıw nátiyjeliligini ilimiy úyrenip shıqtıq. Oqıtıwdıń interaktiv metodları bolǵan "Tarmaqlar", "3x4", "Blic oyın", "Ierarxiya", "Aqılıy hújim", "Jelpigish", "Sinkveyn" h.t.basqada túrlerin úyreniw barısında bul usıllar akademiyalıq licey oqıwshılarında ádebiy túsiniyeleriniń tereńlesiwine, ózlestirgen bilimleriniń rawajlanıwına úlken tásir jasaytuǵınlıǵına isenim payda boldı. "Ádebiyat qaǵıydaları" pánin interaktiv texnologiya usıllarına tiykarlanıp ótetuǵın muǵallım óz oqıwshıların ádebiy sawatlılıǵı joqarı, bilim dárejesi zaman talaplarına juwap beretuǵın, teoriyalıq kózqarasları tereń, patriotlıq sanası jetiliske, hár tárepleme gormonikalıq rawajlangan, ruwxıy jaqtan kúshli insan etip tárbiyalaw múmkinshiligine iye pedagog, degen sheshimge keliwimizge tiykar boldı.

Dissertaciyanıń úshinshi babında "Ádebiyat qaǵıydaları" páninde sabaqtan tısqarı jumıslar bolǵan dógerek jumısların shólkemlestiriw, jáne konferensiyalar, kitapxanalar, muzeyler hám teatrlarǵa sayaxatlar shólkemlestiriw máselelerin izertlew ob'ekti etip aldıq. "Ádebiyat qaǵıydaları" páni boyına sabaqtan tıs jumıslardıń izbe-izligi oqıtıwdıń teoriyalıq hám ámeliy dawamıylıǵın bekkemleydi. Onıń negizgi prinsipleri licey oqıwshılarınıń sabaqtan tısqarı waqıtlarda ózin-ózi bilimlendiriw, tárbiyalaw hám jámiyetlik paydalı dóretiwshilik jumıs penen shuǵıllanıwın rawajlandırıwǵa baǵdarlanadı. Oqıwshılardı sabaqtan tısqarı jumıslardaǵı aktivligi olardıń ádebiy teoriyalıq

kózkaras hám túsinikleriniń rawajlanıwına óz betinshe bilim alıw kónlikpelerin iyelewine, hár bir licey oqıwshısınıń wqıbınıń, qızıǵıwshılıǵınıń, progressiv umtılıslarınıń gúlleniwine, bos waqıtlarınan jemisli paydalanıwına, mádeniy dem alıw jumısların shólkemlestiriw uqıbın qalıplestiriwge úlken jardemin tiygizedi degen juwmaqqa keldim.

Qullası, ulıwmalastırıp aytatuǵın bolsaq, "Ádebiyat qaǵıydaları" pání boyınsha oqıtıwshı akademiyalıq liceydiń bilimlendiriw hám tárbiyalaw mazmunınıń ózine tánligin, sonday-aq, bul oqıw ornındaǵı hár qıylı dárejedeǵı pedagogikalıq hám psixologiyalıq jaǵdayların esapqa alıp, teoriyalıq bilim beriwdiń metodikasın óziniń pedagogikalıq usılları hám sheberligi arqalı rawajlandırıp, onı ayırıqsha shólkemlestirgen formada oqıwshılardıń sanasında bekkem ornalastıra alsa, bilim alıwshılar joqarı estetikalıq talǵam menen jazılǵan kórkemligi joqarı ádebiy shıǵarmalardıń mazmunın tereń túsinetuǵın, emotsiyalıq ańlay alatuǵın, onıń ruwxıy tásirinen zawıqlana alatuǵın dárejede jetisedi. Bunday jaslar ádebiy miyraslarımızdı tereń úyrenetuǵın, qásterleytuǵın, dóretiwshilik pikirlew uqıbına iye, óz kózqarasların erkin qorǵay alatuǵın, hár qanday jaǵdaylarǵa ádil baha bere alatuǵın, ózinshe durıs qarar qabıl ete alatuǵın, ruwxıy barkedal insan, hár qanday problemalarǵa tolı dáwirde keleshekte óz kásibiniń professional mamanı bolıp jetilisedi degen juwmaqqa keldik.

PAYDALANILGAN ÁDEBIYATLAR:

I. Normativ hu'jjetler

1. O'zbekistan Respublikasiniń « Bilimlendiriw haqqindag'ı nızami » T. 1998.
2. O'zbekistan Respublikasınıń « Kadrlar tayarlaw milliy dástúri » T.1998.
3. O'zbekistan Respublikası konstitutsiyasi. T. O'zbekistan. 2014.
4. O'zbekistan Respublikasınıń « Magistratura haqqındağı nızamı » T. 2015.

II. Siyasiy ádebiyatlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Т.: Ўзбекистон, 2016. – 56 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 488 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизам ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 104 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Китап өнимлерин басып шығарыў хәм тарқатыў системасын раўажландырыў, китап оқыўды хәм китапқумарлық мәдениятын арттырыў және үгит-нәсиятлаў бойынша комиссия дүзиў ҳаққында. «Еркин Қарақалпақстан» №7, 14-январь, 2017-жыл
5. Mirziyoyev SH.M. « Erkin va farovon demokratik Ozbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz » .Toshkent. « Ozbekiston » NMIU. 2017. 29-b.
6. Mirziyoyev SH.M. « Qonun ustuvorligi va inson mamanaftlarini taminlash yurt taraqqiyoti va xalq farvonligining garovi ». «Ozbekiston » NMIU 2017. 47-b.
7. Mirziyoyev SH.M. «Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz nilan birga quramiz ». « Ozbekiston » NMIU. 2017. 485-b.
8. Ozbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi Ozbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish boyicha harakatlar strategiyasi tog'risidagi PF-4947-sonli farmoni. Ozbekiston Respublikasi qonun hujjatlar toplami . 2017-y. 6-son. 70-modda.

9. Ozbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi « Oliy talim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida »gi №2909-sonli qarori.

III. Tiykargi ádebiyatlar:

1. Akademiyaliq liceyler ushın Ádebiyat qağıydaları páninen úlgi oqıw baǵdarlaması. Nókis, 2013-jıl, 3-bet. **Dúziwshiler: Q.Orazimbetov, M.Qudaynazarov, G.Asenbaeva. (Qaraqalpaqstan Respublikası Ministrler Keńesi orta arnawlı, kásiplik bilimlendiriw basqarması tárepinen tastıyqlanǵan).**
2. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. "O'qituvchi" nashriyot - matbaa ijodiy uyi. Toshkent. 2005. 98-b.
3. Xusanbaev K. Adabiy ta'lim jarayonida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatishning ilmiy-metodik asoslari. Ped.fak.dok.diss. Tashkent, 2006, 66-bet.
4. Mámbetov K , Ayjanova Z,Daniyarova T .Qaraqalpaq ádebiyatı .Ulıwma bilim beretuǵın mekteplerdiń 8-klassı ushın sabaqlıq. Nókis, Bilim, 2006
5. Palımbetov K., Pirniyazov K., Berdimuratova R. Ádebiyattı oqıtıw metodikası (8-klass ushın metodikalıq qollanba). Nókis. K.Ubaydullaev atındaǵı Respublikalıq pedagog kadrlardı qayta tayarlaw hám qánigeligin arttırıw institutı, 2009.
6. Omonov X.T., Xójaev N.X., Madiyarova S.A., Eschonov E.U. "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat" Toshkent, 2009.
7. Yóldashev. K. Pedadodik tafakkur va umumta'lim maktablarida adabiyot o'qitishning ilmiy-metodik asoslari. Ped.fak.dok.diss. Tashkent, 1997, 131-bet.
8. Айжанова З. Әдебият сабағында И.Юсуповтың шығармаларын үйрениў. Нөкис, «Билим», 1993.
9. Айжанова З. Әдебият сабағында айырым прозалық шығармаларды үйрениў. Нөкис, «Билим», 1991.
10. Ахметов С., Есенов Ж., Жәримбетов Қ., Әдебияттаныў атамаларының орысшы-қарақалпақша түсиндирме сөзлиги. "Билим", Нөкис 1994, 4-5-бетлер.
11. Ахметов С., Султанов Қ. Әдебияттаныў, "Билим", Нөкис, 1994.
12. Голубков В.В. Методика преподавания литературы. - М.: "Учпедгиз", Рез З.Я Методика преподавания литературы. М.: "Просвещение", 1985. 1962. Кудряшев Н.И. Теоритическое основы методики

литературы: Дис. ... д-ра пед. наук. - М., 1970 Кан-Калик А. В, Хазан В.И. Психолого-педагогическое основы преподавания литературы в школе. - М.:

13. Жәрімбетов Қ. Әдебиеттануың сабақлар. «Қарақалпақстан», Нөкис, 2012
14. Ишмухаммедов Р., Абдикодиров А., Пардаев А. "Таълимда инновацион технологиялар (Таълим муассасалари педагогик ўқитувчилари учун амалий тавсиялар)" (Тошкент Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Истеъдод" жамғармаси, 2008).
15. Кан-Калик. В.А., Хазан В.И. Психолого-педагогические преподавания литературы в школе. Учебно пособие для студентов педагогический институтов. Москва, Просвещения, 1988, стр, 19-26.
16. Караманова Г.К. Тарихий оқыту методикасы. Нөкис, "Қарақалпақстан", 2016, 114-бет.
17. Көшімбаев А. Казак әдебиетін оқыту методикасы. Алматы : «Мектеп», 1969. Ақшопбаев Т. Көркем шығарманың эстетикалық тәбиғатін таныту. Алматы. : «Мектеп», 1975 . Язымов О, Мырадурдыев А. Әдебиет оқытмақ методикасы. Ашгабат : «Магариф», 1963. Язымов О. Түркмен мектеплерининг 4-7-классларында әдебиеттан сабақлар. Ашгабат : «Магариф», 1983. Язымов О. Әдебиет оқытмақ методикасының мәселелери хақында. Ашгабат: «Магариф», 1975. Аһмедов А. Азербайжан әдебијатининг тедриси тарихинден. Баки: Маариф, 1971. Бабаев. А. IX синифда әдебиет дәрсләри. -Баку: Маариф, 1976
18. Мақсетов Қ., Ә.Тәжимуратов, Қарақалпақ фольклоры. Нөкис, Қарақалпақстан. 1979-жыл.
19. Манзура В.А. Методика преподавания литературы в школе. Учебник для студентов педвузов. Горловка, 2010
20. Миллий истиқлол ғояси: Асосий тушунча ва тамойилар. Тошкент, Ўзбекистон, 2000.
21. Мәмбетов К. Әдебиет теориясы . "Билим", Нөкис 1995.
22. Пахратдинов Ә. Педтехнология тийкарлары. "Қарақалпақстан", Нөкис, 2009, 37-бет
23. Пахратдинов Ә. Қарақалпақ әдебиетін оқыту методикасы. Нөкис, «Билим», 2004
24. Сағидуллаева Ж, Каниязова Ж. Әдебиет теориясын оқытуда инновацион технологиялар. "Қарақалпақстан", Нөкис, 2016.
25. Ситникова Н.А. Рабочая программа литературного программа. <https://www.google.com/search?g>

26. Тобаназаров А. Кәсип-өнер колледжлеринде қарақалпақ әдебиятын оқытуының бәзі бир мәселелери. "Билим", Нөкис, 2015
27. Толстой Л.Н. Полн. собр. соч.: В 90 т. - Т. 30. - С. 131.
28. Умуров Ҳ. "Адабиёт қоидалари". "Ўқитувчи" нашриёти, Ташкент, 2002.
29. Шевцова Н.В. Роль внеклассной работы в формировании предметных компетенции учащихся и мотивации к изучению русского языка и литературы. <http://www.Подмосковье.рф/projects/18502>
30. Юлдашев Қ. Педагогик тафаккур ва умуталим мактабларида адабиёт ўқитишнинг илмий-методик асослари: Пед.фан.док.дисс. Тошкент, 1997, 148 бет.
31. Юлдашев Ж. "Янги педагогикалық технология". "Халқ таълими" журналы, 1999 й. №4.

Internet saytlar:

1. www.ziynet.uz
2. www.edu.uz
3. www.gov.uz
4. www.tdpu.uz
5. www.karsu.uz